

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Жељко М. Будимир

**Геопросторни чинилац у класичним
геополитичким учењима**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2020

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Željko M. Budimir

Geospatial factor in classical geopolitical studies

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

Ментор:

Проф. др Драган Симић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Проф. др Радмила Накарада, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Проф. др Миломир Степић, Институт за политичке студије, Београд

Датум одбране: _____

ГЕОПРОСТОРНИ ЧИНИЛАЦ У КЛАСИЧНИМ ГЕОПОЛИТИЧКИМ УЧЕЊИМА

Сажетак

Каква је улога и значај геопросторног чиниоца у класичним геополитичким учењима која су настале крајем 19. и у првој половини 20. века, главно је питање које се разматра у овој дисертацији. Одговор на њега је тражен кроз анализу најзначајнијих радова класичних концепција поморске, копнене и ваздушне моћи. Класичне геополитичке концепције своје учење формирају око геопросторног чиниоца, односно, мора, копна или ваздуха, који имају улогу кључне детерминанте. Доктрину поморске моћи смо анализирали кроз књиге и чланке америчког теоретичара Алфреда Мехена. Полазна тачка његове стратегије је да од контроле над морем као светским медијем комуникације зависи глобална доминација или безбедност једне нације. Са друге стране, код главних заступника класичних учења о копненој моћи – Хелфорда Макиндера и Николаса Спајкмана – светска или регионална доминација зависи од контроле једног дела Евроазије, односно, Хартленда или Римленда. У доктрини о ваздушној моћи, творац учења италијански генерал Ђулио Дует поставља стратешки императив, по којем од доминације у ваздушном омотачу зависи остваривање политичких или војних циљева. Друга два теоретичара ваздушне моћи Вилијам Б. Мичел и Александар де Северски само разрађују ову идеју.

Иако се код класичних теоретичара геополитике, контрола над једним делом географске површине или омотача поставља као стратешки циљ за остваривање политичких, економских или војних интереса, значај геопросторног чиниоца није схваћен као апсолутан. У том смислу смо детаљно размотрили сва спорна гледишта и тезе у класичним теоријама која се критикују као геодетерминизам.

Истражујемо и колики је утицај великих техничко-технолошких промена на релевантност учења која су старија од једног века. Савремени сукоби и поред нових транспортних средстава, оружја велике разорне моћи, потврђују велики значај географије у извођењу борбених дејстава и снабдевању огромних армија поморским, копненим или ваздушним путем. У раду је од основних научних метода највише употребљавана метода анализе, као почетна и основна научна метода. Поред анализе, користили смо метод генерализације и синтезе, а од опште научних метода компарацију и хипотетичко-дедуктивну методу.

Како је геопросторни чинилац константа која се не може избећи, он још увек утиче на савремену политику држава и других актера светске политике, а сходно томе ни класична геополитичка учења нису изгубила научну вредност.

Кључне речи: класична геополитика, геостратегија, геопростор, поморска моћ, копнена моћ, ваздушна моћ

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: међународне студије

УДК број: 327.7/8:355.1

338:327.5

GEOSPATIAL FACTOR IN CLASSICAL GEOPOLITICAL STUDIES

Abstract

This dissertation discusses the role and significance of the geospatial factor in the classic geopolitical paradigms of the end of the 19th century and the first half of the 20th century. The author seeks for the answers by analysing the most influential texts featuring the classic concepts of sea, land, and air power. With regard to the aforementioned concepts, they are centred around the geospatial factor, that is, the sea, the land, or the air, which take the role of the key determinant respectively. The doctrine of sea power is analysed by means of books and articles authored by Alfred Mahan, an American theoretician. His starting hypothesis is that the global dominance or the security of a nation depends on the control over the sea as a global medium of communication. On the other hand, Helford Mackinder and Nicholas Spykman, as main theoreticians of the land power, argue that the global or regional dominance depends on the control of a part of Eurasia, that is, heartland or rimland. In his doctrine of air power, its founder, Italian general Giulio Duet, sets a strategic imperative of establishing the air power as a prerequisite for achieving political or military goals, with this idea being further elaborated by other two prominent theoreticians mentioned here, William B. Mitchell and Alexander de Seversky. Although classic theoreticians of geopolitics find the control over a section of geographic surface or a geographic layer a strategic goal for exercising political, economic, or military interests, they do not understand the significance of the geo-spatial factor as being absolute. In that sense, the author discusses all questionable points of view and hypotheses in classic geopolitical theories regarded as geo-determinism on the whole.

In addition, the influence of technical-technological progress on the relevance of century-old paradigms is researched into as well. The modern conflict still maintains the precedence of geographic features in carrying out military operations and providing supplies to armies at the sea, on the land, or in the air, even with new means of transportation being developed at quick pace today. With regard to the range of scholarly methods applied in the dissertation, the author relies most heavily on analysis method, as the first and foremost one. In addition, methods of generalisation and synthesis are used as well. Finally, concerning general scholarly methods, the author resorts to comparison and hypothesis-deduction method.

Given the fact that the geospatial factor is an unavoidable constant, it still exerts influence over contemporary world politics, thus keeping classic geopolitical paradigms current in scholarly terms.

Key words: classic geopolitics, geostrategy, geospatial factor, geographic space, sea power, land power, air power.

Scientific field: Political sciences

Scientific subfield: International Relations

UDC Number: 327.7/8:355.1

338:327.5

САДРЖАЈ

1 УВОД	1
1.1 ФОРМУЛАЦИЈА ПРОБЛЕМА ИСТРАЖИВАЊА.....	1
1.2 ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЊА	12
1.3 ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА.....	13
1.4 НАУЧНИ МЕТОД.....	15
2 ГЕОПОЛИТИКА И ГЕОСТРАТЕГИЈА	17
2.1 ОДРЕЂЕЊЕ САДРЖАЈА ПОЈМА.....	18
2.2 ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ.....	26
3 ГЕОСТРАТЕГИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА ПОМОРСКЕ МОЋИ	34
3.1 НАСТАНАК УЧЕЊА О ПОМОРСКОЈ МОЋИ У ДЕЛИМА АЛФРЕДА МЕХЕНА.....	34
3.1.1 <i>Кратки животопис Алфреда Мехена</i>	35
3.1.2 <i>Основи поморске стратегије према учењу Алфреда Мехена</i>	44
3.1.3 <i>Основна начела Мехенове теорије рата на мору</i>	45
3.1.4 <i>Развој геополитичке концепције поморске експанзије</i>	50
3.1.5 <i>Проблем Азије и нова геополитичка реалност</i>	59
3.1.6 <i>Спорна зона у Евроазији</i>	62
3.1.7 <i>(Гео)стратегија анаконде</i>	66
3.2 ЕЛЕМЕНТИ ПОМОРСКЕ МОЋИ.....	67
3.2.1 <i>Физичко-географски елементи поморске моћи: географски положај, физичко-географска складност и величина територије</i>	67
3.2.2 <i>Друштвено-географски елементи поморске моћи: број становника, карактер владе и национални карактер</i>	73
4 ГЕОСТРАТЕГИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА КОПНЕНЕ МОЋИ	78
4.1 НАСТАНАК ДОКТРИНЕ КОПНЕНЕ (КОНТИНЕНТАЛНЕ) МОЋИ.....	78
4.1.1 <i>Кратки животопис Хелфорда Макиндера</i>	80
4.1.2 <i>Глобална геополитичка доминација Европе</i>	84
4.1.3 <i>Велика географска подручја</i>	87
4.1.4 <i>Хартленд теорија</i>	90
4.1.5 <i>Хартленд – природно седиште светске моћи</i>	94
4.1.6 <i>Геостратегија тампон зона</i>	97
4.1.7 <i>Геополитичка концепција средишњег океана</i>	100
4.1.8 <i>Геостратегија амфибијског тројства</i>	103
4.1.9 <i>Утицај технолошког напретка на Хартленд теорију</i>	107
4.2 ГЕОСТРАТЕГИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА ИНТЕГРИСАНЕ МОЋИ	112
4.2.1 <i>Појам моћи у међународним односима према учењу Николаса Спајкмана</i>	113
4.2.2 <i>Геополитичка концепција Римленда као кључне области света</i>	115
4.2.3 <i>Интегрисање поморске, копнене и ваздушне моћи ради достизања планетарне превласти</i>	118
5 ГЕОСТРАТЕГИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА ВАЗДУШНЕ МОЋИ	121
5.1 АТМОСФЕРА – МЕДИЈУМ ДЕЛОВАЊА ВАЗДУШНЕ МОЋИ.....	121
5.2 ЂУЛИО ДУЕТ – УТЕМЕЉИВАЧ КОНЦЕПЦИЈЕ ВАЗДУШНЕ МОЋИ	125
5.3. ДОКТРИНА ВАЗДУШНЕ МОЋИ ПРЕМА СХВАТАЊУ ВИЛИЈАМА МИЧЕЛА – ПОГЛЕД У БУДУЋНОСТ	141
5.4 КЛАСИЧНА ДОКТРИНА О ВАЗДУШНОЈ МОЋИ У ДЕЛИМА АЛЕКСАНДРА СЕВЕРСКОГ	149
5.5 ОД КЛАСИЧНИХ ТЕОРИЈА ВАЗДУШНЕ МОЋИ ДО САВРЕМЕНИХ СХВАТАЊА	165
6 ЗАКЉУЧАК	172
7 ЛИТЕРАТУРА	187
БИОГРАФИЈА	197

1 УВОД

1.1 Формулација проблема истраживања

У класичним геополитичким учењима, формулисање главних теорија и концепција је засновано на ставу о пресудном утицају геопросторног чиниоца на политичке појаве и процесе. Постоје три геостратегијске концепције које су се формирале у периоду од задње деценије XIX века и до четрдесетих година XX века, у којима њихови творци инсистирају на значају контроле (доминације) над одређеним делом Земљине површине или слојем њеног омотача, зарад безбедности једне нације (државе), и по могућности, зарад стицања глобалне превласти. Класичне геостратегијске концепције поморске, копнене и ваздушне моћи, представљају најзначајнија и најутицајнија промишљања о феномену „моћи“ и „безбедности“ у њиховој геопросторној димензији.¹

Литосфера је површински слој стеновитог омотача Земље, хидросфера је водени омотач Земље, а за наше разматрање битан је и нижи слој ваздушног омотача Земље – атмосфере. Ови слојеви географског омотача наше планете се додирују и прожимају.² Односи између народа и држава увек су имали своју геопросторну димензију, што значи да су се људске заједнице одувек бориле за остварење доминације над одређеним слојем географског омотача. Копно, односно литосфера, је дуги низ векова била предмет борбе између различитих држава и народа. У последњих пет векова води се борба за доминацију на морима и океанима, а у задњих стотину година актуелна је борба за превласт у ваздуху. Разматрање важности контроле над неким слојем географског омотача предмет је класичних геостратегијских теорија о моћи.

Амерички војни теоретичар, адмирал *Алфред Тејер Мехен* (*Alfred Thayer Mahan 1840 – 1914*) се у науци сматра за утемељивача геостратегијске концепције поморске моћи (*sea power*). Изворни термин *sea power* у српском језику изазива више асоцијација, нарочито што реч *power* има више значења – сила, снага, моћ, енергија. Оно што је овде битно да се истакне, јесте то да се термин *sea power*, односно поморска моћ не односи искључиво на снагу флоте (ратну морнарицу) која се мери бројем „бојних бродова и крстарица“.³ Према схватању већине аутора, *sea power* је пре свега доктрина или теорија, а не само материјал ратне флоте. За адмирала Мехена, поморска моћ укључује „не само војну снагу на води, која силом оружја влада морем или било којим његовим делом, већ такође

¹ Ове теорије спадају у класичне јер обухватају период развоја стратегијске, геостратегијске и геополитичке мисли до краја Другог светског рата, односно до бацања атомске бомбе на Хиросиму и Нагасаки.

² Мاستило Н: Речник савремене српске географске терминологије, Географски факултет, Београд, 2005, стр.50.

³ За детаљније видети : Cranwell J. F. : *The Destiny of Sea Power And Its Influence on Land Power and Air Power*, George Allen&Unwin Ltd Publishers, London, 1942.

мирнодопску трговину и бродовље, из којег флота природно проистиче, и на којој она безбедно почива“.⁴ Ова геостратегијска концепција намеће питање, зашто је толико важно владати морем и океанима, односно једним (течним) слојем географског омотача? Мехен на то питање одговара тезом, да је контрола над морском површином, и посебно дуж кључних траса, иза којих стоје национални интерес или национална трговина, главни чинилац снаге и просперитета нација. „Море је највећи светски медијум циркулације“⁵, сматра Мехен, и категорички тврди, „да контрола над морем, помоћу поморске трговине и морнаричке надмоћности, значи преодминантан утицај у свету, јер ма колико богатства ствара земља, ништа не олакшава неопходну размену као што то чини море.

Основна истина која се тиче мора (можда би требало да кажемо воде) јесте та да је оно природно велико средство комуникације“.⁶ Мехен је изједначавао поморску моћ са националном безбедношћу, благостањем и напретком. Класична концепција поморске моћи успешно одолева зубу времена, као и развоју нових технологија и видова транспорта. Критике су углавном циљале на умањен значај поморске моћи, пре свега због развоја железничког (копненог) и ваздушног саобраћаја на простору Евроазије.⁷ Међутим, ове примедбе су само делимично оправдане, јер поседовање моћне ратне и трговачке флоте, заједно са поморским базама, остаје и даље битан предуслов глобалне превласти и стратегијске моћи. За поморску моћ важна је контрола над мореузима, земљоузима, каналима и острвима близу којих се одвија поморски саобраћај.

Мехен одређује шест базичних елемената од којих зависи поморска моћ једне нације: „географски положај, физички облик земље, укључујући климу и производе природе, опсег територије, бројност популације, карактер народа, карактер владе.“⁸ Мехен у својим радовима узима пример Велике Британије као државе која је у највећој мери поседовала ове елементе и предуслове, и посебно је наглашавао као повољне околности за развој британске поморске моћи њен острвски положај, шкртост природе која је стимулисала прекоморску експанзију, усмереност знатног дела популације ка мору, те склоност ка трговини и морепловству. Нарочито је истицао политику британске владе која је постојано фаворизовала одржавање и јачање поморске моћи. Мехен у својим радовима доказује да је поморска моћ комплексан производ, који зависи од повољних геопросторних чинилаца, али и од материјалних потенцијала, техничке иновативности, историјских околности и специфичног духа једне нације.

Он је творац *велике стратегије (grand strategy)* развоја америчке поморске моћи, и његов утицај је посебно био појачан због пријатељства са америчким председником *Теодором Рузвелтом (Theodore Roosevelt)*, који је започео америчку прекоморску

⁴ Mahan A.T.: *The Influence Sea Power upon History 1660 – 1783*, Little Brown and Company, Boston, 1918, p. 28.

⁵ Mahan A.T.: *The Interest of America of Sea Power, Present and Future*, Little Brown and Company, Boston, 1897, p. 50.

⁶ Ibidem, p. 124.

⁷ За детаљније погледати: Ерл Е.: *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952.

⁸ Mahan A.T.: *The Influence Sea Power upon History 1660 – 1783*, op.cit, p. 28 - 29.

експанзију и градњу тзв. Велике беле флоте. У развијању америчке прекоморске експанзије, Мехен је посебну пажњу посветио анализи геостратегијског значаја Панамског канала (земљоуза) и Хаваја.

Пол Кенеди (Paul Kennedy) водећи данашњи ауторитет из области међународних односа је о значају геостратегијске доктрине поморске моћи Алфреда Мехена рекао, да „Мехен јесте, и увек ће остати референтна тачка и полазна основа за било који рад о поморској моћи.“⁹ Колика је актуелност учења Алфреда Мехена, данас најбоље говори цитираност његових дела у радовима који се баве поморском стратегијом, а и то што поједине велике сила данашњице развијају своју поморску моћ у складу са принципима које је он поставио, попут НР Кине.

Литосфера је полазна и основна категорија за геостратегијску доктрину копнене моћи (*land power*). Термин *land power* као и термин *sea power* има више значења. Овај термин се најчешће употребљава зарад означавања државе која је доминантна на копну, и која своју моћ црпи из поседовања одређене (стратегијски важне) територије и њених целокупних људских и материјалних ресурса. Забуну уноси честа употреба овога термина како би се означио један вид оружаних снага – копнена војска.¹⁰

Најпознатији теоретичар класичне геополитике, Британац *Хелфорд Џон Макиндер* (*Helford John Mackinder 1861 – 1947*) је развио шири концепт копнене моћи. Он се сматра родоначелником доктрине копнене (континенталне) моћи, слично као што се Алфред Мехен у теорији геополитике и геостратегије сматра утемељивачем концепције о поморској моћи. Макиндерово учење није имало тако директан утицај на британску политику, као што су Мехенове идеје утицале на америчку спољну политику и стратегију. Његова концепција копнене моћи изражена кроз Хартленд теорију¹¹ спада у највише навођена (цитирана и парафразирана) учења из области геополитике и геостратегије. Најважније дело за разумевање Макиндеровог учења представља његово предавање, касније преточено у чланак *Географска осовина историје* (*The Geographical Pivot of History*)¹².

Геополитичка доктрина коју износи Хелфорд Макиндер се заснива на подели историје (времена) и подели простора (територије). Наиме, он дели читаву историју света на следећа геополитичка раздобља: 1) *Епоха пре Колумба*. У њој народи који припадају

⁹ Sumida J.T.: *Inventing Grand Strategy and Teaching Command – The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*, The Woodrow Wilson Center Press Washington D.C and The Johns Hopkins University Press Baltimore and London, 1997, стр. 1.

¹⁰ Видови оружаних снага деле се према слоју географског омотача у којем дејствују, па тако имамо копнену војску, ратну морнарицу и ратно ваздухопловство. Копнена војска намењена је за извођење борбених дејстава на копну и остваривање доминације на њему.

¹¹ Хартленд теорија је геостратегијска концепција коју је Макиндер развио након Првог светског рата и која у основи представља ратну дораду чланка *Географска осовина историје*. Основна теза ове теорије је да главна претња по поморске силе долази од Евроазије интегрисане под једним политичким ауторитетом.

¹² Чланак *Географска осовина историје* у стручној литератури се често означава као *Осовински чланак*.

периферији Евроазије, на пример Римљани, живе под сталном претњом да буду освојени од сила Осовинског региона. За Римљане су то били Германи, Хуни, Алани, Парћани итд.

За средњовековну екумену то је Златна хорда; 2) *Епоха Колумба*. У том раздобљу представници Унутрашњег или маргиналног полумесеца крећу у освајање непознатих територија планете и при том нигде не наилазе на озбиљан отпор; 3) *Епоха после Колумба*. Више не постоје неосвојене земље. Динамичке пулсације цивилизација осуђене су на сукоб увлачећи све народе на земљи у свеопшти грађански рат.¹³ Макиндер је био први теоретичар који је геополитичке процесе анализирао из глобалне перспективе. Свет према његовом схватању постаје затворени политички систем, модерним речником речено, свет постаје глобализован.

Оно по чему је Макиндеров геополитички концепт који је дат у чланку *Географска осовина историје* остао упамћен јесте географска подела света на три велика стратешка региона. Полазиште поделе је *Осовински регион (Pivot area)* који је центар његове географске шематизације, а тај регион, који представља само језгро Евроазије, налази се под контролом Русије. Око њега се налази *Унутрашњи или периферни полумесец (Inner or Marginal Crescent)* који чине „Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина.“¹⁴ Најудаљенији од своје географске осовине је *Спољни или острвски полумесец (Outer or Insular Crescent)* који сачињавају „Велика Британија, Јужна Африка, Аустралија, Сједињене Државе, Канада и Јапан.“¹⁵

Према овој геополитичкој шеми, централни положај је најповољнији, иако је „централност релативан појам који у сваком конкретном географском контексту може варирати. Међутим, са планетарне тачке гледишта, „у центру света лежи Евроазијски континент“¹⁶ а у његовом средишту Осовински (стожерни) регион, који је најповољније географско полазиште за контролу света. Карактеристике Осовинског региона Евроазије су дефинисане на следећи начин: „њене централне или северне области обухватају 9 милиона квадратних миља и преко два пута су веће од територије Европе. Међутим, она нема погодне водене токове који воде у океан, иако је, са друге стране, изузев субарктичких шума, у целини погодна за кретање свих могућих номада. Западно, јужно и источно од те зоне налазе се погранични региони у облику широког полумесеца који су доступни са мора.“¹⁷ Макиндер је сматрао да се због наведених карактеристика овај регион увек чини интересантним за сваку силу која жели да оствари планетарну доминацију, јер је тај простор по његовом геополитичком концепту „природно седиште светске моћи.“¹⁸

¹³ Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004., стр. 53.

¹⁴ Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996., p. 191.

¹⁵ Ibidem, p. 191.

¹⁶ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, op.cit., стр.48.

¹⁷ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 186.

¹⁸ Ibidem, p. 190.

Приобални део Евроазије Макиндер назива *Унутрашњи или периферни полумесеци*, а то је простор који је до данас најгушће насељен на свету. У оквирима тог простора дешавају се најдинамичније промене и процеси у људској историји. Макиндер периферни полумесец тачније одређује од Осовинског региона, поименично набрајајући државе које припадају овој зони, наравно у границама са почетка 20. века.

Потпуно спољна зона у односу на евроазијски континент је *Спољни или острвски полумесеци*, и то не само у географском, већ и у културном и политичком смислу. Као што је Осовински регион недоступан воденим путем тако је острвски полумесец недоступан копненим путем. Ове две геополитичке целине су се развијале потпуно физички одвојене једна од друге. Међутим, до контакта ипак индиректно долази преко периферног полумесеца, који је класична мостовско-контактна зона између сила копна и мора.

Прву преправку и проширење рада из 1904. године Макиндер је написао након Првог светског рата (прва ратна дорада) и представио у књизи *Демократски идеали и реалност (Democratic Ideals and Reality)* 1919. године. Након дораде, његово учење постаје познато као *Хартленд теорија (Hartland theory)*. У овом раду, он развија нове геопросторне ентитете, као што су *Светско острво (World Island)*; уместо Осовинског региона користи неологизам *Хартленд (Heartland)*¹⁹, док је посебно интересантна његова концепција *Тампон држава (Buffer states)* у Источној Европи. Источна Европа постаје кључна област за контролу над увећаним Осовинским регионом, геополитички „капитал“ за владање светом. Термини које Макиндер наводи у својим радовима, постали су неизоставни део геополитичког речника, тако да је данас тешко и замислити неки важнији рад из геополитике без ових термина.

За време Другог светског рата, Макиндер је објавио чланак *Заокружени свет и победа мира (The Round World and Winnig of the Peace)*²⁰ у америчком часопису *Спољни послови (Foreign Affairs)*. У самом раду он ревидира почетни концепт Осовинског региона, као и доцнију замисао Хартленда, уводећи засебну географску целину – *Леналенд (Lenaland)*. Леналенд је нарочито значајан, јер је овај простор Источног Сибира изостављен из Хартленда и сврстан у стратешку зону *Унутрашњег или периферног полумесеца* тј. у приобални простор. Тиме је знатно појачана поморска димензија моћи у односу на копнену. Макиндер је 1943. године, веровао, да се западни свет може постарати за своју безбедност и да може да обезбеди глобалну равнотежу снага. У том смислу, сарадња између Сједињених Држава и Европе, а нарочито Британије је неопходна. Као основ за такву сарадњу, Макиндер уводи нови геостратешки ентитет *Средишњи океан (Midland Ocean)*. Средишњи океан, према Макиндеру, обухвата „Северни Атлантис са зависним морима и речним базенима.“²¹ У стратешком погледу,

¹⁹ Хартленд је у суштини Осовински регион са проширеним границама

²⁰ Овај чланак се још у домаћој литератури преводи као *Савршени свет и победа мира*

²¹ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, у: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996. p. 204.

овај концепт обухвата три елемента, амерички мостобран у Западној Европи, Велику Британију као велику ваздушну базу и Северну Америку као геостратешку и геоекономску резерву. Макиндер овим геополитичким концептом прави и гекултурну и идеолошку основу за настанак атлантске заједнице која ће постати главни ослонац поморских сила у току Хладног рата. Поморска моћ овим добија и неопходну копнену надоградњу коју ће касније *Џефри Слоан (Geoffrey Sloan)* исправно назвати „амфибијско тројство и положај ова три елемента значи да се ослонац моћи још једном померио на запад (*ка САД примедба – Ж.Б.*).“²² Након завршетка Другог светског рата, већ у дубокој старости, Макиндер је дочекао да види појаву новог ривалитета по старом обрасцу поморска против копнене моћи, односно Сједињене Државе против Совјетског Савеза.

Колики је значај Макиндеровог учења на савремену англо-америчку геополитичку и геостратешку мисао, можемо видети из тврдње савременог америчког геополитичара Брајана Блуета, да је Макиндер пре више од једног века поставио главну дилему англо-америчке спољне и безбедносне политике. Његово упозорење, да главна претња по поморске силе долази од Евроазије, интегрисане под једним политичким ауторитетом, актуелна је на почетку 21. века исто као и пре једног века. Један од класика науке о међународним односима Ремон Арон, каже за Макиндерово учење да је „у нашем веку Енглеz Макиндер допринео више од било кога другог популарности геополитике.“²³

Николас Спајкман (*Nicholas Spykman 1893 – 1943*) амерички професор са Јејла, делимично је потврдио, али и оспорио Макиндерову геополитичку концепцију о пресудном утицају Хартленда за глобалну доминацију. Спајкман развија замисао у којој скреће пажњу на један други макрорегион, који се налази између центра евроазијске копнене масе (Хартленда) и периферне маритимне трасе. Овај простор обухвата велику концентричну тампон зону која укључује западну и централну Европу, земље Блиског истока, Турску, Иран, Авганистан, Тибет, Кину, источни Сибир и три полуострва Арабију, Индију и Бурму-Сијам. Како каже Спајкман „у овој граничној зони развиле су се све велике цивилизације света изузев Египта и Картагине, односно Суматре и Јаве.“²⁴

Ову нову зону Спајкман назива *Rimland* (ободна земља), истовремено не напуштајући Макиндерову поделу света на велика географска подручја. Најважнија новина (модификација) у његовој геополитичкој концепцији је тврдња да чести сукоб између сила копна и мора није неизбежан. Спајкман ову тврдњу доказује узимајући за пример три велика рата 19. и 20. века – Наполеоновог, Првог и Другог светског рата – у којима су се Британско и Руско царство „постројавали заједно против наступајуће силе Римленда вођене Наполеоном, Вилхелмом II и Хитлером.“²⁵ Дакле, супротстављајући се Хартленд

²² Geoffrey Sloan, „*Sir Helford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now*“ in Colin Gray, Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy*, p. 25.

²³ Арон Р.: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад, 2001., стр. 215.

²⁴ Spykman N.: *America's Strategy in World Politics, The United States and the Balance of Power*, Transaction Publisher, New Brunswick and London, 2008., p. 181.

²⁵ Spykman N.J.: *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace, New York, 1944., p. 43.

теорији и наглашавајући значај рубне области, Спајкман ствара теорију Римленда, у којој доминација у Евроазији зависи од тога ко влада Римлендом. У време у којем Спајкман пише о кључној важности Римленда, у том појасу, својом снагом се истицала само нацистичка Немачка, док данас, на том подручју егзистира неколико континенталних и субконтиненталних сила.²⁶

Треће велико геополитичко учење односи се на *Ваздушну моћ (Air Power)*. *Ваздушна моћ* је геостратегијска концепција која је геопросторно детерминисана, нема збуњујућу конотацију, јер нема никаквих дилема да је реч о једном виду оружаних снага, ратном ваздухопловству. Наиме, садржај појма ваздушне моћи сасвим је стратегијског карактера, јер изражава способност једне земље да оствари стратешку превласт у ваздушном простору. Такође, ваздушна моћ подразумева могућност једне земље да оствари доминацију у ваздушном простору, чиме се стичу услови за реализацију одређених политичких или војних циљева. Италијански генерал *Ђулио Дует (Giulio Douhet 1869 – 1930)* је први теоретичар ваздушне моћи, а његови радови спадају у класична учења о ваздушној моћи. Дует је још 1909. године, када је ваздухопловство било тек у повоју, написао серију чланака о значају овога вида војске. Заговорник доктрине ваздушног рата и развоја ратне авијације, генерал Дует је тек након Мусолинијевог доласка на власт, стекао веће разумевање војних кругова за своје идеје.

Концепцију ваздушне моћи, генерал Дует пропагира у многобројним текстовима између два светска рата.²⁷ За постизање доминације у ваздуху потребно је приморати непријатеља да остане на земљи или га спречити да лети, уз очување властите способности да се то чини. Дует је сматрао, да је за постизање доминације у ваздуху потребно испунити следећа начела: „1. осигурати своју територију и море од непријатељских напада из ваздуха; 2. онемогућити непријатељској војсци и морнарици да на ма који начин искоришћавају своја ваздухопловна средства; 3. изложити сву непријатељску територију и његово море сопственим нападима из ваздуха које ћемо ми готово некажњено вршити и 4. омогућити сопственој војсци и морнарици најслободнију и најнеограниченију употребу ваздухопловних средстава, а у складу са њиховим нарочитим циљевима.“²⁸ Он промовише ново схватање рата, који према његовом схватању, више не представља дводимензионални сукоб у виду судара две линије које су, како се каже, везане за земљину чврсту или течну површину.

Рат је појавом ваздухопловства променио природу и постао интегралан. Он више не обухвата сукоб само зараћених армија, он обухвата читаве нације, чија позадина и цивилно становништво више неће имати спокоја. Дует примећује, да главна заслуга за проширивање опсега ратних дејстава припада авијацији и да се војишта „више не могу

²⁶ Данас европски део Римленда у потпуности заузима Европска унија, ту је такође и низ регионалних сила попут Ирана и Турске, али и два популациона и економска гиганта Индија и Кина.

²⁷ Неки од текстова Ђулија Дуета преведени су на српски језик још 1938. године у књизи (збирци чланака) *Интегрални рат*, Геца Кон, Београд, 1938.

²⁸ Ђулио Д.: *Интегрални рат*, Геца Кон, Београд 1938, стр. 60.

ограничавати, већ обухватају целокупну територију дотичних зараћених страна.“²⁹ Ваздухопловство на револуционаран начин преображава саму суштину ратних дејстава. Оно је, са стратегијског аспекта гледано, омогућило, уместо сукоба добро опремљених извежбаних армија, напад на „деорганизовано мирољубиво и недисциплиновано становништво“³⁰ или краће речено, ваздухопловство нам омогућава да „нападамо најслабије тачке, занемарујући јаче“.³¹ Атмосфера, или прецизније речено њен нижи слој (тропосфера) географског омотача у знатној мери условљава дејство авијације. Према Дуетовом схватању „у једноликој ваздушној атмосфери где нема тачака, линија и зона за давање отпора или помагање, још се може и да замисли ваздухопловно-стратегијски одбрамбени став, док је ваздухопловно-тактичка одбрана немогућа. Никаква материјална препрека се не може направити ради ометања или заустављања напредовања једног ваздухопловног налета“.³² За Дуета исход рата зависи од једног средства војне технике, авиона-бомбардера, зато се његова геополитичка концепција сматра поједностављеним гледањем на природу рата према којој је главни инструмент за добијање рата надмоћно ваздухопловство.³³ Ратно ваздухопловство, према томе, има изразито нападачки карактер, офанзива има предност над дефанзивом, нападна дејства су стратешки приоритет, одбрана је само привремена припрема за напад, а ваздушна моћ је у предности над копненом и поморском. Концепција интегрисане ваздухопловне флоте има предност над схватањем по коме борбени авиони треба само да буду помоћно средство копненим и поморским снагама. Према овом учењу, од постизања превласти у ваздуху борбеним авионима зависи исход рата. Превласт у ваздуху знатно скраћује трајање ратног сукоба, сматра Дует.

Главне слабости доктрине ваздушне моћи генерала Дуета узроковане су ниским нивоом ваздухопловне технике и технологије у другој деценији 20. века. Скромне могућности авиона, нарочито првих бомбардера, ипак нису спречиле Дуета да предвиђа будући развој ваздухопловне технике и њен утицај на вођење нових ратова. Међутим, превелика очекивања од авијације, као и погрешна процена динамике развоја ваздухопловне технологије били су озбиљна слабост ове теорије. Његове тезе о улози и ефикасности ваздухопловних снага више су почивале на његовој шпекулацији, него на трезвеној анализи.

Поред генерала Дуета у периоду између два светска рата учење о ваздушној моћи привукло је још неколико ватрених присталица, од којих је свакако најважнији *Александар Северски (Alexander de Seversky 1894 – 1974)*. Северски је био руски поморски официр и пилот који је након болшевичке револуције дошао у САД, где се афирмисао као авијатичар, проналазач и теоретичар. Северски је био велики поборник ваздушне моћи и знатно је утицао не само на стручне кругове, већ и на војно-политички

²⁹ Ibidem, стр.48.

³⁰ Ibidem, стр. 50.

³¹ Ibidem, стр. 50.

³² Ibidem, стр. 54.

³³ Генерал Дует као офанзивно ваздухопловство узима бомбардерску авијацију, која касније добија назив стратегијска авијација.

врх САД, да се обрати више пажње на ратно ваздухопловство и његову улогу у постизању победе.

У геополитичком учењу о поморској моћи адмирала Мехена наглашава се важност доминације морима, за Макиндера је кључ за управљање светом контрола над стожерним регионом Евроазије, а Северски говори о „ваздушном океану (*air ocean*), који обавија цео глобус, који је сталан и непрекидан, који се протеже преко прерија и планина, река и океана, пустиња и области леда.“³⁴ Захваљујући неслућеном напретку ратне авијације, атмосфера постаје тај кључни медијум у којем треба стећи предност. Северски и сам недвосмислено каже, да се не може и не сме сањати о поковању непријатеља без задобијања превласти у ваздуху, и додаје „да чим будемо имали јасну превласт у ваздуху, све остало постаје секундарна, споредна помоћна операција.“³⁵ У његовом учењу умањује се значај сигурности коју Америци пружају широки океани са истока и запада. Према његовом схватању, сасвим је могућ рат између хемисфера (*interhemispheric war*), чији би главни носилац била управо ваздушна моћ. Северски, попут Дуета констатује, да ваздушна моћ уноси револуцију у оружане сукобе, тако што обезбеђује средства да се непријатељ директно разоружа „избијањем оружја из његових руку, да тако кажемо, кроз деструкцију његовог целокупног ратног потенцијала“.³⁶

За укупно поимање доктрине ваздушне моћи, потребно је разумети како Северски види борбу против Јапана за време Другог светског рата. У књизи *Победа путем ваздушне моћи*, Северски се нарочито осврће на пацифичко војиште, где је био заговорник изградње моћне ваздушне армаде која би директно атаковала на Јапан и у том смислу каже следеће: „Јапан се може замислити као циновска хоботница, чији су се пипци протегли хиљадама миља у Кину, Малају, Холандску Индију, на Филипине, Гуам. Неки су се испружили чак до Аустралије и Новог Зеланда. Ипак, тело хоботнице и њени витални органи су на јапанским острвима. Уколико би се стекли услови да се удари у срце ове звери која се шири, дакле на сам Јапан, и ако би се он тамо нокаутирао, сви пипци би тренутно омлитавели.“³⁷ У својим јавним обраћањима, Северски је био веома критичан према америчкој војној стратегији која је изводила амфибијске операције које су ишле корак по корак, острво за острвом, миљу за миљом, „резала“ пипке хоботнице, уместо директног напада на главу непријатеља, односно преношење операција на јапанско тло.

Северски је такође преценио улогу и значај авијације, не толико као први теоретичар *ваздушне моћи*, али је погрешно у процени динамике технолошког напретка ратне авијације, а највише је преценио достигнуће у борбеном (акционом) радијусу авиона. Рецимо, у његовој концепцији ваздушне моћи, ваздухопловне базе широм глобуса, као одскочне даске губе свој значај. По њему, да би САД реализовале глобалну доминацију, потребно је да имају ваздушну моћ (ваздухопловство) са долетом 15.000 миља, односно

³⁴ Seversky A. P.: *Victory Through Air Power*, Simon & Shuster, New York, 1942, p. 148.

³⁵ Ibidem, p. 26.

³⁶ Ibidem, p. 101.

³⁷ Ibidem, p. 335.

са борбеним (акционим) радијусом од 6.000 миља. Овакве способности и данас има само неколико борбених ваздухоплова, бомбардера, уз неопходно снабдевање горивом у ваздуху.

Код Северског немамо слоган којим се у силогистичком исказу формализује његова главна теза као код Макиндера или Спајкмена, али на једном месту у својој књизи он каже „да ће нације или савез нација који доминира ваздухом изнад наше планете бити способан да управља светом, исто тако како су нације које су у прошлости контролисале море владале светом“.³⁸ Већ смо навели да је Северски у својим ставовима био много трезвенији од генерала Дуета, јер је ипак био конструктор и пилот. Мада је и он имао претеривања (нарочито када је у питању долет борбених ваздухоплова), био је далеко свеснији да бомбардовање цивилних циљева не слама тако брзо морал народа, како је то претпостављао генерал Дует. Ипак, његова схватања се не могу разумети ван историјско-технолошког контекста.

Класично геополитичко учење о ваздушној моћи не би било комплетно без идеја Вилијама Б. Мичела (*William B. Mitchell*) који је поставио концепције које су биле прелазна фаза између учења Дуета и Северског. Оно што посебно издваја овог америчког теоретичара ваздушне моћи од осталих су његови покушаји да у периоду између два светска рата практично докаже стратешку улогу ваздухопловства. За њега ваздушни простор представља идеалну маневарску просторију у којој нема препрека и у којој остваривање постављених циљева највише зависи од техничких карактеристика ваздухоплова. Мичел за разлику од Дуета разматра употребу авијације у континенталним оквирима, залажући се да америчко ратно ваздухопловство изгради читав систем ваздушних лука и других пратећих објеката широм земље и света. Он сматра да су Сједињене Државе предодређене да буду једна од највећих ваздушних сила, имајући у виду ресурсе, климу, становништво. Мичел посебан значај даје ваздухопловној индустрији, инфраструктури и примени радио технике, јер сматра да ваздушна моћ нису само авиони и пилоти. У Мичеловој теорији посебно место заузима концепција ваздушне битке, којом се остварује превласт у ваздуху, а ову замисао убрзо ће да потврди Други светски рат. Американац Вилијам Били Мичел је неизоставна карика у развоју учења о ваздушној моћи, његове теорије и данас имају релевантност без обзира на велики техничко-технолошки скок у развоју авијације.

Радови генерала Дуета, Мичела и Александра Северског поставили су темеље геополитичког учења о *ваздушној моћи*. Иако је развој ваздухопловне технике и технологије након Другог светског рата напредовао ван свих очекивања неке од замисли ових теоретичара ипак нису достигнуте, пре свега због лимита технике. Са друге стране неке од његових констатација само су још више добијале на веродостојности, као рецимо теза да једна држава никако не може рачунати на статус велике силе без напредног и бројног ратног ваздухопловства. Дует, Мичел и Северски спадају у геополитичке

³⁸ Ibidem, стр. 174.

мислиоце из „будућности”, јер су толико били испред свога времена, да су често њихови радови изгледали као чисти футуризам.

Епоха доминације класичне геополитичке, геостратегијске и војно стратегијске мисли се завршава бомбардовањем Хирошимае и Нагасакија атомским бомбама у августу 1945. године, чиме започиње нуклеарно доба и у овим дисциплинама. Међутим, појава нуклеарног оружја као најразорнијег средства у људској историји ипак није обезвредила класична геополитичка учења о моћи. Управо је опасност од тоталног рата који би имао самоубилачке последице за све стране приморала државна руководства да у време Хладног рата траже алтернативу нуклеарном рату у класичној геополитичкој теорији и конвенционалном оружју. Иако је геостратешко надметање у Хладном рату вођено у сенци нуклеарне апокалипсе, образац сучељавања дала је класична геополитичка теорија.

У делима водећих западних геополитичара који пишу у време хладноратовског сучељавања, препознају се главне теорије класичне геополитике. Тако Соул Коена (Saul Cohen) на врхунцу хладноратовске кризе 60-их година, по концепцијама Мехена и Макиндера, формулише модел за одређивање геостратегијских региона. Примарни критеријум разликовања геостратегијских региона јесте географска основа њихове моћи – море или копно. Током 70-тих година, Британац Колин Греј (Colin Gray) је поново реafirмисао значај теорије Римленда и Хартленда, а комплетан Хладни рат он посматра кроз призму Макиндеровог учења. Сједињене Државе и њени савезници су у Хладном рату против Совјетског Савеза у својим националним и безбедносним стратегијама применили све геостратешке замисли класичних геополитичких замисли Мехена, Макиндера, Спајкмана, Северског.

Након тријумфа Сједињених Држава и Запада у Хладном рату, под притиском идеја о крају историје и географије, класична геополитичка учења поново бивају стављена у страну, ван главног тока којим владају идеалистичке теорије. Међутим, поред доминантног утопистичког схватања, појављују се аутори који трезвеније разматрају међународну стварност. Враћање класичним геополитичким учењима се најјасније видело код Збигњева Бжежинског, познатог америчког теоретичара и практичара геополитике. Читава његова анализа Хладног рата заснована је на класичној теорији копнене моћи, као и разматрања периода након његовог завршетка. У његовим радовима поново се истиче геостратегијски значај контроле над три евроазијске ободне области за одржавање америчке глобалне доминације. На тај начин, овај аутор реafirмише концепције копнене моћи Спајкмана и Макиндера.

Поморска геостратегија Алфреда Мехена се актуелизује кроз доста стручних и научних радова. Тако британски теоретичар Сем Тангерди (*Sam Tanagerdi*) закључује, да се готово целокупна борба за контролу мора одвија око поморских линија комуникација

које представљају светске трговачке руте и руте којима се изводе војни покрети кроз акваторију.³⁹

Најмлађа класична геополитичка теорија о ваздушној моћи, и даље живи у делима неколико утицајних аутора. Водећи представник је амерички пуковник Џон Варден (*John Warden*) који је достојан наследник својих претходника са почетка 20. века. Савремена теорија о ваздушној моћи се заснива на „дуетизму“ који промовише превасходну улогу ваздухопловства, које би извођењем прецизних удара на политичко вођство или на неколико кључних стратегијских објеката, преобrazilо вођење рата.⁴⁰

Временски оквир истраживања обухвата период од пола века, од задње деценије XIX века до четврте деценије XX века у коме су објављена најважнија дела о поморској, копненој и ваздушној моћи, која по свом утицају и значају на даљи развој стратегијских учења спадају у класична. Један део истраживања обухвата и рефлексије класичних учења на савремену геополитичку и геостратегијску мисао, као и актуелност ових учења.

Просторно, пошто је ово најшире говорећи, рад из области науке о међународним односима, а предмет истраживања су геополитичка учења која имају глобални досег, тако да је предмет рада цео свет, са посебним нагласком на евроазијски континент.

1.2 Значај истраживања

Као и слична истраживања из области политичких наука, и ово има интердисциплинарни карактер, а самим тим вишеструки значај и оправданост, како у научном тако и у друштвеном смислу. У одређивању значаја и оправданости нашег истраживања прво ћемо размотрити научни и друштвени значај, а затим и научну и друштвену оправданост истраживања.

Узевши у обзир индикаторе који откривају научни значај истраживања, дејство резултата истраживања на фонд научно-теоријског и уопште научног сазнања, домет тог доприноса, његово распрострањење, трајање и интензитет⁴¹, сматрамо да ово истраживање пружа могућност стицање нових сазнања о класичним геополитичким учењима. Овим радом покушавамо да откријемо колико теорије које у геополитици сврставамо у класично учење, имају утицаја на данашње схватање феномена као што су поморска, копнена и ваздушна моћ и колики је значај и улога геопросторног чиониоца у тим

³⁹ За детаљније погледати: Tangredi, S.J.: “*Sea Power: Theory and Practice*” in John Baylis, James Wirtz, Eliot Cohen, Colin Gray (org.). *Strategy in the Contemporary World*. New York: Oxford, 2002.

⁴⁰ За детаљније погледати: Warden J.: *The Air Campaign: Planning for Combat*, Washington, D.C., National Defense University Press, 2000.

⁴¹ Милосављевић Славомир и Радосављевић Иван: *Основи методологије политичких наука*, Службени Гласник, Београд, 2006. година, стр. 425.

теоријама. Такође, указује се на ванвременски карактер теорија које су крајем 19. и почетком 20. века изнели оснивачи ових учења, а које и даље представљају полазиште за све оне научнике који се данас баве геополитиком и међународним односима. Узимајући у обзир тему истраживања покушавамо да откријемо колики је стварни утицај атмосфере, литосфере и хидросфере на класична геополитичка учења, односно, проверавамо да ли се ради само о једном од фактора или о пресудном утицају који води у геодетерминизам.

Са друге стране покушавамо да истраживањем идеја Мехена, Макиндера, Спајкмана, Дуета, Северског и других класичних теоретичара, сазнамо узроке великих геополитичких промена из прошлости као и да пробамо да прогнозирамо развој догађаја у међународној политици.

Разматрајући друштвени значај овог истраживања ми полазимо од тога да је важно разумети теоријски оквир у којем се дефинише спољна политика великих сила и формулисање најважнијих стратешких докумената. Иако се у националним стратегијама великих сила не помињу имена класичних теоретичара геополитике, њихове концепције су стална полазишта за све спољнополитичке и безбедносне активности. Такође, разумевање важности утицаја геопросторног чиниоца је нарочито важно за дефинисање спољне политике Републике Србије, а правилно тумачење константних спољних политика великих сила је од највећег значаја за опстанак српског народа и његове државе на геополитички јако осетљивом региону Балкана.

Кроз упознавање са класичним геополитичким учењем ми не разматрамо неке заборављене апстракције, већ концепције које су створиле оквир спољнополитичких и стратешких активности држава Западног света, а нарочито Сједињених Држава. Спољна политика и геополитика које долазе из познавања класичних геополитичких учења умањују могућност понављања историје када су у питању односи наше државе са крупним актерима светске политике.

Чести недостаци у савременим теоријама геополитике или међународних односа произилазе из занемаривања геопросторне димензије и њеног утицаја на политичке појаве и процесе. Научну оправданост истраживања имамо и кроз сагледавање како је и колико је проток времена утицао на релевантност класичних геополитичких промишљања.

Класичне теорије геополитике намећу константе у спољнополитичко деловање, које као осмишљена активност увек има неки теоријски оквир. Зато, бити упознат са сталним геополитичким опредељењима великих држава отвара могућност да се предвиде њихове спољнополитичке активности, али и промене у међународном поретку и трендови у светској политици.

1.3 Циљ истраживања

„У литератури и пракси конституисан је општи, суштински сагласан став да су циљеви истраживања стицање одговарајућих, првенствено научних сазнања.“⁴² Овакав општи циљ је важећи без обзира да ли се ради о теоријском, теоријском и практичном или само емпиријско-практичном сазнању. Међутим, научни циљеви имају и своје место и улогу у теоријском сазнању, те стога, свако истраживање, поред научне, има и своју друштвену димензију.

Научни циљ истраживања се може дефинисати као обавеза „о нивоу научног сазнања које реализацијом истраживања треба остварити.“⁴³ С обзиром да је циљ овог истраживања објашњење какву улогу и значај геопросторних чинилаца има у класичним геополитичким и геостратегијским учењима о моћи, можемо рећи да су научни циљеви овог истраживања, пре свега, научна дескрипција и научно објашњење.

Иако се научна дескрипција сматра за најнижи ниво научног сазнања, она има велики значај јер омогућава стицање јасније слике о предмету истраживања и представља неопходну основу за више нивое научног сазнања. Кад је у питању научна дескрипција као научни циљ овог истраживања, пре свега треба нагласити да ћемо у истраживању описати како су у класичним геостратегијским концепцијама вредноване одлике одређених слојева географског омотача и процењене последице које оне производе на међународни безбедносни амбијент. Описаће се значај који се у учењима о поморској, копненој и ваздушној моћи придаје геопросторним чиниоцима.

Поред научне дескрипције, ово истраживање има за научни циљ и пружање одређених научних објашњења, у погледу покушаја да се одговори на неколико важних питања. Ми ћемо овом приликом набројати само она најважнија:

- Каква је улога и значај геопросторних чинилаца у класичним геополитичким учењима о моћи?
- Како су одлике мора и океана инспирисале америчког теоретичара Алфреда Мехена на ставрање геостратегијске концепције поморске моћи?
- Зашто одређени простор на евроазијској копненој маси има толику геостратегијску важност за стицање глобалне моћи, према учењу Хелфорда Макиндера?
- Како класична геостратегијска концепција ваздушне моћи одређује значај доминације у ваздуху у остваривању стратешких циљева једне државе?
- Колики је утицај и значај класичних геостратегијских учења на савремену геополитичку и геостратегијску мисао?

Ниво претходно стеченог научног сазнања о предмету истраживања условљава и друштвену оправданост, тј. практичну примену конкретног истраживања. Као и већина

⁴² Ibidem, стр. 433.

⁴³ Ibidem, стр. 434.

политиколошких истраживања, и ово истраживање је усмерено на практичну употребљивост његових резултата.

С једне стране, друштвена, или практична примена истраживања огледа се у могућности да се оно искористи за ближе упознавање заинтересованих са материјом овог истраживања. Међутим, друштвени значај овог подухвата може се сагледати и кроз значај који има јасније упознавање са класичним геостратегијским концепцијама и пружање јасније слике о њиховом утицају на обликовање државних стратегија. Такође, имајући у виду да у нашој научној јавности постоји дефицит радова који се баве геополитичким и (гео)стратегијским теоријама, а посебно утицајем класичних учења на савремену геостратегијску мисао и на актуелну стратегију великих сила. Неспорни друштвени циљ истраживања може се сагледати кроз настојање да се стручној јавности пажња усмери на основне идеје класичних геостратегијских учења, а да се онима који практично дефинишу главне стратегијске правце наше земље укаже на трајну важност геопросторних чинилаца.

1.4 Научни метод

У овом истраживању користиће се све основне научне методе, односно методе анализе и синтезе, индукције и дедукције, апстракције и конкретизације, као и генерализације и специјализације.

С обзиром на сложеност истраживања, као и чињеницу да се у њему мора узети у обзир деловање великог броја чинилаца као и структура у којима они делују, метода анализе ће бити коришћена у значајној мери. Како је предмет овога истраживања утицај геопросторних чинилаца на класична геостратегијска учења о моћи, тако ће у овом раду нарочито бити коришћена парцијална анализа. Од више врста парцијалне анализе, за ово истраживање посебно су корисне анализа садржаја, структурална, функционална и факторска анализа. Када је у питању подела анализе по својствима, користићемо и дескриптивну и експликативну анализу.

Приликом покушаја да се генерализује велики број информација до ког ће се доћи у истраживању као и да се изведе одређени број општих закључака биће коришћене методе апстракције и конкретизације. Нарочито важне биће методе специјализације, имајући у виду већ претходно истакнуту одлику овог истраживања да имамо велику количину информација о предмету истраживања. Посебно ће бити значајне разврставање и сврставање, као и класификација и дихотомија, без којих је једноставно овакав тип истраживања незамислив.

Међутим, обзиром да се ради о истраживању из области политичких наука, посебно место имаће метода дедукције, која је „аналитички и специјализаторски

методски поступак, којим се из и на основу општег законског сазнања стичу посебна сазнања, и то са неупоредиво већим степеном извесности и поузданости⁴⁴.

Наравно, у нешто мањој мери биће коришћена и индукција.

Поред већ набројаних основних аналитичких метода, у истраживању ће бити коришћене и основне синтетичке методе. Једна он најчешће заступљених метода у готово свим истраживањима је метода синтезе, која представља „спајање више чинилаца у једну целину.“⁴⁵ У овом случају послужиће пре свега репродуктивна синтеза, односно предмет истраживања (геопросторна димензија класичних геостратегијских теорија) биће подвргнут анализи, сазнаће се делови, односи и везе, и потом ће се они поново спојити у целину која ће нагласити оне карактеристике које су важне за одређивање утицаја геопросторних чинилаца на класичне теорије. Такође, и методе конкретизације, генерализације и индукције биће употребљене у овом истраживању.

Што се тиче општенаучних метода у овом раду, а имајући у виду сложеност предмета истраживања, више њих биће коришћено у прикупљању неопходних података и њиховој обради. С обзиром да је предмет истраживања политичка појава, у њеном испитивању полази се од хипотетичко-дедуктивне методе, методе моделовања, статистичке и компаративне методе. Такође, посебна пажња биће посвећена компаративној методи односно компаративна метода ће бити веома коришћена током овог рада.

Такође, поред већ набројаних метода везаних за политиколошка истраживања, у овом истраживању које је по свом карактеру и мултидисциплинарно, обзиром да се ради о истраживању геополитичког и геостратегијског карактера, биће употребљене и географска, картографска и историјско-генетска метода.

Поред наведених метода истраживања, један од битних сегмената у реализацији самог истраживања биће прикупљање података. Као незаобилазна користиће се анализа докумената приликом сакупљања и обраде података о прошлим и садашњим, али и о будућим појавама које су у блиској вези са предметом истраживања. Основне изворе података представљаће првенствено чланци, студије и књиге које се баве класичним геостратегијским теоријама. Поред наведених извора података, биће коришћени и интернет, као и различити аудитивни, визуелни и аудио-визуелни извори података, будући да је у савременом технолошком добу доступност извора података како у штампаном тако и у другим облицима изузетно велика.

⁴⁴ Ibidem, стр. 215.

⁴⁵ Ibidem, стр. 215.

2 ГЕОПОЛИТИКА И ГЕОСТРАТЕГИЈА

Као релативно „млада“ наука, геополитика се суочавала са мноштвом питања која нису била својствена другим наукама. Пре свега, изазови са којима се сусреће од свог успостављања, а посебно у периоду од завршетка Другог светског рата до окончања Хладног рата, често воде ка ситуацијама да се њено постојање оспорава, да јој се негира научност, да се посматра као (под)правац других научних дисциплина и друго. Међутим, савремена наука, али и пракса, у потпуности овакве ставове елиминишу, чинећи геополитику значајном науком која може да буде од велике користи како за схватање актуелних догађаја на глобалној сцени, тако да разјасни неке од прошлих, али и да пружи одговарајуће механизме за предвиђање будућих догађаја и токова.

Већ самим етимолошким објашњењем појма геополитика, сложенице настале од грчких речи *Гео* - што значи земља и *Полис* што значи град – држава,⁴⁶ евидентно је да наука о геополитици представља мост између простора и политике, односно географских и политичких наука. И управо такав спој политике и простора, кроз географију,⁴⁷ представља како једно од најважнијих исходишта геополитике, тако и једно од кључних спорних места у њеном дефинисању, који води у покушаје њеног оспоравања као науке, због постојања дисциплине *политичка географија* у оквиру географије.⁴⁸

Већ поменуто оспоравање самог постојања геополитике, њено потпуно негирање и неретко занемаривање представљали су погодно тле да се геополитика на мимикријски начин изучава у оквиру других наука и научних дисциплина које су се преклапале и тангентирале њену област истраживања. Додатно, проблем за науком о геополитици, који често погодује оваквим ретроградним ставовима јесте и то што, слично бројним друштвеним наукама, не постоји једна општеприхваћена дефиниција. Такав сценарио, подржан чињеницом да унутар корпуса друштвених наука готово по правилу различите науке и научне дисциплине имају значајне области преклапања поља интересовања и истраживања, допринео је мешању геополитике са другим наукама и њиховим дисциплинама, релативно конфузном изједначавању са различитим *теоријама завера* и

⁴⁶ За додатно у вези са ближим етимолошким одређењем геополитике погледати у Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 18.

⁴⁷ За детаљни приказ односа географије и геополитике, погледати поглавље „Од географије ка геополитици“ у Степић М.: *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр. 55-76.

⁴⁸ Посебно погледати детаљни приказ сличности и разлика које испољавају политичка географија и геополитика у Степић, М.: *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, op. cit., стр. 76-83. У том контексту, Степић указује да нису ретка схватања да је геополитика једна од наука које су настале из географије, истовремено приказујући бројне покушаје негирања научности геополитике, па и њеног самог постојања, аргументовано дајући другачији закључак према којем „научност геополитике (наравно, и политичке географије) није спорна, те да се политичка географија сврстава у (суб)систем (друштвено)географских дисциплина, а геополитика, као њен пандан, позиционира се у групацију политичких наука.“

другим неповољним ставовима који су у различитим временским епохама имали мање или више снажнији утицај на академску заједницу.

Паралелно са негативним ставом о геополитици, који је дубоко укорееен у географском детерминизму⁴⁹, развојем технологија у савременом свету појавио се други правац негације у виду нихилистичког приступа који је у максималној мери настојао да на, слободно се може рећи, погрешан начин искористи *компресију* простора у процесу глобализације и закључи како простор више нема релевантно место у разматрањима политичких појава. Иако је овај детереминистички (нихилистички) приступ, позициониран са друге стране спектра у односу на већ истакнути географски детерминизам, у почетној фази имао бројне присталице, многобројни догађаји на глобалној сцени демантовали су ставове да простор више није важан.

Истовремено са овим негативним карактеристикама, блискост коју геополитика има са многобројним другим наукама, попут већ поменуте географије, или политикологије и војне науке, даје јој управо компаративну предност у настојањима да се објасне и нарочито предвиде догађаји који би водили остварењу појединих интереса држава, наддржавних творевина, народа и других субјеката међународних односа. Користећи се вокабуларом разумљивим за мислиоце у многим научним областима, геополитика бележи карактеристику мултидисциплинарности, спајајући неколицину корисних чинилаца који омогућавају јасније виђење процеса на различитим нивоима, од микро, преко мезо, до макро, односно глобалног нивоа.

2.1 Одређење садржаја појма

Како је раније речено, један од основних изазова са којима се геополитика суочавала, али који је и данас присутан, јесу различита схватања ове науке. Такав принцип довео је и до ситуације у којој не постоји једна, општеприхваћена, дефиниција, већ се може закључити да велики број аутора представља своје виђење тога шта геополитика у ствари представља.

Сама настојања да се геополитика дефинише присутна су од њеног настанка. Тако је креатор термина геополитика шведски политиколог Рудолф Кјелен (1864-1922)⁵⁰

⁴⁹ За детаљније о географском детерминизму погледати у Вуковић Н.: *Логика империје, Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас и Нација прес, Београд, 2007, стр. 9-16.

⁵⁰ Кјелен је термин геополитика употребио у настојању да дефинише систем наука о држави, унутар којег би један од субсистема био онај који се односи на политички организовани простор државе. Преостали термини које је том приликом употребио Кјелен нису имали ни приближан успех у академској заједници. Међу њих спадају: кратополитика – о политици владања државом; етно- или демополитика – о политички организованом становништву државе; екополитика или привредна политика – о животу народа и државе са становишта привреде и социополитика – о народу у оквиру његових природно и културно организованих група, тј. држави као друштву.

одређује као „науку о држави као географском организму или појави у простору: дакле држава као земља, територија, подручје, или, најизразитије, као пространство. Као политичка наука имаде оно постојано у виду, државно јединство и хоће да доприноси разумевању бића државе; док политичка географија студира земљу као пребивалиште људских заједница у односима ка осталим односима земље.”⁵¹ Додатно, једна од многобројних дефиниција геополитике је она из Војне енциклопедије, према којој је геополитика „правац у схватању политичке географије који истиче да тло на којем живи један народ и на којем је организована држава игра пресудну улогу у организацији политичког облика друштва у вођењу државне политике.”⁵²

Одређени покушаји дефинисања геополитике били су карактерисани настојањима да се њено свеукупно постојање негира, што је посебно било присутно након Другог светског рата, нарочито у државама са комунистичким уређењем. Тако је геополитика проглашавана за *фашистичку науку*⁵³, а сличан модел прихваћен је и у државама са доминантно комунистичким друштвеним уређењем, попут бивше СФРЈ или НР Кине. На бившем југословенском простору доминантно је било виђење по ком „геополитика представља само субјективну интерпретацију политичко-географских и других релевантних садржаја у циљу промовисања националистичких, државних или блоковских интереса – првенствено у смислу остваривања директне или индиректне територијалне контроле или утицаја и афирмације политичке, економске и војне моћи”⁵⁴ или као науке „о утицају природе једне земље (географског положаја, климе, тла, воде и

⁵¹ Кјелен Р.: *Држава као облик живота*, Матица Хрватска, Загреб, 1943, стр. 38.

⁵² Војна енциклопедија, том 3, Издање редакције Војне енциклопедије, Београд, 1972, стр. 206 – 207.

⁵³ Овакав приступ аргументовано доводи у питање Миломир Степић указујући да су немачки нацисти током Другог светског рата злоупотребили многобројне науке, попут рецимо медицине, те да је геополитика својеврсни *жртвени јарац* у академској заједници и да је неправедно стављена на *стуб срама*. Исти аутор указује да то није значило да се одустало од проучавања геополитичких феномена и појава, већ да је оваква стигматизација геополитике као науке довела до својеврсног измештања проучавања тих процеса у друге научне области, блиске геополитици. За детаљније видети у Степић М.: *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 23-34.

⁵⁴ Павић Р.: *Увод у политичку географију и геополитику*, Свеучилиште у Загребу, ФПН Загреб, Загреб, 1971., стр. 19. На касније одступање Павићевих првобитних ставова од негације геополитике указује Степић, истичући улогу хрватског аутора у промовисању геополитике у академској заједници и у медијском смислу. Видети у Степић М.: *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 80-81. Следствено оваквом ставу о геополитици као *фашистичкој науци* није изненађујуће постојање и других дефиниција које су биле на истом правцу. Тако се у домаћој Војној енциклопедији наводи следеће: „У суштини нема никакве потребе за појмом (геополитике – *примедба Ж.Б.*) јер је научно погрешна. Однос политике и географије проучава политичка географија [...], а утицај географије на војне радње – војна географија.” Војна енциклопедија, том 3, op.cit., стр. 206 – 207. И док је у комунистичком свету негативно прилажење дефинисању геополитике било готово редовна појава, такав приступ код једног од највећих ауторитета реалистичке школе у међународним односима као што је Ханс Моргентау је више него изненађујући. Ипак, Моргентау је оценио да је геополитика „псеудонаука која уздиже географски фактор у апсолут за који је претпостављено да детерминише моћ, и стога судбину нација.” Morgentau H.: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1971., p. 153.

др.) и њене економско – друштвене, политичке и културне надградње на историјски развој једне нације и на њен међународни положај.”⁵⁵

За разлику од оваквих, готово nihilističkih ставова, познати руски филозоф и теоретичар неоевроазијског правца геополитике Александар Дугин на самом почетку свог дела „Основи геополитике“, истиче да је *геополитика наука како владати*.⁵⁶ Од значајних геополитичких теоретичара, једну од дефиниција дао је и Николас Спајкман, који је констатовао да је „специфично поље геополитике, свакако, поље спољне политике, и њен посебан тип анализе користи географске факторе да помогну у формулацији адекватне политике за постизање извесних оправданих циљева.”⁵⁷

На овом месту можемо да уочимо да је присуство геополитике као науке у евроатлантском ареалу било далеко присутније неголи у другим деловима света. То можемо да закључимо и по бројним настојањима западних аутора да дефинишу геополитику. Један од таквих аутора је и Сол Коен који констатује „геополитика је примењено истраживање о односу географског простора и политике”⁵⁸, Џефри Паркер сматра да је геополитика „изучавање међународних односа из просторне или географске перспективе”⁵⁹, док Слоан и Греј оцењују да је „у суштини, геополитика покушај да се привуче пажња на значај извесних географских образаца у политичкој историји”.⁶⁰

Анализирајући све наведене, као и многобројне друге дефиниције геополитике, може се закључити да постоји неколико кључних одредница које утичу на њено схватање. Прво, ради се о синтезној науци, која има своје апликативне моделе испољавања, и која представља блиску везу у истраживањима политичког и просторног чиниоца. Узимајући наведене карактеристике у обзир, као дефиницију у овом раду користимо ону према којој је геополитика „синтезна наука која проучава улогу и међузависност географског положаја, природних ресурса, физичкогеографских и друштвеногеографских чинилаца,

⁵⁵ Мала енциклопедија “Просвета”, Општа енциклопедија, четврто издање, том 1, Просвета, Београд, 1986., стр. 505.

⁵⁶ Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op.cit, стр. 25. Поред ове, условно речено, доминантне дефиниције у академским круговима када је реч о Дугиновом схватању геополитике, исти аутор је геополитику окарактерисао и као област знања и науку која се бави „субјективно – објективним организмима” који имају свој особени микрокосмос и макрокосмос. Геополитика се испољава као „крајње аналитичко разлагање и објашњење бројних цивилизацијских процеса који остају необјашњени у чисто политичким, економским или натуралистичким терминима.” Видети у Дугин А.: *Метафизика континента: од сакралне географије ка геополитици*, у *Тајна Балкана*, монографија о геополитици, друго допуњено издање, Студентски културни центар, Београд, 1995., стр. 79.

⁵⁷ Nicholas S.: *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace, New York, 1944.; у Вуковић Н.: *Актуелност учења Николаса Спајкамана у америчкој геополитичкој мисли на прагу двадесет првог века*, магистарска теза, Факултет политичких наука, Београд, 2006., стр. 14.

⁵⁸ Cohen S.: „Geopolitics in New World Era: A New Perspective on an old Discipline” у Demko G.J., Wood William B.: (eds.), *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, (Westview Press, Boulder, 1994), p. 17.

⁵⁹ Parker G.: *Geopolitics: Past, Present and Future*, Pinter, London, 1998., p. 5.

⁶⁰ Sloan G., Gray C.: „Why Geopolitics?” у Gray, Colin; Sloan, Geoffrey (eds.), *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass, London, 1999, p.1.

на једној страни, и политичких појава и процеса, на другој страни, са становишта конкретних циљева и интереса (економско-финансијских, идеолошких, војно-безбедносних, културно-цивилизацијских, религијских...), како држава и других политичко-територијалних јединица вишег или нижег хијерархијског нивоа, тако и недржавно организованих чинилаца.⁶¹

Тако дефинисана наука о геополитици, сама по себи нуди могућности многобројних подела на дисциплине, по различитим критеријумима, који дају приказ њене комплексности, различитих приступа и схватања, предмета њеног истраживања и других чинилаца који је одређују.

За савремена геополитичка истраживања, од пресудног је значаја схватити односе геополитике са геономијом и геостратегијом. Када је геостратегија у питању и она етимолошко порекло има у грчком језику. Поред већ присутне речи *Геа*, кованицу геостратегија чини и реч стратегија, која се састоји од термина *стратос*, што значи војска и *аго*, што значи водити. Дословно се водећи тумачењем етимолошког порекла речи стратегија закључује се да је она заправо „наука о вођењу војске или вештина ратовања“.⁶² Међутим, не мора нужно да значи да је свака стратегија уједно и геостратегија, при чему би требало имати у виду да стратегија представља далеко ширу област од искључиво војних питања.⁶³ Један од битних елемената које је неопходно уочити је готово идентична подела класичних стратегијских школа са основним правцима геостратегије. Тако се обе дисциплине могу поделити на континенталне⁶⁴, поморске⁶⁵ и ваздухопловно-космичке.⁶⁶

⁶¹ Степић М.: *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 19. Исти аутор пре дефинисања науке о геополитици наводи да она има неколико кључних „ослоних тачака“: њен транснаучни карактер; контактност коју црпи из проучавања просторног и политичког феномена; просторност која је утемељена на физичкогеографској димензији уз њену истовремену комплексност; антропогеографска обележја; постојање „отклона“ нове геополитике ка друштвеном детерминизму; изостанак доминације догматско-идеолошких и партијско-политичких елемената, већ чињенице да они само представљају део сегмента политичког феномена; динамичношћу савременог геополитичког света који подразумева поимање процеса и појава са аспекта интереса, уз задржавање објективности. За детаљније погледати у *Ibidem*, стр. 18-19.

⁶² Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, op.cit., стр 851.

⁶³ Иако је стратегија највећим делом повезана са војном проблематиком, она у савременом свету има далеко шире схватање и много већу примену, како у војне сврхе тако и у цивилне. Стратегија није више ексклузивно везана за војску, нити се односи само на оружане сукобе, иако је њено извориште везано за ратну вештину. Истовремено, постоје и бројне дефиниције стратегије које се у највећој мери односе управо на војну проблематику. Међу дефиницијама стратегије може се истаћи она америчког адмирала Вајлија (*J.C. Wylie*) који је одређује као „план акције осмишљене ... да постигне неки циљ; намера заједно са системом мера за његово остварење.“ Видети у *Collins M. J.: Grand Strategy: Principles and Practices*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1973., p. 14.

⁶⁴ Оснивач континенталне или копнене школе мишљења у стратегији је Клаузевец. У овом правцу мишљења уништење непријатељских армија је ултимативни циљ рата, док поморске и ваздухопловне снаге постоје само да би омогућиле долазак трупа на место сукоба и да им обезбеде подршку током сукоба. Копнене снаге, према овом схватању, доводе до остваривања дуготрајне контроле физичком

За разумевање геостратегијског приступа савременим међународним односима веома је корисно детаљније се упознати са поимањем саме стратегије и њеним утицајем на промишљања многобројних аутора који истражују геополитичке појаве и процесе. У том контексту већ помињани Вајли у књизи *Military Strategy* (Војна стратегија), дефинише две елементарне стратегије: секвенцијалну⁶⁷ и кумулативну.⁶⁸

Додатно и генерал Бофр (*Beaufre*) је уочио два типа стратегија – директне и индиректне, при чему је главни чинилац директних стратегија сила, док се у индиректној сила поставља у позадину, а њено место заузимају психологија и планирање.⁶⁹ За геополитику су од виталног значаја и одвраћајуће (*detering*) и борбене (*combative*)

окупацијом непријатељеве територије. Погледати у Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 27.-28.

⁶⁵ Најзначајнији утемељивачи поморске школе мишљења у стратегији су Алфред Мехен и Џулијан Корбет. Према овом схватању контрола најважнијих поморских комуникација и кључних тачака доноси одлучујућу предност у остваривању доминације над копном. Копненим масама се може управљати индиректним притисцима, укључујући блокаду или селектованом пројекцијом моћи унутар копнене масе. Погледати у исто, op.cit., стр. 28.

⁶⁶ Ваздухопловно – космички правац стратегији, чији је утемељивач Дует (Douhet), одликује се ставовима да ваздухопловна моћ може бити одлучујућа, да омогућавање слободе деловања ваздухопловној моћи може довести до тога да дуготрајни и исцрпљујући ратови постају сувишни и да контрола ваздушног простора и уништење непријатељског ратног потенцијала, углавном центара у којима живи највећи део популације и индустријске базе, представљају основне задатке. Ваздухопловна подршка копненим снагама је стриктно секундарна у овом правцу стратегијског мишљења. Такође, неопходно је уочити и то да се унутар стратегија често, као четврти правац, посматра и тзв. револуционарна школа, за коју се као кључни представници узимају Лењин или Мао. Она је примарно политичка, социолошка и психолошка, а према овој школи мишљења територија није најважнија, а основно поприште сукоба и главна награда налазе се у људским главама (*man's minds*). За детаљнија објашњења ових правца мишљења у стратегији погледати у Collins M. J.: *Grand Strategy – Principles and Practices*, op.cit., као и у Wylie, J.C.: *Military Strategy: A General Theory of Power Control*, op. cit., pp. 32-52. За посебан приступ поморској стратегији погледати у Махан А.: *Поморска стратегија*, Војноиздавачки завод ЈНА, Војно дело, Београд, 1960. као и у Wylie, J.C.: *Military Strategy: A General Theory of Power Control*, op. cit, appendix B и C, pp. 123-162. Такође, консултовати и Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 28-29.

⁶⁷ Секвенцијална стратегија је, по Вајлију, она која се састоји од више узастопних потеза, од којих се сваки наставља на претходни и води до крајњег циља. Као примери оваквих стратегија могу се истаћи они напори који се улажу да се подрије непријатељев морал, да се он изолује од савезника, да му се онемогући снабдевање споља и да се униште његове унутрашње комуникације пре него што се изврши инвазија на његову територију. Посматрајући ову дефиницију из визуре класичне геополитике, сасвим је сигурно да би се у том контексту под секвенцијалном стратегијом могла посматрати и *стратегија обуздавања*.

⁶⁸ Кумулативна стратегија представља скуп индивидуалних, насумичних активности које временом доводе до преломних резултата. Као примере оваквих типова стратегија Вајли наводи стратешко бомбардовање и поморске кампање усмерене против непријатељских бродова. Истовремено, секвенцијална и кумулативна стратегија међусобно нису искључива, већ се у пракси обично надопуњују и имају интерактивни карактер. За детаљнији приказ наведена два типа стратегија погледати у Wylie J.C.: *Military Strategy: A General Theory of Power Control*, Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1989., pp. 22-28.

⁶⁹ Као и Вајли и Бофр истиче да свака стратегија може да користи и директну и индиректну у различитим степенима. Погледати Beaufre A.: *An Introduction to Strategy*, p. 134, наведено према Collins M. J.: *Grand Strategy – Principles and Practices*, op.cit., p. 16.

стратегије, чија је комбинација представљала једну од кључних одредница хладноратовске геополитике.

Сам назив геостратегије на велика је врата ушао у научне вокабуларе као последица покушаја превода Хаусхоферовог израза *Wehrgeopolitik*⁷⁰, од којих се *наметнуо* као највише одговарајући оригиналном изразу онај Фредерика Л. Шумана (*Frederick L. Schuman*), у чланку под називом „*Let Us Learn Our Geopolitics*” из 1942. године, називајући је геостратегијом. Ипак, историјски гледано, термин геостратегија није први пут употребљен у Шумановом чланку. Њега је први сковао Италијан Ђакомо Дурандо (*Giacomo Durando*) у свом трактату под називом „О италијанској националности, политичко-војни есеј” из 1840 године.⁷¹

Оно што се може запазити је да и код геостратегије имамо проблем изостанка постојања једне општеприхваћене дефиниције, тако да је у оптицају мноштво различитих схватања овог појма. Као примере уопштених дефиниција геостратегије можемо да истакнемо оне који је одређују као „стратешки менаџмент геополитичких интереса”⁷² или директних компарација са геополитиком, при чему се наводи да „геополитика рефлектује комбинацију географских и политичких фактора који одређују услове државе или региона и наглашавају утицај географије на политику; стратегија се односи на свеобухватну и планску примену мера да би се постигао централни циљ или витални ресурси од војног значаја, док геостратегија спаја стратегијска схватања са геополитичким.”⁷³

⁷⁰ У настојањима да се преведене истакнути термин креирани су изрази попут „одбрамбена геополитика“ или „ратна геополитика“ (*War geopolitics*), коју је први употребио и популарисао Роберт Штрауз-Хупе (*Robert Strausz-Hupé*), али основна мана оваквог тумачења Хаусхоферовог израза била је превелика уопштеност и неодређеност. Видети у Gyorgy A.: *Geopolitics, The New German Science*, University of California Press, Berkeley, 1944., p. 245.

⁷¹ За детаљније погледати у Philippe D. M.: *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2006., стр. 68. У наведеном делу Дурандо нуди два различита схватања геостратегије. Према првом, геостратегија представља дисциплину која проучава утицај географских чинилаца на формирање људских група. Међутим, овде се одмах поставља питање да ли је то, у ствари, предмет проучавања геополитике? Према другом схватању, „геостратегија би била дисциплина која, у нешто више војничком смислу, покушава објаснити утицај географије на вођење ратова.”

⁷² Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 2001., стр 7. и 36. Међутим, Бжежински се у делу „Велика шаховска табла“ посебно посвећује Евроазији и наводи да „евроазијска геостратегија, за Сједињене Државе, претпоставља страховито ангажовање око геостратешки динамичких држава и брижљиво поступање са геополитички каталитичким државама, како би се сачувао двоструки амерички интерес и краткорочни за одржавање Америке као једине глобалне силе и дугорочни, зарад институционалне глобалне сарадње. Да то изразимо терминологијом која подсећа на бруталнија времена античких империја – основна три императива империјалне геостратегије су спречавати завере и сачувати безбедносну зависност међу вазалима, одржавати зависне територије покорним и заштићеним и пазити да се варвари не удруже.” Ibidem, стр. 41-42.

⁷³ Brzezinski Z.: *Game Plan: A Geostategic Framework for the Conduct of the U.S.–Soviet Contest*, The Atlantic Monthly Press, Boston, 1986., p. xiv.

У мноштву настојања одређења међу истакнуте спадају и Дугинова дефиниција геостратегије као „војне аспекте геополитичке анализе”⁷⁴ или Јакуба Григела (*Jakub J. Grygiel*) који је дефинише као „географско усмеравање државне спољне политике. Прецизније, геостратегија описује где држава концентрише своје напоре пројекцијом војне моћи и усмерава дипломатске активности. Најважнија претпоставка је да државе имају ограничене ресурсе и да нису у могућности да, чак иако су вољне, спроводе спољну политику у свим деловима света (*tous asimuths foreign policy*).

Уместо тога, оне морају да се фокусирају политички и војно на одређене делове света. Геостратегија описује ова спољнополитичка фокусирања државе и не бави се мотивацијом или процесима доношења одлука. Геостратегија државе, према томе, није превасходно мотивисана географским или геополитичким факторима. Држава може „пројектовати моћ на одређену област због идеолошких разлога, интересних група или просто због жеље њеног лидера.”⁷⁵ Кинески поморски официр, старији капетан Су Ћи констатује да „геостратегија представља напоре државе у светској арени да користе географску оријентацију и принципе како би оствариле и очувале своје националне интересе.”⁷⁶

Дакле, и геостратегија се, попут геополитике, бави проучавањем просторног чиниоца, при чему је предмет интересовања ове дисциплине преузимање, контрола и управљање простором, уз постојање разлике према којој је геополитика усмерена на питање ко има право на неку територију, док је геостратегија фокусирана на питање како овладати неком територијом.⁷⁷

⁷⁴ Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op.cit, стр. 431.

⁷⁵ Grygiel J. J.: *Great Powers and Geopolitical Change*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006., p. 22.

⁷⁶ Xu Qi, „Maritime Geostrategy and the Development of the Chinese Navy in the Early Twenty-First Century“, *Naval War College Review*, Naval War College, Annapolis, Vol. 59, No. 4, 2006, pp: 47-67. У истом делу Су истиче како у античкој Кини није било разрађивања геостратегијске концепције, али је теорија одувек била присутна. У том контексту наводи и геостратегијску синтагму „ујединити вертикално и повезати хоризонтално“ (*he zong lian heng*). Наведена фраза представља једно од обележја политичке културе у Кини од 5. в.п.н.е. до уједињења под династијом Ћин (*Qin*) и односи се на поступање преосталих шест краљевстава/држава: Ћи (*Qi*), Чу (*Chu*), Јан (*Yan*), Хан (*Han*), Цао (*Zhao*) и Веи (*Wei*) према Ћин династији. „Вертикална“ школа мишљења подразумевала је савез шест држава против Ћин, док је „хоризонтална школа“ подразумевала савезништво са Ћин државом како би се због њеног развоја стекла корист. Ibidem, p. 65. За разлику од тих историјских епоха кинеске цивилизације, уочава се и да је развој геостратегијске теорије у савременој епохи заостао у односу на Запад, а да је разумевање поморске геостратегије сведок продуженог процеса развоја.

⁷⁷ Видети у Степић М.: *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, op.cit., стр. 88. За детаљније о геостратегији, њеном односу са геополитиком, а нарочито о три кључна правца, копненој, поморској и ваздушној геостратегији, погледати поглавље „Од геополитике ка геостратегији“ у истом делу, стр. 85-114. Такође, консултовати и Вуковић Н.: *Логика империје -Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 37. Вуковић геостратегију посматра и као један од правца даље еволуције геополитике, који је усмерен на безбедносни аспект међународних односа.

Поред геостратегије, истакли смо и значај геоекономије за правилно разумевање наступа савремене Кине у, сада се слободно може констатовати, глобалним оквирима.

Када је геоекономија по среди, неопходно је уочити да је изузетан развој економије, поготово у 20. веку, довео до тога да многи светски мислиоци узму економију као реалност која предодређује све остало и служи као универзална шифра за разумевање историјских процеса.⁷⁸ Различите економске теорије су економске законитости сматрале за нешто универзално и свеопште, као што је био случај у марксизму и либерализму, али су се временом појављивали и другачији правци који су економију везивали са другим чиниоцима. У таквим теоријама економија је нераскидиво везивана са историјским, културним, етничким, верским, социјалним и другим чиниоцима, а уопштено су се такве теорије називале *економија трећег пута* или *хетеродоксна економија*. За геополитику је управо најзанимљивији правац који „економију повезује са простором, са географијом, и на крају крајева са геополитиком као универзалном дисциплином која истражује утицај простора на историју цивилизација.”⁷⁹ Овај модел је добио назив *геоекономија* и њиме су повезане особености историјског простора сваког конкретног народа и државе.

Геоекономија као таква заснована је на принципу да „конкретно историјско место примене економских модела у пракси утиче на читав економски систем, подешавајући га према јединственој цивилизационој средини.”⁸⁰ У том смислу, још од 1970. године геоекономска слика света је подељена на три гигантске економске зоне – америчку, европску и тихоокеанску. Према наводима Дугина, ово је био повод и за формирање Трилатералне комисије зарад регулације односа та три економска света, јер су они били у знатној мери самостални и ограничени, као и конкурентни другим зонама. Дугин, такође, наводи и да је америчка геоекономска зона била водећа међу њима, што је на одређени начин и манифестовано неком врстом тзв. „атомског пореза” који су европска и тихоокеанска зона плаћале САД за заштиту светског капитализма.

Иако уочава ове три постојеће геоекономске зоне, Дугин посредно оставља и простор за формирање тзв. *четврте зоне*, односно потенцијалног економског царинског савеза који би обједињавао евроазијске континенталне државе са осовином у Русији. Дугин је концепцију са великим економским зонама у наглашавању геоекономских чинилаца у изучавању међународних односа уочио у ставовима једног од најзначајнијих присталица овог правца геополитике, бившег високог функционера Европске уније Жака Аталија. Ипак, неопходно је уочити да постоји велика сличност између Аталијевих геоекономских региона са Хаусхоферовим Пан-регионима, уз подударност Дугиновог и Хаусхоферовог схватања да постоји могућност остварења четврте зоне или Пан-региона.

Као један од најзначајнијих присталица геоекономије истиче се Едвард Лутвак, који сматра да је вечито ривалство међу државама добило геоекономски садржај уместо геополитичког. Лутвак сматра да су у заосталим регионима света, као што су Балкан,

⁷⁸ Дугин А: *Основи геополитике – просторно мислити*, op.cit, стр. 186.

⁷⁹ Ibidem, стр. 186.

⁸⁰ Ibidem, стр. 186 – 187.

Блиски исток и други, остали актуелни сукоби око територија, али да се у „напредном свету”, где се истовремено одвијају сарадња и такмичење, ситуација изменила и где је рат међу тим државама готово незамислив, те да су војна моћ и дипломатија изгубиле свој значај.

На овом месту важно је уочити да је основни порив фокуса на геоекономију био тај што је либерални концепт међународног поретка настојао да замени геополитику, односно, овај тренд добио је на значају услед настојања да се наметне идеја о минималном или непостојећем значају територија тј. простора. Превасходно је овакав модел истицан у контексту да ће економски инструменти заузети место које имају политичка и војна сила, вођен суштинском идејом да ће моћ у глобалним оквирима све више одређивати економија, тј. да ће државе настојати да геополитички утицај замене геоекономским.

У том контексту свакако да није зачуђујуће што је актуелизација самог термина геоекономије доживела процват 1990. године, када га Едвард Лутвак актуелизује, на својеврстан начин надопуњујући термин геофинансије који је свега неколико година пре употребио Шарл Голдфингер. Ипак, настојања да се геоекономијом у потпуности потисне и замени геополитика нису уродили плодом, већ су *две стране исте медаље* наставиле да имају све израженију улогу у бољем разумевању светских токова, највише захваљујући комплементарности коју испољавају. У прилог тавом тумачењу иде и одређење геоекономије које је пружио руски аутор Дергачев, који констатује да је геоекономија у ствари „геополитика са позиција економске моћи држава или савеза“.⁸¹

2.2 Историјски развој

Као и друге друштвене науке, развој геополитичке мисли започео је у периоду старе Грчке, када су антички Грци изучавали утицај географског простора на друштвени живот. Међутим, та учења нису била систематизована, али су у каснијој стручној литератури названа *географским детерминизмом* или *геодетерминизмом*. Међу најзначајније старе Грке који су посвећивали пажњу утицају географских фактора на друштвени живот свакако спадају Хипократ⁸², Херодот, Платон, Аристотел, Страбон и као најистакнутији Тукидид. Тукидидово дело *Историја пелопонеског рата* представља један од класика друштвених наука, укључујући и геополитику. Међутим, са

⁸¹ Степић М.: *Геополитика, идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 371. За детаљније о односу геополитике и геоекономије, погледати исто дело, стр. 359-372.

⁸² Хипократ (460 – 377 п.н.е) је на основу климатских услова разделио тада познати свет на Скитију (северни део), Грчку (умерени средњи део) и Азију (суви јужни део) на основу које је створио карактере народа по којима су азијски народи лењи, мање храбри и равнодушни у односу на Грке. Сличне закључке изнео је и Аристотел у свом делу *Политика* сматрајући Грке, због средишњег географског положаја, најбољим спојем храбрих и мање интелигентних народа из хладнијих крајева са интелигентним, али мање храбрим народима Азије.

геополитичког становишта, значај Тукидидових ставова у наведеном делу је истицање односа Спарте и Атине, копнене и поморске силе. Управо ће овај однос у каснијем изучавању геополитике представљати основну парадигму, како констатује Дугин првог закона геополитике, односно дихотомије копна и мора – *телурократија* насупрот *таласократије*.

Несистематизовани, геодетерминистички период настављен је тек после смањења доминације религије и теолошког приступа друштву и његовим проблемима, које је обележило Средњи век, уз изузетак изучавања утицаја климе на друштвено-политички живот заједница чувеног арапског мислиоца Ибн Халдуна (1332-1406). Географско-политички чинилац друштва поново је постао актуелизован истраживањима Жака Бодена (1530 – 1596)⁸³, Шарла Монтескјеа (1689 – 1755)⁸⁴ и Георг Фридриха Вилхелма Хегела (1770 – 1831)⁸⁵.

Раслојавањем различитих научних дисциплина и сужавањем њиховог поља истраживања средином 19. века геополитика је почела да егзистира самостално. Тако се „оцем“ геополитике сматра немачки научник Фридрих Рацел (1844 – 1904)⁸⁶, који је, као политички географ, државу посматрао као „живи организам, али организам који је укоренењен у тлу“⁸⁷, чије су карактеристике последица природе територије и положаја, док је мера њеног успеха предодређена успешном адаптацијом на услове средине. Дајући такву дефиницију односа државе и простора, Рацел сматра да се државе могу или територијално повећавати присвајањем економски и стратешки вредних територија или

⁸³ И Боденови закључци били су јако слични Хипократовим и Аристотеловим. Боден је сматрао да су људи са севера физички супериорнији у односу на оне са југа, али да су људи са југа, због своје духовне надмоћи, предодређени да оснивају велике империје. Детаљније видети у: Weigert H.W.: *Generals and Geographers: Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, New York, 1942.

⁸⁴ Монтескје је сматрао да „природа такође поставља границе“, као и да су „било које власти уско везане са врстом и величином државе, тако да су положај и географски фактори елементи који имају важно значење и утицај на структуру организма државе“. Због оваквих ставова сматрао је да у Азији настају државни системи гигантских пропорција који не би могли никада да постоје у Европи, због тога што је Азија природно подељена океанима и планинским венцима на велике делове. За детаљније погледати у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 14-15.

⁸⁵ Хегел је у свом делу *Филозофија историје*, а посебно у поглављу *Географски основ светске историје*, разматрао утицај климе и тла на развој судбине народа и историје. За детаљније о Хегеловом схватању утицаја географског на политичко погледати у Хегел В. Г.: *Филозофија повијести*, Бардфин – Београд, Романов – Бања Лука, 2006.

⁸⁶ Рацелова најпознатија дела која се везују за науку о геополитици јесу *Антропогеографија* (1882), *Политичка географија* (1897), као и *Море, извор моћи народа* (1900). Управо у тој књизи из 1900. године Рацел је исправно закључио, како то констатује Дугин, да код великих држава постоји аспирација ка максималној географској експанзији на планетарном нивоу и на основу тог принципа прорекао Немачкој судбину континенталне силе упоредо указавши на неопходност моћних држава за развијањем војно-поморских снага у циљу достизања планетарних димензија експанзије. Истовремено, у том делу је дато предвиђање о значају мора за развој цивилизације, по Дугину друге најважније теме геополитике. Видети у Дугин Александар, *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, (Екопрес, Београд, 2004, стр. 43).

⁸⁷ Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op. cit, стр. 40.

опадати и временом нестајати припајањем другим државама.⁸⁸ У том смислу Рацел закључује да је простор у којем држава постоји, одређена као живи организам,⁸⁹ представља њен неодвојиви део и назива га *Lebensraum* тј. животни простор.⁹⁰ Простор као такав је, по Рацелу, основни састојак моћи државе и што га више држава поседује постоји и већа могућност да оствари доминацију. Обзиром да је основни циљ државе потрага за моћи (*Macht*), успехом се постаје велика сила (*Grossmacht*), а коначни циљ је задобијање светске моћи (*Weltmacht*)⁹¹.

Рацелово учење остварује значајан утицај на многе друге ауторе тога доба који су се бавили овим питањима, између осталих и на шведског политиколога Рудолфа Кјелена. Кјелен је, под утицајем Рацеловог учења, али и социјалдарвинистичке теорије, написао своје већ поменуто дело „*Држава као облик живота*.“ Немачку геополитичку школу тога доба ипак је обележио генерал Карл Хаусхофер (1869 - 1946), који јој је дао сасвим нови приступ, уводећи је „на велика врата” у друштвени живот предратне Европе, прво оснивањем часописа за геополитику под називом *Zeitschrift für Geopolitik* 1924. године, а касније и оснивањем минхенског Института за геополитику.⁹² Иако *заслужан* за улазак геополитике на једну од главних позорница академске мисли у Европи пред Други светски рат, Хаусхофер се истовремено сматра и главним *кривцем* за то што је

⁸⁸ Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 17.

⁸⁹ Због оваквог виђења геополитике у њеном самом зачетку, у литератури је Рацел сматран и творцем тзв. *немачке органицистичке школе* коју су касније следили Кјелен, немачки геополитичари пред почетак Другог светског рата, али и други научници.

⁹⁰ Weigert H.W.: *Generals and Geographers: Twilight of Geopolitics*, op.cit., p. 95.

⁹¹ Parker G.: *Geopolitics: Past, Present and Future*, Pinter, London, 1998., p. 17. У складу са истицањем значаја животног простора, Рацел је у књизи „*О законима просторног раста Држава* из 1901. године, издвојио седам *закона експанзије*: 1) величина Државе расте сразмерно развоју њихове културе; 2) просторни раст Државе прате друга испољавања њеног развоја у сферама идеологије, производње, комерцијалног пословања, снажног “привлачног зрачења”; 3) Држава се шири гутајући и упијајући политичке јединице мањег значаја; 4) граница је орган смештен на периферији Државе (схваћене као организам); 5) остварујући своју просторну експанзију, Држава тежи ка обухватању свих региона најважнијих за њен развој: обала, сливова река, долина, и уопште свих богатих територија; 6) почетни импулс експанзије долази споља, пошто Државу на ширење изазива држава (или територија) са очигледно нижом цивилизацијом и 7) Општа склоност ка асимилацији или апсорпцији слабијих нација подстиче на још изразитије повећање територија у кретању које само себе храни. Видети у Ratzel Fridrich, *Über die Gesetze das räumlichen Wachstums der Staaten*, 1901. Наведено према Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op.cit., стр. 41-42.

⁹² Хаусхофер је сматрао да је Централна Европа сфера природне експанзије Немачке, а његова преокупација била је усмерена ка осмишљавању стратегије за превазилажење непријатељског окружења у којем се Немачка нашла по завршетку Првог светског рата јер је сматрао да будућност припада великим државним творевинама. Видети у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 23. Из таквих идеја је произашла и формулација Пан-региона као територијално крупних, у сировинама самодовољних творевина са правим геополитичким карактеристикама које показују реалну снагу државе. Он је дефинисао три Пан-региона: 1) Пан-Америку, са седиштем у САД, 2) Пан-Европу, са центром у Немачкој и 3) Пан-Азију са Јапаном као централном државом, остављајући могућност за постојање и четвртог Пан-региона, Пан-Русије. Стварајући овакав концепт Хаусхофер сматра да основни геополитички дуализам постоји између поморске моћи (таласократије) и копнене моћи (телурукратије), оцењујући да је за Немачку једина опција стварање осе Берлин – Москва – Токио.

геополитика посматрана као „фашистичка наука“ у периоду након окончања Другог светског рата.

Поред Хаусхофера, у Немачкој се, између осталих, и Карл Шмит (1888 – 1985) бавио проблемима геополитичких противуречности и великих простора, постављајући на централно место свога учења сукоб *Копна* и *Мора*. Он наводи исконску везу целокупне политичке културе са простором и изводи концепцију „*номоса*”⁹³ у смислу простора, раздвајајући *номос* Земље и *номос* Мора. Шмит сматра да се ради о две различите и међусобно неспојиве цивилизације које нису варијанте истог цивилизацијског комплекса. Даље изучавајући ове две супротности Шмит силе копна назива *Бехемотом*,⁹⁴ док силе таласократије, односно мора *Левијатаном*.⁹⁵

Ипак, геополитика се није развијала само у Немачкој. У Француској се питањима геополитике бавило много научника, али је свакако најзанимљивији, на почетку 20. века, био рад Пол Видала де ла Блаша (1845 – 1918) који је у центар своје теорије ставио човека, као најважнијег фактора. Критикујући наглашавање просторног чиниоца у учењу Фридриха Рацела, де ла Блаш је развио сопствени правац – *посибелизам*, по којем политичка историја има два аспекта: просторни (географски) и временски (историјски). Де ла Блаш географски аспект одређује као потенцијални, јер он пре свега зависи од историјског који се налази у самом човеку, односно „носиоцу иницијативе”.⁹⁶

Истовремено, у англо-америчком ареалу, геополитичким питањима бавио се велики број аутора, од који су три оставили најдубљи печат на науку о геополитици – Британац Хелфорд Макиндер, и Американци Алфред Мехен и Николас Спајкман⁹⁷. Ови аутори, пре свега Мехен и Макиндер чији се рад подударио са периодом у којем су САД израстале у велику светску силу, пружио је умногоме теоријски оквир за многобројне процесе који ће уследити. Услед тога и не чуди што их руски теоретичар Александар Дугин назива очевима атлантизма.⁹⁸ Како се ради о утемељивачима учења о поморској и копненој моћи у овом поглављу се нећемо детаљније бавити њиховим теоријама које су централно питање ове дисертације.

Хладноратовска геополитика, нарочито англо-америчка, била је обележена доминацијом стратегије обуздавања, коју је формулисао Џорџ Кенан. Ипак, Кенан није у суштини своје идеје био иновативан, већ је, користећи се учењима поменутих „очева

⁹³ Грчки термин *номос* значи нешто узето, уобличено, сређено, организовано.

⁹⁴ Карактеристике Шмитовог *Бехемота* су такве да је, на основу чињеница да су земља и тло стабилни и чврсти са утврђеним границама, сталним комуникацијама и неменљивим рељефним и географским особеностима, телурократија погодна за рађање конзервативизма у социјалној, културној и техничкој области.

⁹⁵ *Левијатан* има непостојане правне, социјалне и моралне нормативе, за разлику од Бехемота. Као праве представнике ове цивилизације Шмит наводи САД и Велику Британију.

⁹⁶ Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op.cit., стр. 60.

⁹⁷ Поменута три аутора заједно су *стубови англо-америчке геополитике*.

⁹⁸ Видети у Зарић И.: „Класичне евроатлантске геополитичке теорије - релевантност на почетку 21. века“, *Култура полиса* Култура-Полис, Нови Сад, Година 12, 3. посебно издање, 2015, стр. 23-37.

атлантизма“, а нарочито Спајкмана, извршио одређене корекције и прилагодио их тада актуелним условима, креирајући не само теоријски оквир, већ и практичну (гео)политику тога времена. Управо на тој, или боље рећи на тим идејама и стратегији обуздавања, почивала је готово целокупна западна геополитичка агенда у хладноратовском периоду. Истакнути правац изнедрио је многобројне ауторе, а међу њима и корифеје евроатлантске геополитичке мисли, попут Хенрија Кисинџера и Збигњева Бжежинског, који су у својим радовима даље разрађивали основне идеје потекле од „три стуба англо-америчке геополитичке мисли“.⁹⁹

Донекле различит приступ у том погледу имао је Сол Коен (*Saul Cohen*), који је свет поделио према следећем: 1) на највишем нивоу налазе се три геостратегијске сфере, и то на трговини заснована поморска сфера, евроазијска континентална сфера и источноазијска сфера¹⁰⁰; 2) геополитичке регионе као саставне делове геостратегијских сфера¹⁰¹ и 3) националне државе, квази-државе и територије унутар држава. У таквом систему констатовао је да се „светски систем конституише око одређених територијалних језгара која су просторно-хијерархијски организована и чије се функције развијају зависно од њихове моћи и утицаја.“¹⁰²

Након завршетка Хладног рата, геополитика је доживела велики процват, не само унутар западног света где је одувек била и истраживана, него и унутар бившег комунистичког ареала, у којем је *испливала на површину* после дужег запостављања. У западном дискурсу, поред наставка истраживања поводом односа Бехемота и Левијатана, класичне геополитике коју су неговали превасходно амерички истраживачи предвођени

⁹⁹ За детаљни увид у геополитику током Хладног рата, између осталог, погледати у Степић М.: *Геополитика, идеје, теорије, концепције*, op.cit, а посебно део под називом „Теоријски геополитички темељи Хладног рата“, на стр. 277-256.

¹⁰⁰ Прве две, поморску и копнену сферу, Коен је апострофирао у својим делима и њиховим иновирањима од 1963. године. Међутим, трећа сфера уведена је тек верзијом из 2003. године, што директно наводи на закључак да је управо јачање Кине довело до потребе да поменути аутор коригује своје раније ставове и уважи незадрживо ступање на светску геополитичку сцену источне Азије предвођене Кином. Да је циљ овакве пројекције управо Кина може се закључити и по томе што је Коен ван те источноазијске сфере, а унутар поморске сфере, оставио многобројне државе Далеког истока, попут Јапана, Р. Кореје, Филипина, Малезије, Индонезије и др. Сама чињеница да је на тај начин виђена својеврсна расподела интересних сфера у непосредном кинеском окружењу говори у прилог томе да се унутар САД ове области сматрају *њиховим двориштем*. Најбоља манифестација таквог промишљања појавила се са америчким ребалансирањем ка Азијско-пацифичком региону, где се и у званичним стратегијама САД истиче неопходност креирања савезништава у том делу света.

¹⁰¹ На најосетљивијим деловима појединих региона истакао је постојање тзв. конфликтних појасева (*The Shatterbelt*), од којих су за кинеску таласократску геополитику најзначајнији били они формулисани до варијанте из 2003. године (Блискоисточни и у југоисточној Азији), када је блискоисточни добио нову, ширу просторну димензију. Такође, варијантом приказаном 2003. године Коен је увео и зону притиска, која је слично одређена као и конфликтни појас, уз изостајање непосредно сукоба интереса великих сила.

¹⁰² Степић, М.; *Геополитика, идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 344. Аутор на истом месту врши градацију тих држава на пет нивоа, од јачег ка слабијем, при чему се Кина свакако сврстава међу пет водећих сила савременог света. За детаљније о Коеновом поимању ове области погледати Ibidem, стр. 329-356.

већ поменути Бжежинским и Кисинџером, значајно место заузела је и теорија о „крају историје“ Френсиса Фукујаме,¹⁰³ која је последично водила либерално настројене научнике ка закључцима да следи и „крај географије“, а тиме и „крај геополитике“.¹⁰⁴ Додатна анализа која је представљала једну од оних о којима се највише дискутовало у геополитичком смислу свакако је била теза Самјуела Хантингтона о *сукобу цивилизација*.¹⁰⁵

У свом разматрању сукоба цивилизација Самјуел Хантингтон, анализирајући утицај Кине и синичке цивилизације, истиче како Кина није вољна да прихвати америчку доминацију или вођство у свету, док САД нису спремне да прихвате кинеску хегемонију или доминацију у источној Азији. Полазећи од те премисе, Хантингтон наглашава да „преко две стотине година Сједињене Државе покушавају да спрече појаву јако доминантне силе у Европи. Скоро сто година, почињући са својом политиком 'отворених врата' према Кини, оне покушавају да учине исто у источној Азији.“¹⁰⁶ Хантингтон, такође, наводи да су САД водиле ратове са евроазијским државама током историје како би испуниле овај циљ, а да је исти интерес опстао и током мандата председника Буша и Клинтона, јер „појава Кине као доминантне регионалне силе у источној Азији представља, ако се тако настави, изазов главном америчком интересу. Основни узрок сукоба између Америке и Кине је фундаментална разлика у погледу будуће равнотеже моћи у источној Азији.“¹⁰⁷

¹⁰³ За детаљније погледати у Фукујама Ф.: *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 1997.

¹⁰⁴ За детаљније погледати у Степић М.: *Геополитика, идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 361-366, где се пружа увид у детаљнију везу између Фукујамине тезе о *крају историје*, Меклуанове раније тезе о „крају географије“ и настојањима да је наступило доба *Pax economica* наместо дотадашњег *Pax geopolitica*.

¹⁰⁵ Хантингтон је у свом делу акценат ставио на цивилизације, а не на државе, што је било уобичајено од 1648. године и Вестфалског мира. Он наиме истиче да „култура и културни идентитет који је, на најширем нивоу, цивилизацијски идентитет, обликују моделе кохезије, дезинтеграције и сукоба у пост-хладноратовском свету“, наглашавајући значај цивилизација којих препознаје девет на глобалном нивоу. Изводи чувену тезу „Запада и осталих“ (*The West and The Rest*), а као један од најважнијих примера који потврђују овакве ставове користи сукобе на Балкану у последњој деценији 20. века, уз нагласак „*крвавих граница ислама*“ у *разби-распаду* бивше СФРЈ. За детаљније видети у Хантингтон С.: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000. Такође, за геополитичке манифестације Хантингтонове тезе о сукобу цивилизација погледати и у Степић М.: *Геополитика, идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 409-464.

¹⁰⁶ Хантингтон С.: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица – Бања Лука, 1997., стр. 253

¹⁰⁷ Ibidem, стр. 253. Како примећује Александар Дугин, класична атлантистичка геополитика ставила је у центар својих разматрања поморску моћ, али је последица краја Хладног рата била та да су атлантистички геополитичари, у разматрањима глобалних дешавања, издвојили две принципијелне схеме, од којих је најизразитији представник првог правца, којег Дугин назива неоатлантизам, био управо Самјуел Хантингтон, који је наставио да разрађује традиционално сукобљавање атлантизма са копненом моћи. Друга опција исказана је кроз већ поменути Фукујамину тезу о *крају историје*, коју Дугин препознаје као мондијалистичку теорију. За детаљније о Дугиновим схватањима погледати у Дугин А.: *Основи геополитике*, op.cit, стр. 99-110, Поглавље 2 – „Савремени атлантизам“.

Скидање стигматизације са геополитике у постхладноратовском периоду нарочито је допринело реafirмацији те науке у бившем комунистичком свету, сасвим јасно са највећим утицајем управо на Русију. Такав сценарио изнедрио је многобројне ауторе који су промишљали геополитичку позицију савремене Русије, настојећи да одреде стратешки правац који би најпространија држава света требало да заузме након вишедеценијског *одмеравања снага* са Западом у Хладном рату. Условно речено нова руска геополитика¹⁰⁸ може се поделити у три основне школе: атлантистичку, неоевроазијску и традиционалистичку.¹⁰⁹ У том оквиру неоевроазијска геополитичка школа мишљења засигурно представља доминантну како за савремену Русију, тако и за глобални геополитички систем, нарочито уколико се у обзир узме и посредни и непосредни утицај који су кључни представници неоевроазијства остварили на руску практичну политику.

Дакле, неоевроазијци, предвођени Александром Дугином, истичући специфичну позицију Русије-Евроазије, заговарају прелазак са униполарног момента, карактерисаног изразитом доминацијом САД као једине преостале суперсиле на мултиполарни геополитички поредак, у којем ће Русија имати улогу која јој следствено моћи и историји припада. Транзицију од униполарног ка мултиполарном свету виде у четири основне фазе, где је прва фаза заправо *уводна* или фаза констатовања глобалне геополитичке стварности.¹¹⁰ Након дијагнозе геополитичког стања, као друга фаза препознаје се реакција, односно *зачетак евроазијске контрастратегije*,¹¹¹ после које се свет види у трећој, односно мултиполарној фази.¹¹² Као крајњу фазу у креирању мултиполарног света неоевроазијци су формулисали *великопросторну фазу* или *структурисање зона*.¹¹³

¹⁰⁸ Свакако да су геополитичка промишљања у Русији постојала и пре последње декаде 20. века, али је комунистичка епоха неминовно направила својеврсни прекид са ранијим истраживањима аутора попут Данилевског, Ламанског, Савицког, Трубецкоја или Лава Гумиљова.

¹⁰⁹ За детаљније о свакој од наведених правца погледајте у Вуковић Н.: *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*, докторска дисертација, Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2011., стр. 231-413.

¹¹⁰ Свет је, према виђењу руских неоевроазијаца подељен на неколико слојева, којим доминира центар (САД), на првом нивоу налазе се трансатлантски и далекоисточни амерички мостобрани на рубовима Евроазије. Други ниво су државе појаса тзв. Трећег света, док је трећи ниво Русија као „црна рупа“. За детаљније погледати у Степић М.: *Геополитика, идеје, теорије, концепције*, op.cit, стр. 554-556. Такође, консултовати и Степић М.: *Геополитика неоевроазијства: позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

¹¹¹ Реактивна фаза одликује се идејама да се напори уложе на онемогућавање америчке контроле три евроазијске макроцелине (европске, исламске и кинеске), уз почетно повезивање Русије са земљама тзв. Трећег света. Истовремено, као најбитније димензије антиамеричког наступа неоевроазијци виде геополитику и геоекономију. Све заједно, овакви напори требало би да резултирају трансформацијом света, унутар којег је основни окидач управо слабљење америчких веза са својим мостобранима. Видети за детаљније у Ibidem стр. 556-569.

¹¹² Мултиполарна фаза према визији неоевроазијаца још се може описати и као формирање зоналних „пан-области“, унутар које би свет био *организован* у четири такве зоне: 1) англо-америчку; 2) евро-афричку; 3) пан-евроазијску и 4) пацифичко-далекоисточну. Свака од поменутих зона имала би своје „језгро“, односно центар, али би се у таквом политичком систему функција глобалног „језгра“ вратила у Стари свет (Европа, Евроазија и Далеки исток). Када је у питању пацифичко-далекоисточна зона, неоевроазијци су у првим варијантама своје визије као језгро те зоне видели Јапан, да би накнадно оставили могућност да то

Иако веома плодотворна, геополитика сасвим сигурно није, као веома динамична наука, окончала свој даљи развој и стремљења ка унапређењу. Неминовно је да ће и у наредном периоду надметања поморске и копнене моћи представљати значајан, ако не и најбитнији сегмент геополитике, превасходно у атлантистичком свету. Истовремено, поједина инклинарања таласократске моћи ка аерократији¹¹⁴ или етрократији не би смела да изазову било какву врсту изненађења. Даљи развој геополитике кроз њену безбедносну (геостратегија) или економску (геоекономија) компоненту такође је врло могућ, а правци попут данас маргинализованих и истовремено све траженијих су и *хронополитика* и *астрополитика*. Такође, не може се искључити ни даља надградња геополитике кроз геополитичку сценаристику, критичку или примењену геополитику.¹¹⁵ Највероватнији сценарио је онај по којем ће сви поменути субсистеми наставити да се упоредо развијају, нудећи све садржајније одговоре на будуће геополитичке изазове. Оно што је сасвим извесно, то је да ће наука о геополитици имати све значајнију улогу у савременом свету, поготову у сценаријима које би подразумевали пружање одговора на изазове будућег постуниполарног света и усмеравање на односе природних ресурса, геоекономије и демографије.¹¹⁶

буде Кина, да би на послетку Дугин истакао да на место језгра те зоне претендују и Јапан и Кина, те да ће суштински од њихових односа зависити обликовање читаве зоне. Видети за детаљније у *Ibidem* стр. 569-578.

¹¹³ Унутар сваке од зона формирали би се велики простори, односно била би наглашена хетерогеност зона, при чему се остављало довољно простора за непосредну сарадњу великих простора из других зона. У том смислу, ова визија је за пацифичко-далекоисточну зону предвидела најкомпликованији сценарио, управо због раније наглашеног сложеног односа Кине и Јапана. За додатно консултовати Исто, стр. 578-589.

¹¹⁴ Аналогно телурократији или таласократији, које пружају самим именом дескрипцију на који сегмент моћи се тачно односе, тако и аерократија представља „компоненту силе у стратегији засновану на освајању ваздушног простора и његовом коришћењу ради геополитичке експанзије”. видети у Сакан М.; Појам и научна изграђеност геополитике, *Војно дело*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 3/2005, стр. 117.

¹¹⁵ За правце даљих могућих развоја геополитике погледати у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., str. 32-40.

¹¹⁶ За детаљније погледати у поглавље „Куда иде геополитика?” у Степић М.: *Геополитика, идеје, теорије, концепције*, op.cit., стр. 607-645.

3 ГЕОСТРАТЕГИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА ПОМОРСКЕ МОЋИ

3.1 Настанак учења о поморској моћи у делима Алфреда Мехена

Развој поморске технике и технологије у другој половини 19. века, имао је револуционарни карактер јер су једра замењена парним турбинама па пловидба више није зависила од милости ветрова и могла се отпочети без обзира на доба године и сезону ветрова. Дрвена бродска корита замењена су челичним, бродови ратне морнарице су добили такође челични оклоп, док је глаткоцевна артиљерија малог домета, постављена у реду на боковима бродова, замењена ожлебљеном артиљеријом која се налазила у покретним куполама. Током четрдесет година, морнарица се више променила него за четири века пре тога. Међутим, велике промене у развоју поморске технике није пратио развој поморске стратегијске теорије. Поморска стратегијска мисао није успевала да држи корак са убрзаним напретком поморске технике, односно теорија је знатно заостајала за праксом.

На развој поморске технике у 19. веку, снажан утицај је имао Амерички грађански рат (1860-1865). Сваки рат подстицајно делује на развој науке и технологије која је нужна за извођење војних операција. У току Америчког грађанског рата, први пут су коришћена сасвим нова оружја велике ватрене моћи, за која су у то време постављени потпуно нови принципи стратегије и тактике. Међу тим оружјем, посебно се истицао оклопљени пароброд са тешком артиљеријом, који је тада представљао, у много чему, револуционарни борбени систем.

Нужно је било да се створи теоријска основа из које би проистекла начелâ употребе поморске моћи зарад остваривања интереса државе која би претендовала да буде поморска сила. Зато је појава личности, попут Алфреда Тејера Мехена (Alfred Thayer Mahan), важан историјски догађај, за кога је Маргарет Татал Спруут (Margaret Tuttle Sprout)¹¹⁷ рекла да, „ниједна друга личност није тако непосредно и дубоко утицала на теорије поморске моћи и стратегије“.¹¹⁸ Мехен је, по њеном схватању, био „јеванђелиста поморске моћи“, који је на основу анализе поморске историје створио начелâ поморске стратегије, која су до данас остала у значајној мери релевантна. Он је пресудно утицао и на промену америчке поморске стратегије и спољне политике на преласку из 19. у 20. век, припремајући платформу којом су САД требале да постану доминантна поморска сила. Мехенова формула експанзије Сједињених Држава до нивоа

¹¹⁷ Маргарита Татал Спруут (Margaret Tuttle Sprout) и њен муж Харолд Спруут (Harold Sprout) написали су дело „Раст америчке поморске моћи“, за детаљније погледати: Harold and Margaret Sprout: *Rise of American Naval Power*, Princeton University Press, Boston, 1967.

¹¹⁸ Ерл Е.: Творци модерне стратегије, Војно дело, Београд, 1954, стр. 439.

велике силе била је, у суштини, једноставна. У њеној основи била је теза да САД као водећа индустријска сила морају постати и велика поморска сила, ако желе да имају улогу глобалног актера у светској политици. Мехен своје радове пише у време док у америчкој академској заједници и политичком окружењу доминирају изолационистички ставови и дефанзивна национална стратегија, дефинисани кроз Монроову доктрину.

Главни задатак америчке ратне морнарице, пре настанка Мехенове доктрине, сводио се на одбрану обале Сједињених Држава. Трговачка морнарица није била развијена, прекоморски поседи и прекоморске базе нису постојали, као и приступ страним тржиштима, односно свега оног што је Сједињеним Државама било потребно да би биле велика поморска сила, било је недовољно, или га уопште није било.

Да би се разумело, како се десило да је један теоретичар поморске стратегије и историје, тако значајно утицао на концепт поморске моћи, али и на промену спољне политике САД, након чега ће Сједињене Државе преузети од Велике Британије улогу прве поморске силе света, нужно је упознавање са његовим животом и научним опусом.

3.1.1 Кратки животопис Алфреда Мехена

Ради правилног разумевања целокупне Мехенове мисли и дела, кратко ћемо се осврнути на живот и амбијент у којем је стварао овај славни аутор. Мехен је рођен 27. септембра 1840. године у Вест Поинту, држави Њујорк, у Сједињеним Државама. Његово место рођења је одредила служба његовог оца Дениса Харта Мехена (*Dennis Hart Mahan*) који је био професор на Војној академији САД у Вест Поинту. Мехен старији, био је професор на предметима из војне технике, бавио се и истраживањима на пољу ратне вештине, а посебна специјалност му је била изучавање улоге и значаја инжињерије у будућим ратовима. Денис Мехен је значајна личност у развоју америчке стратегијске мисли, јер је војну науку САД упознао са делима великог теоретичара ратне вештине, Швајцарца Антона Анри Жоминија (*Antoine Henri de Jomini*). Наиме, Денис Мехен је након завршетка Војне академије 1823. године, боравио у Француској где је истраживао достигнућа у војној теорији и пракси након Наполеонових ратова.

Боравећи у Француској, и касније истражујући војну стратегију, Денис Мехен је постао велики присталица учења барона Жоминија. Инспирисан тезама Жоминија, написао је неколико значајних радова из области тактике и технике војног утврђивања, од којих је нарочито била запажена књига из 1836. године, *Комплетна студија о фортификацији земљишта са опитим изводима о принципима који регулишу уређење за напад и одбрану* (*A Complete Treatise on Field Fortification with the General Outlines of the Principles Regulating the Arrangement, the Attack, and Defense of Permanent Works*). Денис Мехен је на себе гледао као на ученика и следбеника Жоминија, и био је велики

присталица Наполеонове ратне вештине.¹¹⁹ Као ватрени „жоминиста“ утицао је и на превођење његових главних дела, која ће касније значајано утицати на извођење операција у току Америчког грађанског рата.

Није формално доказано да је Мехен старији пренео своју одушевљеност и заинтересованост за ратну вештину на сина, али интелектуално окружење у ком је млађи Мехен одрастао, несумњиво је имало снажан утицај на његово схватање поморске стратегије, која се чврсто држала основних принципа ратне вештине барона Жоминија. За овај рад, нарочито је важан овај детаљ из Мехеновог живота, јер је очигледно да је његово упознавање са војном науком започело преко очевих радова, што ће у наредним деценијама да пресудно утиче на његова каснија истраживања о поморској стратегији.

Алфред Мехен је за свог оца говорио да га је охрабривао да чита књиге и развија сопствено мишљење, што је позитивно утицало на његов интелектуални развој. Отац га је 1854. године, уписао на колеџ Колумбија у Њујорку, након што је завршио *St. James* школу у Хагерстауну, Мериленд. Током школовања на Колумбија колеџу, Мехен је две године боравио код свога стрица Мило Мехена (*Milo Mahan*) који је био свештеник и професор црквене историје. Мило Мехен је све до своје смрти 1870. године, био нећаков духовни саветник, који је снажно утицао на његова каснија религијска убеђења, а посебно на његово гледање на историју као на есхатолошку манифестацију божански одређеног плана.¹²⁰

Овај детаљ Мехенове биографије је такође врло значајан за његов каснији интелектуални развој, јер ће његова религијска убеђења утицати на његов став да Сједињене Државе морају постати велика поморска сила пошто се тако испуњава и Божија воља. Након две године студирања на Колумбија колеџу, Мехен противно вољи оца напушта Колеџ и уписује Поморску академију Сједињених Држава у Анаполису. У аутобиографији *Од једра до паре: Сећање на морнарски живот (From Sail to Steam: Recollection of Naval Life)*, Мехен каже, да његов „улазак у морнарицу био је против жеље оца. Не сећам се свих његових аргумената, али се сећам да је рекао како је размишљао пажљиво посматрајући ме, те да је закључио, да сам мање способан за војну професију него за цивилну. Сада и сам сматрам да је био у праву, мада немам ни један разлог да се жалим на неуспех.“¹²¹

Мехен је Поморску академију успешно завршио 1859. године, као други у класи. Као кадет поморске академије, Мехен је стекао прва искуства у пловидби једрењацима, према којима је имао велику пасионираност, за разлику од пароброда са којим никад није био одушевљен. Према сопственом признању, управо га је љубав према једрењацима

¹¹⁹ Freedman L.: *Strategy A History*, Oxford University Press, New York, 2013, p. 109.

¹²⁰ Geissler S.: *God and Sea Power: The influence of religion on Alfred Thayer Mahan*, Naval Institute Press, Annapolis, 2015., p. 52.

¹²¹ Mahan A.T.: *From Sail to Steam: Recollection of Naval Life*, Harper&Brothers Publisher, New York and London, 1907, p. 15.

усмерила у истраживање поморске историје, нарочито 17. и 18. века, као златног доба једрењака. Током школовања на поморској академији, Мехен никада није успео у потпуности да се уклопи у круту и конзервативну војничку средину. Сматрао је да стандард, који је био важећи за кадете у Анаполису, био је знатно испод стандарда на Вест Поинту. Након дипломирања, одлучује да остане да ради на Академији, где се константно бори за подизање стандарда у животу и раду наставника и кадета. Подизање стандарда и поправљање статуса америчких поморских официра постаће Мехенова прекупација, нарочито пошто је постао управник Поморске академије у Њупорту 1886. године.

Након избијања Америчког грађанског рата, Мехен као поручник служи под заставом Уније на ратним задацима успостављања и одржавања поморске блокаде обале држава Југа. Поморска блокада Конфедерације била је главни стратешки задатак Ратне морнарице Уније, по замисли генерала Џорџа Меклилана (*Georga McClellan*). Овај план поморске блокаде постаће познат као Анаконда план. Искуство стечено на задацима спровођења поморске блокаде, инспирисаће доцније Мехена у разради геостратешке концепције *Анакондиног прстена* у Евроазији.

Мехен током рата службује на неколико бродова, међу које спадају *Washusett*, *James Adger*, *Congress* и *Pocahontas*. У току извођења једног задатка на броду *Pocahontas*, десила се хаварија за коју је био одговоран и Мехен, због чега је био склоњен са брода и враћен на Академију где је распоређен да кадете обучава основним морнарским вештинама. У својим мемоарима Мехен наводи, да је овај премештај доживео као велику неправду, и да је био потпуно разочаран развојем своје каријере поморског официра. Ипак, брзо је враћен на „палубу“, где ће обављати разне дужности све до командантског места, али ће још неколико пута бити сматран одговорним за разне инциденте који су се десили на бродовима на којима је службовао. Због тога ће да га прати узнемиреност и неспокој сваки пут када би требао да исплови, што се јасно види из његових писама породици и пријатељима.¹²²

Мехен је упркос тешкоћама успео да доспе до највиших командних дужности у морнарици на којима је остао до 1886. године, када се вратио на „копно“, односно прешао на нову дужност на новооснованом Поморском ратном колеџу у Њупорту. Током свог службовања на мору, Мехен је имао неколико занимљивих пловидби од којих је нарочито значајно двогодишње крстарење 1867. године, по азијским водама, које је код њега пробудило дубоко интересовање за поморску историју, и та страст за проучавањем историје пратиће га до краја живота. Ово крстарење је било поклон због свих дужности које је као официр Уније обављао за време Америчког грађанског рата.

Мехен се непрекидно бави положајем и стандардом поморских официра, нарочито у послератном периоду када је било изузетно тешко, посебно официрима који су служили

¹²² За детаљније погледати: Seager R.: *Alfred Thayer Mahan: The Man and His Letters*, Naval Institute Press, 1977.

на бродовима. Са друге стране, официри који су радили на помоћним дужностима и у администрацији, имали су знатно боље услове, што је било предмет његове сталне критике и протеста. Овај осврт је важан јер ће управо овакав однос према овом питању бити тема и предмет његовог првог стручног рада, чланка *Поморско образовање за официре и посаду (Naval Education for Officers and Man)*. Реч је о теоријском наставку његове борбе за бољи статус поморских официра, која је започета још за време школовања на Академији. У овом раду, он наводи главне особине које треба да има морнарички официр, стављајући нагласак на моралне квалитете уз неопходно располагање потребним знањима и вештинама. Овај чланак је био награђен од стране Поморског института Сједињених Држава (*United States Naval Institute*), као допринос развоју образовања поморских официра.¹²³ Овим чланком, Мехен започиње научни рад који је вредно обављао све до своје смрти. Писао је научне студије из поморске историје и стратегије, научне чланке о свим актуелним питањима америчке спољне и унутрашње политике, али и новинске текстове за познате часописе као што су *Atlantic Monthly*, *Century Magazine*, *Forum* и други.

Следећи рад је монографија о улози морнарице у Америчком грађанском рату, *Залив и унутрашње воде (The Gulf and The Inland Waters)*. У овом раду, он даје своје виђење поморског аспекта грађанског рата, анализирајући кључне елементе примењене поморске стратегије. Посебно се осврће на значај трговине и увоза за ратни потенцијал држава Југа, и пружа ширу анализу географског положаја сецесионистичких држава. Такође, поставља тезу о кључној вези између ратних операција, економије и политике, која ће постати главни ослонац његовог учења.

Ова књига је била Мехенова улазница на Поморски ратни колеџ у Њупорту 1886. године, када је добио позив од његовог управника адмирала Стефана Луса (*Stephen B. Luce*)¹²⁴ да се прикључи наставном особљу. Захваљујући проучавању поморске историје Америчког грађанског рата, распоређен је на предмете из области поморске историје и тактике.

Мехен се озбиљно припремао за посао предавача на Поморском ратном колеџу, изучавајући историју поморског ратовања по библиотекама Њујорка читаву зиму, да би на лето 1886. године, ступио на нову дужност. Међутим, у међувремену, адмирал Луси је враћен на командне дужности, тако да Мехен, не само што ступа на дужност предавача, већ преузима и место управника Поморског ратног колеџа. У два мандата биће на дужности управника (декана) Колеџа 1886-1889. и 1892-1893. године. Ипак, његова најзначајнија делатност у том периоду јесу предавања која ће бити преточена у књиге о поморској моћи, које и данас имају статус незаобилазне литературе за сваког истраживача ове области. Мехен ће неколико пута бити враћан на палубу где ће

¹²³ Детаљније видети Sumida J.T.: *Inventing Grand Strategy and Teaching Command – The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*, The Woodrow Willson Center Press, The Johns Hopkins University Press, Washington, D.S., 1997. p. 9-25.

¹²⁴ Адмирал Луси се у литератури означава као Мехенов покровитељ и заштитник.

обављати разне командне дужности све до пензионисања 1895. године, а један случај Мехеновог прекомандовања на пучину врло је илустративан, јер говори о стању стратегијске теорије у ратној морнарици Сједињених Држава.

Наиме, Мехен је током 1893. године, радио на рукопису за другу књигу из трилогије о утицају поморске моћи на историју и када је затражио да се одложи његов одлазак на командне дужност док не заврши књигу, из Бироа за навигацију добио је одговор који је потписао његов претпостављени, комодор Франсис Рамсеј (*Francis M. Ramsay*) у којем је стајало да „није посао поморског официра да пише књиге.“¹²⁵

Важно је да се спомене, да је Мехен, поред тога што је постао најпознатији теоретичар поморске моћи, достигао и највише командне дужности у Морнарици Сједињених Држава (*US Navy*), од поручника бојног брода, капетана корвете, да би 1885. године постао капетан бојног брода (*Captain*). Касније ће 1906. године, као пензионисани официр, указом добити и чин контраадмирала (*Rearadmiral*).¹²⁶

Научни опус адмирала Мехена може се сагледати кроз двадесет књига и 137 чланака. Најважнија дела су написана током професуре на Поморском ратном колеџу. Захваљујући трилогији о утицају поморске моћи на историју, Мехен је стекао светску славу. Те три књиге су *Утицај поморске моћи на историју 1660-1783 (The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783)*, *Утицај поморске моћи на Француску револуцију и царство 1793-1812 (The Influence of Sea Power Upon the French Revolution and Empire 1793-1812)* и *Поморска моћ и њен однос према рату 1812. (Sea Power and Its Relations to the War 1812)*. Ова серија од три књиге које се баве утицајем поморске моћи на историју Европе и Америке, настала је из његових предавања које је држао на Поморском ратном колеџу. Ова дела представљају целину јер разматрају узастопне велике историјске догађаје у оквиру једне (хипо)тезе, односно концепцијске платформе, са посебним освртом на поморску стратегију и тактику.

Како то запажа Маргарет Спроут, „Мехенова главна дела представљају историју написану са нарочитим обзиром на поморску моћ. Стога његова разматрања националне политике, поморске политике, поморске стратегије и тактике нису изложена засебно, већ уткана, као случајно, у хронолошко причање.“¹²⁷ Ова три дела су доживела светску славу, нарочито прва књига *Утицај поморске моћи на историју 1660-1783*, која је преведена на неколико језика. Нарочито велики утицај остварила је на формирање немачке поморске доктрине. Кајзер Вилхем II је са поносом говорио, да се ова књига налази у свакој бродској библиотеци у његовој флоти. Такође, ова књига је снажно утицала на дефинисање јапанске поморске стратегије на Пацифику, а нарочито на јапанску поморску стратегију за време Другог светског рата.

¹²⁵ Mahan A.T.: *From Sail to Steam: Recollection of Naval Life*, op.cit., p. 311.

¹²⁶ Чин контраадмирала додељен је сваком капетану бојног брода који је учествовао у Америчком грађанском рату.

¹²⁷ Ерл Е.: Творци модерне стратегије, op. cit., стр. 439.

Мехенове књиге о утицају поморске моћи на историју, нарочито су добро примљене у Великој Британији. Британски статус „господарице мора“ на почетку 20. века, био је угрожен од стране неколико изазивача, а најдиректнији изазов стизао је из Немачке, где је адмирал Алфред фон Тирпиц (*Alfred von Tirpitz*) започео убрзану изградњу борбене флоте и дефинисање нове поморске стратегије. Британци су Мехенове радове прихватили као охрабрење у борби за све слабији *Pax Britannica*, а највиши британски кругови су на његове расправе гледали као на потврду британске храбрости, трајања и моћи.¹²⁸ Мехен је током свог последњег великог крстарења 1893. године, са крстарицом *Чикаго (USS Chicago)* у Британији примљен са највишим почастима. Примљен је код краљице Викторије, постао је први странац почасни члан Краљевског поморског клуба, а добио је и почасне докторате Кембриџа и Оксфорда. Угледни британски *Тајмс (Times)* назвао је Мехена „новим Коперником“, који је најбоље до тада описао британску поморску моћ 17. 18. и 19. века. Иако Американац, Мехен је добио статус главног апологете британске доминације светским морима.

Већ је споменуто, да Мехенове радове о поморској моћи тадашњи командни врх америчке ратне морнарице није доживљавао као револуционарну замисао у поморској теорији. Мехенова доктрина није нагло модификовала поморску политику САД, већ се њен утицај манифестовао током дужег периода и постепено, пре свега у америчком Конгресу, када би на дневни ред дошла питања стратегије развоја и употребе ратне морнарице Сједињених Држава. Такође, његова концепција о развоју америчке поморске моћи није била општеприхваћена од војног и политичког руководства САД. Да би Мехенова учења добила и практичну политичку димензију била је потребна подршка од стране доносилаца најважнијих политичких одлука. Мехен је имао среће да је његово виђење развоја поморске политике САД стекло присталице у највишим политичким круговима у Вашингтону. Постоји много шпекулација о Мехеновом утицају на двадесет шестог председника САД *Теодора Рузвелта (Theodore Roosevelt)*, тако да није на одмет разјаснити његову стварну улогу у формулисању америчке спољне политике и националног интереса на прелазу векова.

Његов утицај на спољну политику САД био је, пре свега, индиректан, јер „у то време поморски официри нису доносили одлуку о поморској политици нити о изградњи бродова“ већ је та одговорност „лежала на Конгресу.“¹²⁹ Наиме, Мехен је преко два „канала“ преносио своје виђење развоја поморске моћи највишим политичким званичницима Сједињених Држава. Први канал биле су књиге које су имале статус бестселера, а други канал су била предавања на Колеџу. Управничко место на Поморском ратном колеџу створило је прилику да се упозна са најважнијим личностима које ће одлучивати о будућности америчке морнарице на почетку 20. века. Важно је да се спомене неколико појединаца који су били „инфицирани“ Мехеновим учењем о

¹²⁸ Нарочито је позитивно примљена прва књига *The Influence of Sea Power Upon the French Revolution and Empire 1793-1812*.

¹²⁹ Paret P.: *Makers of Modern Strategy*, Princeton University Press, New Jersey, 1986, стр. 470

поморској моћи. Тако имамо Бенцамина Френклин Трејсија (*Benjamin Franklin Tracy*) државног секретара за морнарицу од 1889. до 1893. године, као и његовог наследника Хиларија Херберта (*Hilary Herbert*) 1893-1897, који су своје захтеве у Конгресу за повећање флоте бојних бродова засновали на Мехеновом учењу. Они су пресудно допринели усвајању тзв. Поморског закона из 1890. године, након чега је започето значајно проширење ратне флоте. Доношење овог акта се временски подудара са изласком прве Мехенове књиге из трилогије о утицају поморске моћи на историју.

Иако Мехен није директно спомињан у расправи у Конгресу, његов утицај је био више него очигледан. Поменути Хербет чак наводи, да је 1893. године, планирао да затвори Поморски ратни колеџ у Њупорту, међутим када је прочитао другу Мехенову књигу, не само да је променио мишљење, него је ставове из књиге искористио као аргумент у свом излагању пред Конгресом о потреби изградње нове флоте бојних бродова.¹³⁰ Хилари Херберт је био „први значајни обраћеник Мехеновог учења.“¹³¹ Природа Мехеновог утицаја на поморску политику Сједињених Држава била је интелектуалног карактера, преко пријемчивости његових радова и предавања. Међутим, свакако је важно указати на факторе епохе и корелације, јер се излазак његових најважнијих радова у задњој декади 19. века, подударио са почетком стварања савремене морнарице САД, која је техничко-технолошки могла да испрати изазов најразвијенијих морнарица Европе, али није имала теоријску основу за развој.

Када се истражује Мехенов утицај на стварање нове америчке морнарице и нове поморске доктрине, посебно се разматра његов однос са председником Теодором Рузвелтом. Њихово пријатељство датира још из периода док је Мехен био на челу Колеџа, а Рузвелт је више пута гостовао као предавач. Рузвелт је и сам био велики заговорник развоја америчке морнарице, тако да није било потребно његово „(пре)обраћење“ у про-морнарички табор. Мехенови радови за њега имају улогу интелектуалне подршке и потврде за већ раније створене ставове. Рузвелт је пажљиво пратио Мехенове радове, а након појављивања књиге *Утицај поморске моћи на историју 1660-1793*, написао је Мехену писмо у којем је навео: „ово је сигурно најпоучније штиво о овоме питању са којим сам се упознао. Јако добра књига – за дивљење.“¹³² Рузвелт у овој преписци моли Мехена да му овај редовно пише, „јер постоје бројна питања за која бих волео да добијем ваш савет“, сматрајући „да он стоји за главу више изнад осталих“¹³³. Колико је Рузвелт ценио Мехенове савете најбоље се види из његовог предлога да након отпочињања Америчко–шпанског рата 1898. године, Мехен буде реактивиран и прикључен Поморском одбору за стратегију. Тако, Мехен постаје члан овог тела, а Рузвелт одлази у рат и прикључује се коњичкој јединици *Груби јахачи (Rough Riders)*, са којом ће одјахати у легенду.

¹³⁰ За детаљније погледати Karsten P.: *The Nature of Influence: Roosevelt, Mahan and Concept of Sea Power*, American Quarterly 23, American Studies Association, New York, 1971, стр. 590

¹³¹ Paret P.: *Makers of Modern Strategy*, op. cit., стр. 470

¹³² Ibidem, стр. 472.

¹³³ Ibidem, стр. 472.

Мехенове идеје могу да се препознају у операцијама које су вођене у овоме рату, а нарочито кроз одређивање ратних циљева. План Вашингтона је био да овим ратом трајно протера Шпанију са Кариба и да Сједињеним Државама припоји стратешки важне територије на Карибима и Пацифику. Територија САД је увећана за површине Кубе и Порторика на Карибима, док су на Пацифику анектирани Филипини, Гуам и Хаваји. Сједињене Државе су са Шпанијом водиле чисти империјални рат и након територијалног проширења на рачун бивших шпанских колонија, постале су колонијална сила. За тему овога рада важно је да се напомене, да је победа у рату остварена, пре свега, захваљујући успешно изведеним операцијама ратне флоте САД. У овом рату је постао очигледан Мехенов став, да је само снажна морнарица гарант очувања и остварења америчких националних интереса. Нарочито је било важно (гео)стратешко позиционирање САД на Хавајском архипелагу, од којег је, према Мехеновом схватању, зависила будућност пројекције америчке моћи. Такође, важно је истаћи, да је овај „рат омогућио да се Сједињене Државе надмећу равноправно са Европљанима у трци за превласт у светској политици,“¹³⁴ пре свега захваљујући борбеној способности ратне морнарице Сједињених Држава.

Зарад потпуног схватања Мехеновог живота и рада, важно је споменути његово идеолошко опредељење. Наиме, на почетку своје каријере, Мехен је био искрени антиимперијалиста, могло би се чак рећи и идеалиста, што се јасно види из његове аутобиографије и личне преписке. Намеће се питање, где да се тражи узрок идејног заокрета (преображаја) који је од њега начинио ватреног империјалисту. Одговор вероватно лежи у околностима његовог интелектуалног сазревања, кроз које се мењао и његов поглед на империјализам. Истражујући поморску моћ Велике Британије, он је дошао до закључка, да велика сила може бити само она држава која има прекоморске поседе, односно колоније.

Након доласка Теодора Рузвелта 1901. године, на чело Сједињених Држава, Мехенова замисао развоја морнарице добија и практичну политичку димензију. Утицај његових идеја на спољну политику и државну стратегију председника Теодора Рузвелта нарочито је видљив у давању стратешког значаја Америчком земљоузу и изградњи канала који би повезивао Карипско море са Тихим океаном, а који би био под сувереном контролом САД. Нужна је била дипломатско-обавештајна операција како би се обезбедила територија под контролом Сједињених Држава на којој би се изградио Канал. Вашингтон је зато несебично „помагао“ стварање нове државе, Панаме, на територији Америчког земљоуза, одвајајући територију данашње Панаме од Колумбије. Након ове операције, Вашингтон се намеће као главни арбитар за појаве и процесе у Централној и Јужној Америци у 20. веку, без чије сагласности неће проћи ниједна озбиљнија политичка одлука.

¹³⁴ Šulcinger D. R.: *Američka diplomatija od 1900. godine*, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd, 2011, str.. 39

Такође, Мехеново инсистирање на стварању снажне ратне флоте која треба да буде главни инструмент за остварење америчких националних интереса у 20. веку, биће оваплоћено кроз Рузвелтову политику увођења нових капиталних бродова. Током његовог мандата је изграђена велика ратна флота са капиталним бојним бродовима који су по својим тактичко-техничким карактеристикама били у светском врху. Циљ је био да ратна морнарица буде у стању да прати и штити америчку прекоокеанску трговачку флоту која је са растом америчке индустрије кренула у освајање нових тржишта. У жељи да свету покаже америчку поморску моћ, председник Теодор Рузвелт је послао *Велику белу флоту (Great White Fleet)* на крстарење око света 1907. године. Сједињене Државе су постајале велика поморска сила која је отпочињала равноправно надметање са Европљанима у светским пословима. На темељима Мехенове теорије поморске моћи и Рузвелтове политике изградње велике савремене флоте, настаће морнарица која ће већ половином 20. века преузети од Велике Британије титулу *господарице мора*.

На крају излагања о Мехеновом животу, важно је споменути да ниједан портрет адмирала Алфреда Мехена не би био потпун без разумевања његових верских убеђења. Без њих је немогуће разумете његову истрајност, доследност и целокупно животно руковођење. Мехенов најпознатији биограф Чарлс Тејлор (*Charles Taylor*) у књизи *Живот адмирала Мехена (The Life of Admiral Mahan)*¹³⁵ посвећује цело једно поглавље религијским убеђењима и духовном животу адмирала. Већ смо поменули да је на Мехена у младости велики утицај имао његов стриц Мило Мехен који је до своје смрти био духовни саветник свог братића. Мехен је био активан члан протестантске епископалне цркве и важио је за моралног и поштеног верника, којег одликују љубазност и милосрђе. Он није отворено говорио и писао о својим религијским убеђењима „чак и у својој аутобиографији *Од једра до паре*, нема тог садржаја сем пар изолованих места и неких прелаза где Мехен пише о својим религијским убеђењима.“¹³⁶ Како и колико су његова религијска убеђења утицала на његов интелектуални рад, јасно се види кроз строгу доследност његових научних ставова.

Мехен је до данас свега неколико пута био „прозиван“ за недоследност изнесених ставова у свим својим књигама и чланцима, што најбоље говори о његовој дубокој и доследној посвећености идеји поморске моћи. На неколико места у чланцима које је писао за ширу јавност, он се позива на Божију вољу која помаже остварењу америчких циљева, и која служи као оправдање појединих акција америчке политике. Посвећено је веровао у америчку изузетност (ексцепционализам) из кога је произишао манифест судбине (*manifest destiny*), јер се према његовом дубоком убеђењу ни један успех није могао постићи без Божијег допуштења. Прихватање империјализма као историјске неминовности Сједињених Држава на крају 19. века, Мехен оправдава као нужност за испуњење Божијег плана. Захваљујући религијским убеђењима, Мехен је читав живот посветио развоју теорије поморске моћи, чврсто верујући да тиме помаже узрастање Сједињених Држава у ранг велике силе. Велика и моћна Америка је најважнији

¹³⁵ Ова књига је до данас најпознатија биографија Алфреда Мехена, иако је написана 1920. године.

¹³⁶ Taylor C.C.: *The Life of Admiral Mahan*, Naval Philosopher, John Murrar, London, 1920, p. 259.

национални интерес, а то је, у његовој интерпретацији, и испуњење вишег есхатолошког плана. Ипак, не може да се закључи, да је адмирал Мехен био верски фанатик, мада свакако може да се основано претпостави, да су његова верска убеђења снажно допринела формирању његове визије Сједињених Држава као глобалне поморске силе.

Животну јесен Мехен проводи доста активно, а његови биографи наводе, да је активно писао за разне часописе све до своје 73 године. Годину дана пре смрти, то јест 1913. године, био је на дужем путу по Европи, где је посетио Француску и Италију. Интересантан детаљ из тог периода јесте његово спомињање рата који се води на Балкану против Отоманског царства, уз бојазан за породицу уколико се ратни пожар прошири.¹³⁷

Са избијањем Првог светског рата, Мехен и његово радови постају поново актуелни. Сви, од државних званичника у Вашингтону до обичних грађана, желе да чују мишљење најпознатијег тадашњег америчког стратега о највећем ратном сукобу до тада. Мехен је и сам био заинтересован да види како ће се водити рат на мору, и какав ће да буде исход сукоба између британске и немачке морнарице. Међутим, остарелог адмирала спречиће смрт да буде сведок велике поморске битке код Јитланда, која је замишљена и изведена по његовом стратегијском обрасцу одлучујуће битке.

Из овог сажетог осврта на биографију адмирала Мехена, може да се закључи, да је он више био филозоф него историчар, стратег него тактичар, државник него политичар. Свеукупно, до данас, адмирал Мехен ја најважнији и најоргиналнији амерички теоретичар поморске стратегије али и војне стратегије уопште. Он је истински изданак америчке стратешке мисли, и о његовом значају се најсликовитије изразио Хенри Стимсон (Henry Stimson) секретар рата Сједињених Држава од 1940–1945, који је након преузимања дужности приметио како је Одељење за морнарицу „био је чудан религијски свет у којем је Нептун био Бог, Мехен пророк, а америчка морнарица једина истинска црква.“¹³⁸

3.1.2 Основи поморске стратегије према учењу Алфреда Мехена

Мехеново учење о поморској стратегији можемо сагледати кроз војно-стратегијски и геостратегијски аспект. Важно је рећи, да Мехен себе не види као геополитичара, међутим, његови радови о поморској моћи имају несумњиву геополитичку и геостратешку суштину. С друге стране, његова дела о рату на мору кроз војно-стратегијски аспект трагају за начелима која су константна без обзира на технолошке промене и време, слично као што су то радили најзначајнији теоретичари рата на копну пре њега, попут Клаузевица и Жоминија. Мехен користи научни апарат геополитике како би анализирао најважније светске процесе на прелазу између 19. и 20. века. Центар његових анализа је море као геопросторни чинилац који даје преимућство

¹³⁷ Мисли се наравно на Балканске ратове.

¹³⁸ Paret P.: *Makers of Modern Strategy*, op. cit. p. 444.

оној држави која са успехом развије поморску димензију моћи. Мехен, суштински, својим радовима покушава да направи америчку *велику стратегију* (*Grand Strategy*) која треба да уведе Сједињене Државе у „клуб“ велики сила. Користећи историјску аналогију са Великом Британијом и развојем њене поморске моћи, он је формулисао теоријски оквир за јачање америчке поморске моћи. Његова концепција поморске моћи ствара платформу за његову поморску стратегију која се састоји од војне стратегије и геостратегије.

3.1.3 Основна начела Мехенове теорије рата на мору

У периоду током којег се Мехен бави основама поморске стратегије, не постоји ни једно дело које се на систематичан начин бави тим предметом. Мехенов циљ је био да проучавајући историју вођења рата на мору изведе и дефинише фундаментална и непромењива начела поморске стратегије. Како се није могао позивати на неко референтно дело из ратоводства на мору, Мехен је покушавао да утврди основна начела поморског ратовања по аналогији са начелима вођења рата на копну, према моделу који је формулисао швајцарски теоретичар стратегије барон Антоан Жомини. Већ је споменуто да је Мехен још у младости био упознат са делима барона Жоминија кроз преводе свог оца, али да је касније и сам постао велики поклоник Жоминијевог схватања ратне вештине.

Мехен током припрема за прелазак на Поморски ратни колеџ, добија важну инструкцију од свог ментора адмирала Стефана Луса да предавања о поморској стратегији конципира користећи аналогију са копненом стратегијом.¹³⁹ Након тога, Мехен започиње детаљно проучавање Жоминијеве ратне вештине, кроз књиге *Историја ратова револуције и царства* и *Преглед ратне вештине*. Највећи теоретичар поморске стратегије у историји, често отворено признаје свој дуг швајцарском теоретичару, „јер је од Жоминија научио да гледа догађаје из поморске историје као илустрацију живих начела.“¹⁴⁰ Мехеново најзначајније дело које се директно односи на поморску ратну вештину је књига *Поморска стратегија*, али је нарочито симболичан поднаслов ове књиге *Упоређивање и сучељавање са принципима и праксом војних операција на копну* (*Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*). Из поднаслова ове књиге наслућује се методологија по којој Мехен изводи најважније принципе поморске стратегије, користећи компарацију и историјску анализу у генерализацији најважнијих начела. Поморска стратегија се, према његовом схватању, „заснива на извесним темељним истинама, које се, када се тачно формулишу, с правом називају начелима, и те су истине, када се једном утврде, непромењиве.“¹⁴¹

¹³⁹ За детаљније видети Stephan Luce: *On the Study of Naval Warfare as Science*, United States Institute Proceedings, no. 4. 1886.

¹⁴⁰ Едвард Е. Н.: Творци модерне стратегије, Војно дело, Београд, 1955, стр. 455.

¹⁴¹ Махан А.Т.: *Поморска стратегија*, Војно дело, Београд, 1960, стр. 9.

За потпуно разумевање Мехенових начела о поморској стратегији, врло је важно да се разуме историјски контекст великих технолошких промена и њихов утицај на вођење и исход ратова. Индустијска револуција је створила сасвим нова средства која су имала неслућене могућности. Појава парне машине као погонског агрегата суштински је променила могућности кретања на копну и мору. За развој морнарице, појава пароброда је била истинска револуција, и већ почев од друге половине 19. века, једрењак одлази у историју. Рат на мору добија нову динамику јер је пароброд пловило које не зависи од милости ветрова. Такође, ставља се оклоп на труп брода, тако да уместо крхких дрвених корита једрењака имамо моћне оклопне машине. Појава разорне артиљерије са ожлебљеним цевима, смештеним у покретним куполама, уз касније увођење бежичног телеграфа, из корена је променила поморску тактику. Ова три средства – пара, бродски оклоп и савремена артиљерија – у потпуности су трансформисали рат на мору. Занимљиво је да је Мехен, иако сведок тих револуционарних технолошких промена, „филтрирао“ начела поморске стратегије из поморских битака једрењака, из чега се јасно види његово схватање стратегије као вештине чија начела имају ванвременску димензију.

Он експлицитно закључује, да „промене у наоружању мењају праксу али не и начела“.¹⁴² Тактику Мехен дефинише као вештину ефикасне употребе оружја у борби, тако да на њу технолошке промене имају пресудан утицај. Када је реч о стратегији, доживљеној кроз Жоминијево дефинисање као „вештине вођења рата на карти уз потпуно разумевање ратног театра“,¹⁴³ техничко-технолошке промене, по Мехену, имају мали утицај.

Мехен формулише фундаментална начела поморске стратегије помоћу историјске анализе поморског ратовања, и уз ослонац на аналогију спрема стратегије и тактике на копну. Ипак, он никада није концизно и обухватно на једном месту разрадио систем поморске стратегије, већ је његово сагледавање поморске стратегије разбацано по његовим историјским радовима, чланцима, аутобиографији, интервјуима, дакле, систематски преглед (сагледавање) не постоји.

Главна начела његове поморске стратегије су: 1. концентрација, 2. централни положај, 3. унуташњи правци дејства и комуникације.

Концентрацију Мехен означава као „АБЦ сваке стратегије“¹⁴⁴, као главно начело које има предност над осталим стратешким принципима и од чијег извршења зависи успех у сукобу поморских сила. За концентрацију снага у поморској стратегији, нарочито је важна резерва, којој Мехен даје стратешки значај, јер резерва снаге и положаја омогућава да се у критичном тренутку нађете први на месту сукоба са већом снагом. Он стратешку резерву посматра и кроз политику опремања морнарице са новим бродовима и избацивања из употребе застарелих оруђа. Мехен је био велики противник олаког

¹⁴² Ibidem, стр. 11.

¹⁴³ Westcott A.: *Mahan on Naval Warfare*, Dover Publications, New York, 1999, стр. 49.

¹⁴⁴ Махан А.Т.: *Поморска стратегија*, op. cit., стр. 9

„шкартирања“ бродова који нису на највишем техничком нивоу јер управо резерва материјалних средстава, у овом случају бродова ратне морнарице, након губитака најсавременијих пловила, може да има пресудан значај за добијање рата. Концентрацију поморских снага, Мехен је сматрао и доминантним тактичким принципом, али тек у стратешком погледу она добија прави смисао. Свака поморска држава треба да се придржава концентрације снага као стратешког „аксиома“ како у рату, тако и у миру. Зато је Мехен у својим програмским чланцима чврсто заговарао концентрацију америчких поморских снага, противећи се подели флоте на пацифичку и атлантску компоненту.

Теодор Рузвелт, амерички председник који је најзаслужнији за израстање Сједињених Држава у ранг светске силе, имао је на уму ово начело када је рекао да његови наследници никада ни под каквим околностима не деле америчку флоту између Тихог и Атлантског океана, што је у складу са најважнијим завештањем које је Мехен оставио стратегијској теорији – да *флоту никад не треба делити*. Као илустрацију овог начела, Мехен је навео Руско – јапански рат у којем су Руси претрпели тежак пораз јер су поделили флоту на балтички и азијско-пацифички део, па „иако су и били надмоћнији, Руси су увек стизали последњи и са најмање људства“¹⁴⁵

Мехенов стратегијски систем садржи и начело *комуникације*, које дефинише као правце кретања између снага и њихових извора снабдевања. Стратешко начело комуникације, Мехен изводи из појма логистике и њеног значаја у ратној вештини на копну. Комуникације су део стратегијских линија које повезују стратешке тачке, и имају кључни значај за извођења поморских операција. Мехен сматра, да су комуникације „најважнији појединачни елемент у политичкој и војној стратегији“,¹⁴⁶ и да преимућство поморске моћи лежи у контроли над њима. Обезбедити своје комуникације уз истовремено пресецање непријатељских представља основни задатак ратне морнарице у борби са непријатељском флотом. Нарочито када се ради о дугим линијама комуникације, види се преимућство поморске моћи над копненом, која захваљујући мору лакше савладава удаљености. Комуникације у поморској стратегији директно зависе од броја и распореда поморских база, преко којих се бродови снабдевају залихама. Бродови сами носе своје залихе, а листа приоритета у снабдевању бродова ратне морнарице је иста данас као и у Мехеново време – дакле, прво залихе горива, затим муниција, а тек на крају храна и вода за посаду, у чему се и огледа основна разлика у логистици на мору и копну. Иако је важност поморских база темељ поморске моћи, Мехен је указивао на опасност од превеликог броја поморских упоришта која би развукла и пренапрегла поморске капацитете државе, а тиме и ослабила способност морнарице.

Мехен указује на велики значај *централног географског положаја* на мору за дефанзивне и офанзивне операције ратне морнарице. Захваљујући централном положају,

¹⁴⁵ Ibidem, p. 15.

¹⁴⁶ Едвард Е. Н.: Творци модерне стратегије, op. cit., стр. 456.

унутрашњи правци дејства су краћи, што значи да се снаге могу ефикасније употребити на више фронтава. Тиме се стиче предност над непријатељем у брзини распореда снага, а касније и у њиховој употреби. Према Мехеновој стратегији, Суец је унутрашњи операцијски правац у односу на Рт Добре Наде, Килски канал у поређењу са Скагераком, и оно што је за њега било најважније, Панамски канал у односу на Магеланов мореуз. За поморску моћ је нарочито важна стратегијска вредност неког положаја, која се огледа кроз однос неке тачке према стратегијским правцима, али и кроз унутрашњу јачину самог положаја. Тако, он анализира стратешку вредност Гибралтара и Довера за британску морнарицу, где је Довер у предности јер има пријатељску и изразито богату позадину у односу на Гибралтар. Такође, вредност ових стратегијских тачака је појачана чињеницом да су морски пролази на тим местима уски, а истовремено кроз њих мора да прође велики број бродова. Удаљени стратегијски положаји су инфериорнији у односу на оне ближе јер се за њихово одржавање материјал мора пребацивати на велике удаљености. Свака поморска сила мора да води рачуна о опасности од пренапрезања своје морнарице јер велики број удаљених поморских база без географске дубине брзо троши капацитете и великих држава. Мехен указује на потребу за сталном проценом односа између циља и средстава (њихове усклађености) у стратегијским плановима поморских сила.

У Мехеновом стратегијском систему посебно место се поклања дефинисању улоге и задатака ратне морнарице. Најважнији задатак поморских снага, примећује Мехен, је да „надвладају морнарицу непријатеља и тако контролишу море, тако да су бродови и флоте непријатеља прави циљеви које треба нападати у свим приликама.“¹⁴⁷ Овако дефинисана улога ратне морнарице произилази из стратешког концепта „одсудне битке“ која је дефинисана у ратоводству на копну, у делима немачког класика војне мисли *Карл фон Клаузевица (Carl von Clausewitz)*, али и у радовима барона Жоминија.

Циљ је, дакле, уништити непријатељску флоту, као што је циљ рата на копну уништење непријатељске армије. У прилог његовој тврдњи, Мехен наводи примере ратова између Велике Британије и Француске у 18. веку, где се британски успех заснивао управо на стратегији уништења непријатељске флоте. С друге стране, Французи су покушавали да воде ограничени рат, који се заснивао на нападима на непријатељске трговачке бродове. Ова врста рата на мору названа је *guerre de course (крстарички рат)*, и наставља Мехен, „мислећи да је грана исто што и стабло, Французи нису видели да је нападање на трговину, као средство да се сломи непријатељ, била опасна обмана.“¹⁴⁸ Мехен је био велики противник крстаричког рата као стратегије за победу, јер се, по његовом мишљењу, до успеха може доћи само кроз контролу над морем која се задобија концентрацијом поморских снага способних да са мора отерају непријатељске трговачке и ратне бродове. До рушења финансијске моћи једне нације, сматра он, долази „не због хватања појединих бродова или конвоја, било да их је мало или много, већ поседовањем оне охолое моћи на мору која са њега тера заставу непријатеља или јој дозвољава да се

¹⁴⁷ Ibidem, стр. 458.

¹⁴⁸ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Dover Publications, INC., 1987, p. 539.

појави само као бегунац (...) затвара путеве којима се креће трговина ка обалама непријатеља и од њих, и ову диктаторску моћ могу имати само велике морнарице.“¹⁴⁹

Мехен дефинише улогу морнарице Сједињених Држава управо кроз концепт морнарице као офанзивне силе, оштро се супротстављајући доминантној поморској стратегији у Сједињеним Државама на крају 19. века, где је основно начело било да морнарица служи само за одбрану обале. Мехен је сматрао, да је то посао копнене војске, а употреба морнарице треба да је офанзивног карактера, кроз коју се испуњава и одбрамбена улога, и управо тада она најбоље обавља и своју одбрамбену мисију. Он поставља једну стратешку формулу на основу које би требало развити морнарицу Сједињених Држава на почетку 20. века. Уместо морнарице само за одбрану треба да „постоји морнарица тако велика, да непријатељ мора преко Атлантика да пошаље велики број бродова, а тада је питање да ли би он могао да одвоји толики број узимајућу у обзир увек критично стање европске политике.

Ако бисмо имали двадесет бојних бродова, ниједна европска нација, сем Енглеске, не би могла да поднесе да пошаље овамо двадесет и пет бојних бродова, колико би их најмање било потребно, узимајући у обзир и даљину операција од домовине.“¹⁵⁰ Само постојање такве морнарице, сматрао је Мехен, штитило би Сједињене Државе од инвазије јер њена морнарица господари морима. Зато је главни елемент Мехенове стратешке формуле за развој америчке морнарице постојање капиталних бродова који доминирају морима. Ова начело ће послужити Мехеновом пријатељу, председнику Теодору Рузвелту за стварање *Велике беле флоте* са којом су Сједињене Државе у 20. век упловиле као велика поморска сила.

Мехенова поморска стратегија предмет је сталне критике од тренутка појављивања до данас. Константна примедба његовим стратешким начелима састојала се у тврђењу, да нова техничко-технолошка решења неповратно мењају стварност. Мехен је, с друге стране, остајао при тврдњи, да нова техничка средства мењају тактику, али не и стратегију. Често је нападана теза о значају поморске блокаде као стратегијског средства, која након појаве торпеда и подморнице нема више пређашњи значај. Он је на ове критике одговарао да, „торпеда могу бити опасна за страну која блокира, али се могу употребити и против бродова који покушавају да умакну. Ови нови услови су просто проширили питање, а нису изменили природу.“¹⁵¹

Следећа велика критика Мехеновој поморској стратегији тиче се одсуства принципа поморско-десантних операција, што је, по схватању многих критичких умова, озбиљан недостатак у концепцији пројекције прекоморске моћи. Мехен се једноставно није бавио овим питањем јер је сматрао да су то операције нижег нивоа, и да их може

¹⁴⁹ Ibidem, p. 138.

¹⁵⁰ Westcott A.: *Mahan on Naval Warfare*, op. cit. p. 72.

¹⁵¹ Едвард Е. Н.: Творци модерне стратегије, op. cit., стр. 461.

изводити и армија, али тек под условом да ратна морнарица прво загосподари акваторијом.

Такође, Други светски рат је променио карактер капиталног брода, који више није бојни брод наоружан тешком артиљеријом, већ носач авиона. Ипак, и носач авиона има исту улогу као и бојни брод, а то је борба и уништење непријатељске флоте, тако да је питање само проширено, али не и промењено. Мехенова начела поморске стратегије су актуелнија више него икад упркос свим технолошким скоковима, што потврђују и актуелна надметања између кинеске и америчке морнарице.

3.1.4 Развој геополитичке концепције поморске експанзије

У научном опусу адмирала Мехена не постоји само једна књига или рад из којег се може јасно сагледати основа његовог геополитичког учења, и то представља главни разлог због чега се често занемарује његов значај и допринос геополитици. Постоји читав један „расути мозаик” радова адмирала Мехена који су примењене геополитичке анализе, међутим, да би се сагледала његова геополитичка концепција потребно је сложити те расуте елементе, што ћемо покушати у наредним редовима.

Мехен текстове (чланке) о питањима светске политике пише од 1890. године, па све до своје смрти 1914. године. Интересантно је да су ти чланци, намењени најширој јавности, објављивани у врло читаним недељним и месечним магазинима, попут *Harper's New Monthly Magazine*, *The North American Review*, *Forum*, *New York Times* и *другим*. Мехен је јасно уочавао велике промене у међународној политици на крају 19. века, и потпуно је био свестан да Сједињене Државе више не могу бити изван система великих сила. На размеђу векова, међународни систем је постајао све сложенији, а Вашингтон је још увек следио изолационистичку спољну политику коју је својом доктрином дефинисао председник Џејмс Монро (*James Monroe*). Мехену је било јасно да држава која је достигла континенталне размере не може више бити „заробљена” само у западној хемисфери. Свет је постао „затворени политички систем” како је то закључио његов савременик Хелфорд Макиндер.

Свестан те нове реалности, што се види у његовом ставу, да би нарушавање равнотеже снага у Европи имало директне последице на Сједињене Државе, Мехен је и сâм прошао пут од „увереног изолационисте”¹⁵², антиимперијалисте, до главног заговорника империјалне Америке. Роберт Сигер (*Robert Seagar*), његов биограф, наводи да је Мехен 1870. године, у својим писмима згрожен и уплашен европском колонијалном политиком, да би већ 1884. године, имао сасвим другачији став према империјалној политици европских сила, нарочито Велике Британије.¹⁵³ Тај заокрет је, сматрају сви

¹⁵² Livezey E. E.: *Mahan on Sea Power*, University of Oklahoma city, Norman-Okla, 1981, p. 316

2 ¹⁵³ Seager II R.: *Alfred Thayer Mahan: The Man and His Letters*, Naval Institute Press, Anapolis, 1977, p. 105.

његови биографи, последица његовог изучавања британске империјалне историје и историје Римског царства, али несумњиво и великих промена у међународном систему. Ова вредносна промена је преломна за Мехеново геополитичко учење, јер је могао несметано да заговара израстање Сједињених Држава у империјалну силу.

У време када Мехен пише прве есеје из геополитике, а ради се о задњој декади 19. века, велике европске силе доминирају светским пословима. Међутим, европска равнотежа снага, дефинисана у Бечу 1815. године, почела је озбиљно да се урушава. У Европи више ништа није било исто након уједињења Немачке, а нови Кајзер-рајх је био велика геополитичка промена на коју остале европске силе нису имале адекватан одговор. Комплексна и све ригиднија равнотежа снага се још више почела урушавати након одласка немачког канцелара Ота фон Бизмарка (*Otto von Bismarck*), са политичке сцене 1890. године. Те године и сâм Мехен је написао свој први геополитички есеј – *Хаваји и наша будућа поморска моћ (Hawaii and Our Future Sea Power)*. Геополитичка реалност, на бази које Мехен заговара излазак Сједињених Држава на светску сцену, пуна је противречности и укрштених аспирација: уједињена Немачка у срцу Европе, заједно са Аустро-Угарском контролише Централну Европу са намером стварања надмоћног германског блока; руска империја у својим континенталним размерама претендује на доминацију у Европи и Азији; Јапан, који постаје водећа азијска сила, има све веће аспирације на азијско копно и пацифичку акваторију; британска империја, која још увек успева да балансира у Европи и Азији, захваљујући својој апсолутној поморској доминацији, грчевито чува стечене позиције.

Са друге стране Атлантика, Сједињене Државе су „заокружиле” своју континенталну експанзију и постале су владајућа сила у Новом свету. Међутим, Мехен је попуно свестан да изолационизам више не може да буде начин заштите америчких интереса у тадашњој светској политици. Такође, Сједињене Државе су израстале у велику привредну силу која је у већини економских показатеља превазишла своје европске ривале. За трансформацију Сједињених Држава у светску силу, Пол Кенеди каже: „од свих промена које су се дешавале у светској равнотежи снага крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, не може бити сумње да је најодлучнија промена за будућност била успон Сједињених Држава”.¹⁵⁴ Сједињене Државе су незадрживо економски расле у периоду после Грађанског рата, прерастајући у водећу индустријску силу света на прелазу векова. Појавио се нови „супарнички континент”¹⁵⁵ који је, када се компаративно анализирају привредни и економски ниво почетком 20. века, производио више челика од Велике Британије, Француске, Русије и Немачке заједно. Такође, Сједињене Државе су најдоследније спровеле транспортну револуцију на копну кроз изградњу релативно густе железничке мреже.

¹⁵⁴ Кенеди П.: *Успон и пад великих сила*, ЦИД Подгорица, Подгорица, 1999, стр. 276.

¹⁵⁵ *Ibidem*, стр. 279.

Добра илустрација привредне експанзије САД јесу следећи подаци – изградња употребљивих железничких пруга је од 1865. године до избијања Шпанско-америчког рата 1898. године, порасла за 567 одсто, производња угља за 800 одсто, а пшенице за 256 одсто. Сједињене Државе су на прелазу векова постале економски цин, међутим, како то исправно уочава Кенеди, „последнице овог привредног преображаја биле су, наравно, углавном економске, са благим утицајем на међународне односе. Хиперпродукција америчких фабрика и фарми побудила је распрострањено страховање да чак и огромно домаће тржиште ускоро неће бити у стању да апсорбује ове производе и довела до тога да моћне утицајне групе (фармери са Средњег запада, произвођачи челика из Питсбурга) почну да на сваки начин врше притисак на владу да помогне на сваки начин отварање прекоморских тржишта, или да се барем она одрже отвореним”.¹⁵⁶ Све ове унутрашње промене незадрживо су водиле Сједињене Државе у наредну фазу експанзије – прекоморску – којом држава, која је настала кроз антиколонијалну борбу, постаје империјална сила. Главни циљ нове спољне политике је обезбеђивање тржишта и колонија од стратешког значаја.

Мехен је свуда и увек понављао, да у 20. веку, Сједињеним Државама неће бити довољни океани како би заштитиле своје националне интересе од осталих великих сила, а посебно од евентуалног хегемона у међународном систему. На крају 19. века, САД су биле више копнена него поморска сила, и зато је Мехен почео да пише политички ангажоване чланке који су намењени широј јавности, али и доносиоцима стратешких политичких одлука.

Серију чланака који се баве геополитиком, Мехен започиње са већ споменутичким чланком *Хаваји и наша будућа поморска моћ* из 1890. године, у коме на отворен начин пише о нужности Сједињених Држава да пројектују своју поморску моћ у Северни Пацифик, ради заштите своје територије од претње која долази из Азије. Он без уздржавања пише, да постоји бојазан, да вакуум моћи који постоји у Северном Пацифику може да попуни Кина. Значај Хаваја, он сагледава кроз „питање које се тиче читавог цивилизованог света, а не само Америке, да ли ће Хаваји са својим географским и војним значајем који је без премца у Северном Пацифику, бити предстража неке цивилизоване силе или кинеског варваризма.”¹⁵⁷ Отварањем питања Хаваја, он покушава да утиче на (гео)стратешку (пре)оријентацију Сједињених Држава према Пацифику и Азији генерално, што по његовом мишљењу, треба да разуме и прихвати како обичан грађанин, тако и чланови председничког кабинета у Белој кући.

Хаваји су и раније били присутни у америчким комерцијалним и мисионарским пословима, били су чак и лука америчким китоловцима, али се пре Мехена нико није бавио овим острвима као кључном стратешком тачком у Пацифику која је за Сједињене Државе од највишег значаја. За њега је једна ствар потпуно јасна – Хаваје треба што пре

¹⁵⁶ Ibidem, стр. 278-279.

¹⁵⁷ Mahan A.T.: *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*, Little, Brown and Company, Boston, 1917, p. 31-32.

анектирати – док Сједињене Државе имају највише географске (геополитичке) и економске интересе за такав поступак. Контрола над овим архипелагом је за Мехена реалполитичка нужност коју диктирају најважнији државни интереси. У случају да нека друга сила оствари контролу над овим острвима биће угрожени, не само војни него и економски интереси Сједињених Држава. Кроз предвиђање о значају Хаваја за своју отаџбину, Мехен развија и нови геополитички и геостратешки правац Сједињених Држава – „пацифичку оријентацију“ – којом започиње изградња америчке маритимне империје.

Према Мехеновом мишљењу, до изградње велике океанске флоте, Сједињене Државе су заробљене између океана, и зато је потребно брзо повезивање Источне и Западне обале Сједињених Држава, односно „захтеви три наше морске обале – пацифичке, атлантске и Залива (Мексички залив – примедба Ж.Б) – траже снажније повезивање између њих кроз продужетак који би чинио канал који би пробијао Амерички земљоуз, и који би ујединио велику морску површину која окружује америчку обалу”.¹⁵⁸ Мехен указује, да је „историјски доказано, да је контрола над морем, посебно над поморским линијама које су нацртане на основу националног и трговачког интереса, главни елемент који се појављује између других елемената моћи и просперитета нације.”¹⁵⁹

Прва фаза и геостратегијски циљ у процесу израстања Сједињених Држава у поморску силу јесте изградња канала који треба да пробије Амерички земљоуз; друга фаза је запоседање Хавајског архипелага као кључне стратешке тачке чиме се одбрана америчке територије измешта дубоко у Пацифик. Све то укупно представља први корак у пројектовању америчке моћи на океане. Он је саветовао високе званичнике у Вашингтону да само треба да следе праксу Велике Британије када је у питању експанзија и остваривање контроле над кључним стратешким тачкама на морима и океанима, које су важне за војне и економске интересе. Другим речима, израстање у велику поморску силу могуће је остварити само кроз стрпљиву експанзију у више фаза.

По питању односа са Великом Британијом, адмирал Мехен је предлагао један врло оригиналан пројекат геополитичког партнерства две маритимне силе. Основа тог геополитичког партнерства треба да буде културна и етничка сродност између народа Сједињених Држава и Велике Британије. Међутим, још важније за заједничко деловање јесте блискост геополитичког идентитета. Американци и Британци су народи „номоса мора” како је то тврдио Карл Шмит (Carl Schmitt). За разумевање укупног Мехеновог геополитичког дискурса, важно је да се схвати његов концепт маритимног јединства Лондона и Вашингтона, који је детаљно изложио у чланку *Могућности поновног англо-америчког уједињења (The Possibilities of Anglo – American Reunion)*. Основно полазиште рада је тврдња, да је Велика Британија са њеном морнарицом била главни заштитник

¹⁵⁸ Ibidem, p. 51-52.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 52

Сједињених Држава од европских сукоба и ривалитета кроз читав 19. век, и да се Монроова доктрина уопште не би могла остварити да није била подржана од британске поморске моћи.

Партнерски наступ две англофоне нације олакшава културна и етничка блискост, али Мехен је сматрао, да се ипак треба руководити заједничким интересима Велике Британије као тадашње господарице мора и Сједињених Држава као поморске силе у настајању. Геополитичка будућност обе нације, по Мехену, лежи у постизању доминације на светским морима и океанима, као и над поморским линијама комуникације. Владање морима је могуће постићи једино кроз изградњу велике флоте. Овим англо-америчким уједињењем, САД би успеле да израсту у велику поморску силу, а Велика Британија би успела да задржи статус велике силе и успори опадање властите моћи.

Мехен наслућује, да „господарица мора” не доминира више тако суверено океанима и пророчки наводи, „да ће се та светска империја променити у федерацију састављену од зависних делова”¹⁶⁰. Колико је његова геополитичка пројекција била испред свога времена, најбоље се види из чињенице, да је овај рад написан 1894. године, а Британска империја траје још пола века.

Још један важан аргумент у прилог англо-америчком уједињењу, по Мехену, јесте одбрана „заједничког интереса цивилизације”, односно западне цивилизације.¹⁶¹ Претња, по његовом виђењу, долази из Азије, и у тренутку писања тог чланка то је Кина, док се под цивилизацијом сматра западни свет, који је, по њему, угрожен од претње која долази из северне и централне Азије. Појава државе у Азији која ће бити добро насељена, високо организована и са повољним географским положајем, највећи је изазов западној цивилизацији, сматрао је Мехен. Претња која „западно иде копном, а источно морем”¹⁶² и посебно тај „источни правац” јесте оно што посебно забрињава Мехена. Зато је, према његовом мишљењу, важно да доносиоци највиших одлука одбаце наслеђе изолационизма јер, како каже, као што „смо не једном успели да не будемо уплетени у европска ривалства што је било кључно за развој америчке индивидуалности, сада је немогуће да не делимо и не подржавамо муке Европе у интересу одбране заједничке цивилизације”.¹⁶³

Мехен наставља да заговара успон Сједињених Држава у поморску силу са геополитичким интересима у Азији и на Пацифику и у чланку из 1895. године – *Будућност у односу на америчку поморску силу (Future in Relation American Naval Power)*, који је објављен у Харперс магазину (*Harper's Magazine*). У њему је Мехен тврдио, да Сједињене Државе више не могу да се поуздају само у безбедност коју

¹⁶⁰ Ibidem, p. 43.

¹⁶¹ Са аспекта геопросторне анализе врло је индикативно да се као заштитник Западног света, цивилизације, види таласократска димензија моћи.

¹⁶² Mahan A.T.: *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*, op. cit., p. 43.

¹⁶³ Ibidem, p. 40.

добијају од океана, и да не могу да буду изоловане од динамике светских послова. По његовом запажању, „лице света се мења драматично, како економски, тако и политички. Море је сада, као и увек, велико средство повезивања између нација, а данас се оно прелази веома брзо и озбиљно се смањују дистанце.

Догађаји који су у прошлим временима били далеки, и са никаквим утицајем, данас се дешавају испред наших врата са великим утицајем на нас. Свет постаје све мањи.”¹⁶⁴ Мехен у овом тексту износи процену, да се велике европске и азијске силе више неће у својим спољнополитичким активностима ограничавати само на евроазијски простор, него да ће поље деловања великих сила постати читав свет. Дакле, врло је јасан његов закључак, да свет постаје глобално међузависан, и Мехен, у том смислу, оштроумно скицира глобалну панораму, наводећи како, „нити једна држава не може више да егзистира сама за себе, политички издвојена. Сви чланови политичке заједнице су све више и више у међусобном додиру у данашњем свету, што доводи до све чешћег конфликта који варира у интензитету”.¹⁶⁵ Азија, Пацифик и Централна Америка све више постају зоне надметања између великих сила, и Сједињене Државе морају да буду спремне да одговоре на ове изазове тако што ће активно да се укључе у светске послове.

Главни инструмент за остваривање геополитичких циљева САД као поморске силе јесте јака ратна морнарица која је способна не само да одбрани обалу, већ да пројектује моћ тамо где постоји интерес. Без велике ратне и трговачке флоте, Сједињене Државе не могу бити геополитички актер глобалног досега, иако су саме достигле континенталне димензије. Зато је потребно да се наметне као национални задатак изградња велике флоте, и циљ Мехенових чланака је управо у томе да се мобилише јавност за овај велики подухват. За Мехена нема сумње да је „морнарица фактор од највеће важности у међународним пословима”.¹⁶⁶

У наредном чланку, Мехен наставља да образлаже тезу о значају морнарице, којој сада даје први велики геостратешки задатак, а то је контрола над Мексичким заливом и Карипским морем. Чланак је објављен 1897. године у *Harper's Magazine* под насловом *Стратегијске карактеристике Мексичког залива и Карипског мора (The Strategic Features of the Gulf of Mexico and the Caribbean Sea)*. Као што и сам наслов каже, у чланку се анализира стратешки значај Мексичког залива и Карипског мора. Овој акваторији, Мехен придаје велики значај и пореди га са Средоземним морем и његовом важношћу за велике европске силе. У оба случаја, реч је о морима која су опасана копном и која представљају комуникацијски ланац који повезује исток и запад, и у оба случаја тај ланац је прекинут земљоузом.”¹⁶⁷ Мехен наглашава, да се ради о ограниченим морским површинама, ако их поредимо са океанима, али са великим геостратешким значајем за државе које су на њиховим обалама. Он указује и на једну битну геополитичку разлику

¹⁶⁴ Ibidem, p. 124.

¹⁶⁵ Ibidem, p. 148.

¹⁶⁶ Ibidem, стр. 171.

¹⁶⁷ Ibidem, стр. 276.

између Медитерана с једне, и Мексичког залива и Карипског мора с друге стране, а то је да су Сједињене Државе једина велика сила у овом региону, за разлику од базена Средоземног мора, за чију су се контролу бориле све европске велике силе од антике до данас.

Мехен закључује, да САД немају изазивача у овој акваторији у западној хемисфери, и да ривали долазе из Европе. По његовом суду, овај регион је америчко унутрашње море, и у њему одређује Кубу и Јамајку као две стратешке тачке које су кључне за контролу над овом акваторијом. За доминацију над овим простором Сједињене Државе ће морати да се боре, пре свега, са Шпанијом, а као потенцијални ривал је означена и Велика Британија. Интересантно је да Мехен спомиње и Немачку као могућег такмаца Сједињених Држава у овој акваторији јер Немачка постаје све јачи актер у европском стратегијском надметању. Када се данас чита овај чланак, види се јасна намера да се припреми стручна и шира јавност за 1898. годину и рат Сједињених Држава са Шпанијом. Иако је многима у јавном мњењу САД тада, свест о томе била „магловита“, за Мехена је неспорна чињеница, да су Карипско море и Мексички залив „америчко језеро“ над којим се мора, ради виших интереса, остварити чврста контрола.

Да би се остварила контрола у Карипском мору, била је потребна промена стратешке доктрине Сједињених Држава, која не може више да буде дефанзивна, концентрисана на одбрану америчке обале. Нова америчка стратегија мора бити офанзивна и знатно агресивнија у остваривању својих интереса. И ту је врло интересантно његово запажање, да Американци воле да гледају на своју земљу као другачију у односу на европске колонијалне силе, која нема претензије на друге територије и народе, и која је заснована на принципу праведности у односима са другима, међутим, тврди Мехен, то није истина. Америка је успела да оствари *неизбежну судбину (Manifest destiny)*, управо захваљујући суровој политици коју је спроводила над америчким домородачким становништвом, затим бескомпромисном дипломатијом која је довела до куповине Луизијане, као и ратом против Мексика.

Мехен је децидан да „у општем политичком смислу, наше руке нису чисте од агресије.“¹⁶⁸ Он ове тврдње не износи ради противљења агресији, нити нешто посебно брани ове акте, већ је суштина у томе да он прихвата резултате агресије коју су САД спроводиле у свом континенталном израстању. У свим овим акцијама, Сједињене Државе су поступале као било која друга европска колонијална сила, и Мехен ту не прави разлику. Зарад одбране националног интереса у промењеним спољнополитичким околностима, Мехен је прихватао агресивне акције као стратегијску нужност. Национални интерес се дефинише кроз термин национална одбрана (*national defence*), а под појмом националне одбране, „не мисли се само на одбрану територије, већ и на одбрану националног интереса, шта год да је он, и где год да је.“¹⁶⁹

¹⁶⁸ Mahan A.T.: *Lessons of the War with Spain and Other Articles*, Little, Brown and Company, Boston, 1899, p. 283.

¹⁶⁹ Ibidem, стр. 276.

Изградња и одбрана Канала у Америчком земљоузу за Мехена је исто што је и одбрана њујоршке луке, док анексију Хаваја ставља у исту раван са одбраном Западне обале САД. Он је сигурно пионир у дефинисању националног интереса у овако широком смислу, што ће касније да буде правило у националним стратегијама САД, нарочито после Другог светског рата. За Мехена је највиши интерес Сједињених Држава на прелазу из 19. у 20. век, изградња велике морнарице, способне за офанзивне операције на великом мору, а најбољи начин заштите властитог интереса јесте да се повреди туђи интерес. Зато он и наводи, да је најбоља одбрана „сломити непријатеља и лишити га могућности да користи море.”¹⁷⁰

У предвечерје рата са Шпанијом 1897. године, Мехен објављује још један чланак у *Harper's Magazine* који је нека врста ране спољнополитичке прогнозе, којом се у најопштијем смислу жели да да смерница за наступајући 20. век. Из назива чланка *Изгледи за двадесети век (A Twentieth Century Outlook)*, видимо да је његов циљ предвиђање процеса који ће се одвијати у наредном веку и њихов утицај на Сједињене Државе. Циљ прогнозе није да се тачно наведу догађаји, већ да се препознају знакови и трендови будућих промена. Мехен 19. век види као епоху великих промена, од чега су свакако најважније технолошке промене које је донела индустријска револуција. Од великих технолошких промена, за стратегију и геополитику су најважније трансформације у комуникацији и транспорту које помажу САД да израсту у прву силу „Новог света”.

Мехен са друге стране исправно примећује, да ће 20. век, бити потпуно ново доба, епоха промењених односа, у којој се, за разлику од прошлог доба, не може остати по страни. У овом тексту, највећу бојазан код Мехена изазива могућа промена глобалне равнотеже снага. Он се плаши промене која би била на штету европских држава, а самим тим и на штету западне цивилизације. Ово цивилизацијско надметање које Мехен описује крајем 19. века, други Американац, Самјуел Хантингтон (*Samuel Huntington*) назваће *сукобом цивилизација*, крајем 20. века.

Према Мехеновом мишљењу, „западна и источна цивилизација су различити политички системи јер се ради о цивилизацијама које су настале и развијале се потпуно одвојено једна од друге”¹⁷¹. Ипак, захваљујући развоју технологије транспорта и комуникација, две различите цивилизације – источна и западна – у 20. веку не могу више да егзистирају одвојено једна од друге. Важно је да се има на уму, да Мехен под азијском, источном цивилизацијом, подразумева и Русију. Јапан је азијска сила у успону, коју Мехен, на почетку 20. века, не види као претњу већ као могућег савезника у процесу обуздавања континенталних азијских држава Кине и Русије. За њега је несумњиво да ће у

¹⁷⁰ Ibidem, p 301.

¹⁷¹ Mahan A.T.: *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*, op.cit. p. 228.

једном тренутку у будућности доћи до отвореног сукоба између ових цивилизација, а она цивилизација која победи задобиће глобалну доминацију.

У овом чланку, Мехен први пут спомиње свој најзначајнији геополитички термин *спорна земља (debatable ground)*¹⁷², који ће касније додатно да разради. Његова најзначајнија карактеристика јесте да он представља простор глобалног сукоба између источне и западне цивилизације, поморске и копнене моћи. Он овај простор још назива *тампон територијом (buffer territory)*, између Запада и Истока, и овај ће термин касније да прерасте у концепт *спорне зоне*, коме ће бити посвећена цела следећа глава. Спорна земља постаје глобално ратиште, од чијег исхода, по Мехеновом схватању, зависи нови поредак света.

У време писања споменутих радова, Кина је била у дубокој политичкој кризи, али Мехен у својим текстовима Кину неизоставно означава као потенцијално велику силу и претњу за Сједињене Државе. Индија у ово време није самосталан субјект међународне политике, али је Мехен види у будућности као важног геополитичког актера у Азији. Са друге стране, Мехен је задивљен успоном Јапана, којег издваја из источне цивилизације и изједначава са земљама западне цивилизације. Мехен закључује, да источне силе „надмашују бројем и опкољавају западне нације”¹⁷³, и такође истиче, да предност Запада у технолошким знањима неће вечно трајати. Зато он подржава колонијални поредак европских сила и заговара безрезервно очување стратешких тачака које су ове силе освојиле.

Код Мехена нема дилеме да ће се десити велики и отворени сукоб између Европе и Америке са Азијом, и стога се он враћа својој старој тези о англо-америчком уједињењу, и значају заједничког наступа са здруженим снагама против „варварског Истока“. Атлантски океан више не одваја већ спаја Сједињене Државе са Великом Британијом и Европом у нову заједницу „где једном одвојена деца исте мајке, наследници Грчке и Рима, и доцније Тевтонских освајача ”¹⁷⁴ граде бедеме западне цивилизације против варварског Истока. Мехен је у овом тексту поставио теоријске (концепцијске) темеље Северноатлантске заједнице која ће настати педесет година касније. По његовој замисли, Сједињене Државе имају дужност да заједно са европским силама стану у одбрану заједничке цивилизације од азијске масе, макар док се она не цивилизује или не конвертује по западном културном моделу. Са геополитичког аспекта ово је значајно јер се, с једне стране, заговара политичко-цивилизацијско јединство западног света, али се, с друге стране, и јасно дефинише супарник против којег треба деловати заједничким снагама.

То евро-америчко јединство, Мехен не види само кроз трансатлантску заједницу, већ и на Пацифику, где је још више потребно да се бране заједнички интереси западне

¹⁷² Ibidem, p. 250.

¹⁷³ Ibidem, p. 243.

¹⁷⁴ Ibidem, p. 259.

цивилизације против „варвара са Истока“. Како би та геополитичка борба била што успешнија, нужно је обједињавање снага евро-америчке заједнице на Атлантику и Пацифику, за шта је, између осталог, потребно да се кроз Амерички земљоуз пробије канал, који је стратешки императив не само Сједињених Држава већ и читавог Западног света, сматрао је Мехен. У предвечерје рата са Шпанијом, Мехен је јасно указивао, да морнарица Сједињених Држава мора да оствари контролу над Карипским морем, а након тога се мора прокопати Канал „који ће бити спој који ће повезивати тетиву између Истока и Запада, односно Атлантика и Пацифика”.¹⁷⁵ Он у овом раду наговештава своју базичну геополитичку поставку, да ће главни спољнополитички проблем за Сједињене Државе у 20. веку бити у Азији, и да је зато потребно у региону Пацифика стећи што боље стратешке позиције и спремно дочекати надметања између великих сила у 20. веку.

Супарничка страна је перципирана у духу немачке органицистичке школе, дакле, као народи на нижем културном нивоу развоја, према којима је и потребно извршити ширење јер је природно да се цивилизација вишег нивоа шири на цивилизацију која је на нижем нивоу. Ово је наравно одговарало и тадашњем духу времена, према којем је „терет белог човека” био препознат у просвећивању „нецивилизованих” народа света. Мехен отворено пише о супериорности западне цивилизације у односу на народе и државе Азије, тако да код његовог одређивања спољне политике има много расних момената. Потребно је да се напомене, да Мехен са својим, овде наведеним ставовима није усамљен, и да су они били у складу са духом тадашње епохе, коју је уметнички најбоље изразио Рајнхард Киплинг (*Rudyard Kipling*) у свој песми *Терет белог човека* (*The White Man's Burden*).

Ако данас, на почетку 21. века, направимо пресек Мехенових предвиђања за 20. век, које је он пружио у цитираним чланцима, видимо да су она, ипак, преживела зуб времена. Трансатлантско окупљање се десило у другој половини 20. века, након умало постигнутог самоубиства западне цивилизације у два светска рата. Кина је направила успешну конверзију из потенцијалне у стварну моћ. Русија је велики ривал Западу кроз читав 20. век, док је Јапан прошао кроз различите улоге – од савезника, преко непријатеља, до драгоценог партнера Сједињених Држава у Азији. Панамски канал је постао кључна спона између Атлантика и Пацифика, и жила куцавица за концентрацију америчке флоте.

3.1.5 Проблем Азије и нова геополитичка реалност

У великом научном и публицистичком опусу Алфреда Мехена постоји само једна књига која по свом основном предмету истраживања и структури има геополитички и геостратегијски карактер. Студију под називом *Проблем Азије*, Мехен је објавио 1900. године, отварајући питање Азије у америчкој спољној политици и геополитици. Пуни наслов књиге је *Проблем Азије и њени ефекат на међународну политику* (*The Problem of*

¹⁷⁵ Ibidem, p. 254.

Asia and Its Effect upon International Politics) из кога се јасно види геополитички карактер овог истраживања. Поменули смо да Мехен није себе доживљавао и представљао као геополитичара, нити је у радовима користио термине геополитика и геостратегија. Међутим, управо ова књига га је сврстала у ред утемељивача геополитике, и има статус класика геополитике. Такође, ово је један од првих радова уопште који разматра међународну политику са глобалног аспекта. Ово дело не спада у Мехенове најчитаније радове, спада други ешалон његовог опуса и није толико познато ни присутно у стручној јавности. Међутим, ова књига је наставак његовог учења о поморској моћи са тежиштем на географском чиниоцу, и без ње је немогуће разумети његову геополитичку мисао.¹⁷⁶

По садржају, ова књига је још једна збирка чланака које је адмирал Мехен објавио у часописима *Harper's New Monthly Magazine* и *The North American Review* у периоду од 1899. до 1900. године. Наиме, он је 1899. године боравио у Хагу као члан америчке делегације на Првој хашкој мировној конференцији. Боравак у Европи пробудио је код Мехена велики интерес за дефинисање нове улоге и места Сједињених Држава у процесу тадашње прерасподеле глобалне моћи, нарочито на Далеком истоку.

Као нескривени заговорник трансформације Сједињених Држава у светску силу, Мехен је објављивао програмске чланке о главним изазовима за своју земљу у Азији, али је писао и о (гео)стратегiji коју поморске силе морају да спроводе као одговор на политике које спроводе главни актери у Азији. Неки познаваоци Мехеновог рада верују, да ставови изнесени у овој књизи нису резултат само његовог научног истраживања, већ и да су део политике према Далеком истоку, која је била дефинисана у највишим круговима у Вашингтону.¹⁷⁷ Наиме, ови есеји су били нека врста припреме јавности за нову спољну политику чије је спровођење започео државни секретар Џон Хеј (*John Hay*) (1879 – 1881), а чији је циљ био укључивање Сједињених Држава у послове тадашњих великих сила у Азији, нарочито у Кини, где је од Првог опијумског рата трајала једна дуга криза. Зато критичари Мехеновог дела сматрају, да је овом књигом Мехен написао приручник за америчке империјалисте.¹⁷⁸

Мехен у империјалистичком духу даје објашњење зашто је Азија геополитички значајна за Сједињене Државе на почетку 20. века. Први разлог је што су европске силе заузеле остале континенте. Тако, Африка, која је већ деценијама била распарчана, „у комерцијалном смислу, с обзиром на малобројност и заосталост становништва, јесте простор од минорне важности”.¹⁷⁹ Аустралија је део британског комонвелта, док је Јужна Америка, од усвајања Монроове доктрине, у сфери политичког утицаја САД, али је као

¹⁷⁶ За детаљније погледати: Robertson J.M.: *Alfred Thayer Mahan and geopolitics of Asia, Comparative Strategy*, Taylor & Francis, volume 16, 1996. p. 353-366.

¹⁷⁷ За детаљније погледати Dennett T.: *Mahan's The Problem of Asia*“ Foreign Affairs, Volume 13, Number 3, Council on Foreign Affairs, New York, 1935, p. 464-472.

¹⁷⁸ Дугин А.: *Основи геополитике*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 56.

¹⁷⁹ Mahan, A.T.: *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, Little Brown and Company, Boston, 1900, p. 160.

тржиште недовољна. Сједињеним Државама као индустријској сили у успону, требао је много већи простор као тржиште за њихову богату и разноврсну продукцију, дакле простор који се налази у геополитичком вакууму који нису окупирале и поделиле друге велике силе.

Једини простор у којем Америка може да се бори за колоније, тржиште и поседе, налази се у једном делу Азије. Зато су се Пацифик, Азија, и Исток генерално, претворили у главни геополитички приоритет Сједињених Држава у првим годинама 20. века, односно након победе Сједињених Држава у рату са Шпанијом 1898. године. Наиме, од завршетка Грађанског рата до задњих година 19. века, Американци су досегли своје континенталне максимуме, односно завршено је ширење унутар континента. Међутим, млада нација са снажним индустријским полетом има циљ да постане велика сила у равни водећих сила старог континента.

Под великом силом на прелазу из 19. у 20. век, мисли се на колонијалне државе са великим прекоморским поседима, а највећа колонијална сила тога доба је Велика Британија, која је узор поморске моћи и прави пример којим се правцем треба развијати. Изузетак за велике силе тога доба јесте Русија, која као гигантска копнена маса нема прекоморске поседе, али се зато њена огромна државна територија пружа кроз Европу и Азију.¹⁸⁰

Америка у империјалну фазу улази кроз рат са Шпанијом, европском империјалном силом која је већ одавно у опадању, и којој су још преостали прекоморски поседи на Карибима и у западном Пацифику.

Мехен на почетку књиге наводи, да он у својим радовима даје дијагнозу¹⁸¹ стања у Азији, на почетку 20. века, а да ће касније понудити и лек, неку врсту „геополитичке терапије”. Мехен је анализу започео са физичко-географским карактеристикама Азије које, према његовом мишљењу, кључно утичу на културне и политичке процесе на овом континенту. Први проблем Азије лежи у њеној географији, јер „када погледамо азијски континент, његову ширину и дужину, прво уочавамо да он лежи северно од екватора, а његов највећи део између северног дела тропског појаса и арктичког круга – у ономе што се назива умерена климатска зона”.¹⁸² Континентални простор са равницама на северу и југу, са изразитим климатским екстремима „искључује сваку могућност да нека сила са мора изврши шири утицај”.¹⁸³

¹⁸⁰ Царска Русија је имала прекоморске поседе до продаје Аљаске Сједињеним Државама 1867. године, тако се у класичној геополитици појавио принцип да копнене силе не владају прекоморским поседима са којима нису у сувоземној вези.

¹⁸¹ Термине дијагнозу и лек Мехен користи у првом поглављу књиге, за детаљније погледати: Mahan, A.T.: *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, op.cit., p. 1-46.

¹⁸² Ibidem, p. 20.

¹⁸³ Ibidem, p. 19.

Мехен овом књигом стручној и широј јавности образлаже нужност геополитичке и геостратешке оријентације Сједињених Држава према Азији, која иде преко Кариба и Пацифика. У том смислу, територија која је преузета од стране Вашингтона након победе у рату са Шпанијом 1898. године, јесте стратешки предуслов за поморски пробој према Истоку. Азијско-пацифичко геополитичко фокусирање САД, биће темељ америчке спољне политике на почетку 20. века, и тако ће Сједињене Државе ући у светску политику „на велика врата“. Колико је Мехенова азијско-пацифичка оријентација била исправна, види се данас, у другој деценији 21. века, када се концентрација моћи премешта управо у овај регион.

Мехен је на почетку књиге говорио о промени велике стратегије (*Grand Strategy*), која се огледа у одустајању Сједињених Држава од Монроове доктрине, јер је она завршила своју улогу и „не сме постати фетиш америчке политике“.¹⁸⁴ Окретање према Азији и Пацифику, сматрао је Мехен, стратешки је логично, јер је на западу, у Атлантском океану, суверено владала британска морнарица, која се није конфронтирала са Сједињеним Државама, него је ефикасно чувала западну обалу од других европских сила. Зато је рат са Шпанијом био од преломног значаја за нови геополитички курс Вашингтона у 20. веку и прелазак из фазе изолације у фазу експанзије. Мехенова стратешка замисао¹⁸⁵ за ширење моћи и утицаја Сједињених Држава има неколико етапа. Прва фаза је остваривање потпуне доминације у Карипском мору, чиме се окончава озбиљно присуство неке европске силе у овој акваторији. Наредна фаза је пројекција моћи у Пацифик заузимањем Хаваја и преузимањем Филипина, чиме Вашингтон постаје директни актер у политичким, војним и економским процесима у Азији. Да би се ова замисао спровела у дело, Мехен као предуслов наводи изградњу Панамског канала што постаје *conditio sine qua non* нове велике стратегије Сједињених Држава.

3.1.6 Спорна зона у Евроазији

Интересантно је да је Мехен као главни представник учења о поморској моћи у својим задњим радовима почео да се бави геополитичким концепцијама које по својој садржини не спадају у то учење. Његова идеја о *спорној зони (debatable and debated ground)* има садржину која више одговара учењима о преимућству копнене моћи него његовим ранијим идејама. Мехен простор између 30° и 40° северне географске ширине назива спорном зоном, и за њега је то географски простор сталног сукоба између два велика геополитичка принципа, копна и мора. Спорна зона обухвата појас „Суеца, Палестине, Сирије, Месопотамије, већи део Персије и Авганистан, Јерменију, Тибет и

¹⁸⁴ Ibidem, p. 17.

¹⁸⁵ Ако уопште можемо употребити овај израз за низ Мехенових стратешких анализа расутих у различитим књигама и чланцима.

велики део долине реке Јангцекјанг, као и Јапан, који се, иако изван континента, налази у поменутој зони.”¹⁸⁶

Територија у оквиру тих десет степени северне географске ширине Евроазије је појас сучељавања са Русијом, коју он сматра првим геополитичким противником поморских сила.¹⁸⁷ Мехен признаје, да је за њега застрашујући и сам поглед на мапу света где руска империја представља огромну непрекинуту копнену масу континенталних размера – „огромна целовита површина земље”¹⁸⁸ и износи једну тезу о језгру руске државе, за које каже „да га је немогуће сломити”.¹⁸⁹ Овом тезом о несаломљивом континенталном језгру Евроазије, Мехен је претеча Макиндровог учења (4 године раније) о Осовинском региону (Хартленду), којег Макиндрер оцењује као природно седиште светске моћи. Према његовом виђењу, руска великодржавна виталност зависи од снажног сувоземног језгра које је недостижно за поморске силе. Мехен није сумњао у потенцијале руске копнене моћи, за њега је то геополитичка датост, и оно што поморске државе треба да ураде јесте да спрече излазак руске сувоземне континенталне формације на отворена мора и океане. Као и остали теоретичари класичне геополитике, и он се плашио да руска империја не развије поморску димензију моћи. Поморска димензија моћи би комплетирали потенцијале за пројектовање моћи највеће копнене силе на свету, чиме би се створио велики изазов за маритимне силе. У Мехеновом учењу, поморска моћ зависи од јачине њених база и контроле над најважнијим поморским путевима, и зато он Евроазију види као могућу базу за изградњу поморске моћи руске империје.

Стога је нужно зауставити руску државу у њеном продору ка југу у *спорној зони која* је геополитички фронт између копна и мора. Мехен набраја градове који су стратешке тачке за остваривање контроле у спорној зони: „Мосул, Багдад, Техеран, Исфакан, Херат, Кабул, Кандахар и кинеске Пекинг, Шангај, Нанкинг и Ханкоу”¹⁹⁰.

Он предлаже, да се у спорној зони, коју назива и *средњи појас (middle belt)*, формира нова држава или савез држава који би спречавао „излазе из простране територије у спољашњи свет (*would control the issues from vast territories to the outer world*).”¹⁹¹ На почетку 20. века (1900. године), он је претњу за интересе поморских сила у Азији видео само у Руској Империји и њеном продирању ка југу. Зато се у његовој

¹⁸⁶ Mahan A.T.: *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, Little Brown, Boston, 1900, pp. 24-28 у Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 89.

¹⁸⁷ То је доба када је Велика Британија још увек прва поморска сила света, а Сједињене Државе тек излазе на светску сцену.

¹⁸⁸ Mahan A.T.: *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, op.cit. p. 24.

¹⁸⁹ Ibidem, p. 26.

¹⁹⁰ Ibidem, p. 22.

¹⁹¹ Mahan A.T.: *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, Little Brown, Boston, 1900. у Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 90.

концепцији спомиње савез поморских сила заснован на расној основи и геополитичком идентитету. Он ту алијансу назива Тевтонским савезом (*Teutonic Alliance*), коју чине следеће државе или боље рећи велике силе: „Велика Британија, Сједињене Државе, Немачка и Јапан.”¹⁹² Врло је индикативно да Мехен, у „тевтонску фамилију” сврстава и Јапан, којег сматра једином државом на Далеком истоку у којој је успела вестернизација и модернизација и којој даје важну улогу у уравнотеживању кинеске моћи. У књизи *Проблем Азије*, он као синониме користи термине тевтонска моћ (*Teutonic Power*) и поморска моћ (*sea power*).

Мехен је сматрао да се руска геополитичка позиција може угрозити само са западног и источног крила. На западном крилу кључну улогу даје уједињеној Немачкој и Великој Британији (језгру тевтонске фамилије), док на истоку, поред Велике Британије која већ увелико учествује у *Великој игри* (*Great Game*) укључује Сједињене Државе, које се појављују као нови геополитички играч. Он сматра, да Сједињене Државе морају да промене своју геополитичку оријентацију на исток, односно на азијско-пацифички регион. У својој империјалној експанзији, Вашингтон прво мора да се одрекне Монроове доктрине, која је, по њему, испунила (завршила) своју историјску улогу. Завршена је експанзија на америчком континенту или како то Александар Дугин назива *експанзија по меридијану* и прелази се у *ширење по паралели*.¹⁹³ Сједињене Државе у том поморском (тевтонском) савезу имају „зону одговорности” коју чини Пацифик у чијој акваторији треба да буде остварена контрола над кључним поморским комуникацијама и стратешким тачкама (базама и упориштима). Хаваји су освојени у рату са Шпанијом, а преко њих се дошло до Гуама и Филипина, а поред наведених острва потребно је освојити и упоришта на азијском копну. Као идеалан простор за америчку експанзију он види спорну зону, односно средишњи појас континента који је погодан и за поморску трговину.

Политичка нестабилност у Кини, за Мехена је позив за интервенцију и успостављање политичког протектората. Занимљиво је, да је Мехен Јапан посматрао само као савезника Сједињених Држава у Азији, и ни у једном случају га не помиње као потенцијалног ривала на Пацифику. Он на више места у кратким цртама износи (гео)стратешки план како остварити доминацију над Кином. У првој фази је најважније остварити контролу над долином реке Јангценгјанг која омогућава дубоку стратешку пенетрацију у Азијско копно. Захваљујући пловности реке Јангценгјанг, кинески хартленд је у домашају поморских сила, за разлику од потпуно изолованог руског хартленда. Такође, кинески део спорне зоне је и изван британског и руског утицаја, и ту је Мехен видео шансу за Сједињене Државе. Он је наводио, да контрола над приобалним градовима и лукама Кине није довољна за контролу над кинеским копном.

¹⁹² Mahan A.T.: *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, op.cit., p 116.

¹⁹³ Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op. cit. 54.

Иако су политичке прилике у Кини у време писања ове књиге јако нестабилне и тешке, Мехен не сумња у огромни природни и људски потенцијал Кине, за коју сматра да ће се у једном тренутку појавити као велики ривал Сједињених Држава у азијско-пацифичком базену. Он је био уверен да ће Кина, да сруши препреке и пробије опкољеност са копна и мора и крене у политичку, економску и војну експанзију, што ће се потврдити на почетку 21. века.¹⁹⁴ Такође, Мехен Кину посматра и као ново тржиште за индустријске производе америчке привреде која је у то време већ превазишла домаће потребе и зато неки аутори Мехена називају „меркантилним империјалистом.”¹⁹⁵

Основни циљеви Сједињених Држава у Азији, односно у Кини били би:

1. спречавање надмоћне политичке контроле од стране било које државе или групе држава и
2. инсистирање на отварању тих територија не само према трговини, већ и ка spremности за уплив европске мисли и учитеља различитих профила.¹⁹⁶

У четвртом поглављу *Утицај прилика у Азији на међународне политике (Effects of Asiatic Conditions Upon International Policies)*¹⁹⁷ Мехен је говорио о стратешким припремама Сједињених Држава за ступање на азијску (гео)политичку сцену. Наводећи два типа есенцијалних припрема – припреме одлучности (*preparation of purpose*) и припреме моћи (*preparation of power*)¹⁹⁸ Мехен је сматрао као јако важно да политичка елита и народ Сједињених Држава кроз ментални процес схвате нову улогу њихове државе као велике силе, и морално сагледају значај те мисије, из чега треба да проистекне конкретна спољнополитичка акција. *Припрема моћи* се састоји од „два елемента која су у корелацији: а) обезбеђења снага и б) смањења обавеза и одговорности, у сваком погледу и обиму.”¹⁹⁹

У Мехеновој стратегији, важно је да Сједињене Државе остваре политичко, економско и војно присуство у азијском појасу нестабилности, који он види као „ничiju земљу”, да се заустави маритимна амбиција Царске Русије, и да се формира савез поморских сила (Тевтонски савез) чији је циљ очување равнотеже снага у Евроазији.

¹⁹⁴ За детаљније погледати научни чланак: Robertson M.J.: *Alfred Thayer Mahan and Geopolitics of the Asia, Comparative Strategy*, Routledge, Volume 15, London, 2007, pp. 353-366.

¹⁹⁵ LaFeber W.: *Note on the “Mercantilistic imperialism” of Alfred Thayer Mahan*, Mississippi Valley Historical Review, 1962, pp. 674-685.

¹⁹⁶ Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 91.

¹⁹⁷ Четврто поглавље књиге Проблеми Азије је раније објављени чланак *Effects of Asiatic Conditions Upon International Policies*.

¹⁹⁸ Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 91

¹⁹⁹ Ibidem, стр. 91.

Иван Зарић је у свом раду навео, да је Мехен „спорну зону, схватио не само као просту статичку територију, већ као својеврстан трансгресионо-регресиони фронтнијер дуж кога осцилују амбиције таласократских и телурократских сила и који ће дугорочно представљати област константних сукоба и притисака са значајним исходима на светском нивоу.”²⁰⁰

3.1.7 (Гео)стратегија анаконде

Један од највећих познавалаца Мехеновог дела Френсис Семпа (*Franacis Sempa*) сматра, да је Амерички грађански рат пресудно утицао на Мехеново схватање (гео)стратегије и значаја поморске моћи. Најважнији поморско-стратегички план у том рату био је Анаконда план (*Anaconda Plan*), чија суштина је била у поморској блокади Југа, односно снага Конфедерације од стране ратне морнарице Уније. Генерал Џорџ Меклилан (*George B. McClellan*) је осмислио стратешко исцрпљивање држава Југа блокадом са мора и приобалног дела. „Меклилан је створио такозвани принцип „анаконде”, принцип базиран на блокади непријатељских територија са мора и приобалном линијом. Стратегијом анаконде непријатељ је стратешки исцрпљиван.”²⁰¹ Резултат поморске блокаде била је озбиљно умањена борбена способност држава Конфедерације, које су иначе биле у оскудици у природним изворима и у великом дефициту индустријске робе, а већина ратног материјала се увозила.

Као официр у ратној морнарици Уније, Мехен је кроз лично искуство сагледао значај стратешког изнуривања државе којој је ускраћен приступ отвореном мору. Искуство стечено у Америчком грађанском рату, Мехен је покушао пренети на глобални театар сукоба поморских и копнених држава. Стратегија анаконде се уклапала у његово учење о спорној зони у Евроазији која се налази између 30° и 40° северне географске ширине. Циљ је исти као и у Америчком грађанском рату, дакле да се стратешки исцрпљује непријатељ, односно, у овом случају Русија. Заузимање руске државе на прилазима отвореном мору, кроз геополитичко присуство у спорној зони и контролу приобаља је постављено као примарни геостратешки циљ Сједињених Држава и његових поморских савезника из Тевтонске „фамилије”. Заузимањем стратешких тачака у приобаљу, потребно је прво затворити правце руског похода ка југу од Црног мора, Персијског залива, Индијског океана, Јужног кинеског мора и Пацифика. Након успостављања стратешких упоришта на обали, важно је да се врши притисак на језгро руске државе и потискивати га на север. Из ових основних стратешких принципа, које је износио Мехен, видимо да је Александар Дугин био у праву када рекао, да је он интелектуални отац целокупног атлантизма.²⁰²

²⁰⁰ Ibidem, стр. 92.

²⁰¹ Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 92.

²⁰² За детаљније погледати Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op.cit. pp.

Први покушај примене стратегије анаконде на Русију био је након Октобарске револуције 1917. године, када су поморске силе Запада пружиле помоћ Белом покрету у борби против большевика, међутим, у овом случају, та стратегија није дала резултате. Након револуције и грађанског рата, руска држава се поново појавила као велики геополитички актер, у форми Совјетског Савеза – прве земље комунизма.

Исцрпљивање Немачке поморском блокадом за време Првог светског рата, био је озбиљан допринос победи Антанте, сматра један од највећих теоретичара стратегије Лидле Харт.²⁰³ У Другом светском рату, поморска блокада је изведена према свим државама Осовине и њиховим сателитима. Трећа и најпотпунија примена стратегије анаконде, десила се у Хладном рату „сукобљавањем САД и СССР на глобалном нивоу, односно на нивоу о којем је у геополитичким теоријама расправљано од краја 19. века”.²⁰⁴ Према Дугиновом схватању, прва фаза примене стратегије анаконде за време Хладног рата одвијала се кроз повезивање евроазијске обале и приобаља, затим се тај простор ширио, а вектор ширења је ишао према северу. Зато је поред НАТО савеза формиран читав низ пактова – ASEAN, ANZUS, CENTO – који су обухватили Мехенов појас нестабилности и чије креирање представља конкретну примену основних теза адмирала Мехена.²⁰⁵ Стратегија анаконде је за време Хладног рата названа политиком обуздавања, али стратегијска замисао је одговарала Мехеновом концепту.

3.2 Елементи поморске моћи

3.2.1 Физичко-географски елементи поморске моћи: географски положај, физичко-географска складност и величина територије

Мехен разматрање елемента поморске моћи започиње од географског положаја. Он овај елемент детерминише физичко-географском локацијом неке земље у односу на море и океане. Мехен значај географског положаја анализира кроз историјску компарацију положаја Холандије и Француске у односу на Велику Британију. Он запажа, да су „нације које су лоциране на таквом положају, да нису приморане да се бране са копна, нити да шире своју територију копном, у предности у односу на нације са континенталним границама”.²⁰⁶ Он указује, да су због сталних сукоба са суседима на копненим границама, Холандија и Француска, да би задржале своју независност, биле присиљене да одржавају велике армије и воде скупе ратове што их је исцрпљивало и онемогућавало да реализују прекоморску експанзију.

²⁰³ За детаљније погледати Лидле Х.: Стратегија посредног прилажења, Војно дело, Београд, 1952.

²⁰⁴ Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op.cit., стр. 94.

²⁰⁵ Ibidem, стр. 94.

²⁰⁶ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Dover Publications, INC., 1987, p. 29.

Географски положај утиче на поморску моћ неке земље и кроз услове за организовање њених поморских снага, које, према Мехену, „могу бити концентрисане или дисперзивне“.²⁰⁷ Као пример, Мехен је узимао Француску и Велику Британију које су због различитог географског положаја имале и различите могућности за концентрацију и дисперзију своје флоте. Географски положај Велике Британије, Мехен је перципирао као велику предност за развој поморске моћи у односу на државе континенталне Европе. Француска, чију обалу додирује и Атлантски океан, и Средоземно море, због ове је физичко-географске карактеристике кроз историју била „осуђена“ на подељеност своје флоте на медитеранску и атлантску. Француска „источна и западна флота су могле да се споје једино пролазом кроз Гибралтарски мореуз, и у том покушају, она (*Француска*, прим. Ж.Б.) је често ризиковала, а некада и трпела губитке.“ Мехен је у оваквим анализама прошлости тражио историјску аналогију са САД и њиховим географским положајем и развојем њихових поморских снага на почетку XX века. САД су лоциране између два океана, тако да имају проблем са концентрацијом флоте, као и Француска, и то је главни разлог због којег се Мехен залаже за изградњу Панамског канала који би био под америчком контролом.

Централни географски положај неке државе за Мехена значи велику стратешку предност у односу на друге потенцијалне ривале. У том ставу се примећује утицај класичних европских војних теоретичара XIX века на Мехеново учење. озбиљни истраживачи Мехеновог дела виде утицај његовог оца у истицању значаја централне позиције у стратешким разматрањима. Денис Мехен је био велики поштовалац дела Антоана Жоминија (1779-1869) и његовог учења о ратној вештини²⁰⁸, а тај утицај је очигледно пренео и на сина.

Мехен географски положај Велике Британије одређује као централни у односу на своје континенталне суседе, који, да би изашли на отворено море, морају да прођу кроз акваторију коју контролише британска флота. Такође, Мехен указује на још неке принципе преузете из Жоминијевог учења, попут близине непријатељу. Близина непријатељским лукама и главним поморским комуникацијама пружа велике предности над непријатељском флотом. Нарочито је рањив трговачки поморски саобраћај којег је лако угрозити „са малим поморским снагама.“²⁰⁹ Мехен истиче значај близине француских поморских снага британским поморским комуникацијама и најпознатијим поморским лукама за крстарички рат (*guere de course*) према трговачким бродовима. Поморска моћ САД је у далеко лошијем положају у односу на европске поморске силе јер Сједињене Државе немају своја поморска упоришта у близини најважнијих поморских комуникација. Рањивост трговачких бродова је велика и зато је потребно да се у близини главних поморских комуникација налазе „склоништа“ у која су се трговачка пловила могла повући у случају опасности.

²⁰⁷ Ibidem, стр. 29.

²⁰⁸ Денис Мехен је један од преводилаца Жоминијевог књиге *Преглед ратне вештине*.

²⁰⁹ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit. p. 29.

Мехен разматра поморску моћ Италије као пример земље која има повољан географски положај и дугу обалу али чији је утицај Медитерану слаб управо због близине супарничких поморских снага италијанској обали. Италијанска поморска моћ је спутана „Малтом која је у рукама Енглеза и Корзиком која је у рукама Француза, тако да је повољност географског положаја у великој мери неутрализована.“²¹⁰ Близина непријатеља италијанском копну се показала кобном у току Другог светског рата када је британска морнарица новембра 1940. године у једном нападу морнаричком авијацијом на луку Таранто трајно осакатила италијанску медитеранску флоту.

Положај САД између Атлантског и Тихог океана Мехен сматра као неповољан јер тиме је америчка поморска моћ подељена, а самим тиме и ослабљена, слично дисперзији поморске моћи Француске. Зато Мехен изградњу Панамског канала види као стратешку нужност за развој поморске моћи САД. Карипско море би се тиме од акваторије локалног значаја претворило у „најважнију поморску комуникацију на свету.“²¹¹ САД би стекле предност сличну предности коју има Енглеска у Ламаншу или „медитеранске земље у односу на Суецки канал.“²¹²

Мехен нарочито разматра географски положај Средоземног мора и значај који је оно имало у европској и светској историји, као кључна акваторија у трговачком и војном смислу. За контролу над њим су се бориле све оне државе које су у неком периоду европске историје претендовале да буду велике силе. Такође, Мехен пореди геостратешки значај Средоземног мора за европске земље са значајем Карипског мора за САД и остале државе Централне Америке. Указујући да, упркос краткој историји тог простора, Карипско море тек треба да игра велику улогу у историји САД, Мехен посебно наглашава значај изградње Панамског канала за развој америчке поморске моћи.

Други елемент поморске моћи који Мехен разматра је физичко-географска складност (*physikal conformation*).²¹³ Мехен своју анализу започиње запажањем, да је код „приморских земаља обала један део границе и да она омогућује лакши прекогранични приступ другим регионима путем мора, стварајући код људи тежњу да путем мора имају односе са остатком света.“²¹⁴ Морска граница је по Мехену сјајна могућност за комуникацију са другим прекоморским регионима, што је потенцијално велика предност.

²¹⁰ Ibidem, стр. 29.

²¹¹ Ibidem, стр. 33.

²¹² Ibidem, стр. 33.

²¹³ У домаћој литератури се може наћи да се овај термин преводи као *физички облик*, сматрамо да је то непотпун и нетачан превод, јер управо кроз елаборирање овога елемента Мехен објашњава да је он више од физичког облика простора. За детаљније погледати: Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2010..

²¹⁴ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit. p. 34.

Међутим, Мехен је одмах затим приметио, да земља која има дугу морску обалу „али сасвим без лука, не може имати своју поморску трговину, транспорт ни морнарицу.“²¹⁵ Управо је сразмера између дужине морске обале и броја поморских лука оно што чини важним овај елемент поморске моћи. Он уочава, да „бројне и дубоке (*мисли се на дубину газа* – примедба Ж.Б.) луке чине извор снаге и богатства, поготово ако су повезане са унутрашњим пловним путевима, који олакшавају концентрацију унутрашње трговине, међутим, управо та приступачност може бити извор слабости у рату, ако није адекватно брањена.“²¹⁶ Овом опаском, Мехен указује на неопходност постојања склада у развоју поморске моћи земље у рату и у миру. Оно што је у мирнодопском периоду велика предност, у рату може да буде велика слабост. У том смислу, Мехен наводи низ историјских примера, где је управо отвореност лука, које нису на одговарајући начин биле брањене, била велика слабост. Посебно је интересантна његова анализа значаја реке Мисисипи за САД, која је у мирнодопском периоду значајан извор благостања, али, са друге стране, у рату тако велика пловна река која продире дубоко у копно, са великим бројем притока и са великим ушћем, може бити извор слабости. Стратешки значај реке Мисисипи се нарочито показао у Грађанском рату где је ова река због неразвијене морнарице држава Конфедерације била њихова слаба тачка у одбрани.

Поред контура обале, и броја лука, Мехен је наглашавао и значај још једног фактора за овај елемент моћи, а то су физичко-географски услови у смислу утицаја на животе који „воде народе ка мору или од њега.“²¹⁷

Један од разлога, по његовом схватању, зашто Француска није постала велика поморска сила јесу физички услови који Француску чине пријатном земљом и која „производи више добара него што је њеном становништву потребно.“²¹⁸

С друге стране, „Енглеска је од природе примила мало“.²¹⁹ Такође, мало тога је имала и да извезе, и то је према његовом мишљењу стварало подстицај да се пронађу/покорје пријатније и богатије земље. Британија је то остварила поморском трговином и колонизацијом. Као још упечатљивији пример, Мехен узима Холандију, према којој је природа била још шкртија, тако да је опстанак ове земље зависио у потпуности од поморске трговине и њене усмерености ка мору, и у складу са тим, он констатује, како би „без мора Енглеска клонула, а Холандија умрла.“²²⁰ Међутим, Мехен такође наводи, да је лоше када просперитет и благостање једне земље зависе од постигнутих успеха изван њених граница, и такве су околности неколико пута у историји довеле Холандију готово до нестанка.

²¹⁵ Ibidem, p. 35.

²¹⁶ Ibidem, p. 35.

²¹⁷ Ibidem, p. 36.

²¹⁸ Ibidem, p. 36.

²¹⁹ Ibidem, p. 36.

²²⁰ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Dover Publications, INC., 1987, p. 37. у Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op. cit., стр. 61.

Кроз историјску анализу Мехен је покушавао да нађе право решење за развој америчке поморске моћи на прагу 20. века. У периоду када Америка тек треба да изађе на светску сцену, сва ранија искуства су била драгоцену за стварање успешне стратегије за развој поморске моћи. Зато Мехен наглашава француски пример јер би, према његовом мишљењу, Америка могла да направи исту грешку као и Француска, обзиром да је земља такође богата и пријатна за живот, што може бити и слабост у развоју здраве поморске моћи. Под појмом здраве поморске моћи, Мехен подразумева, да се земља која је смештена између Атлантског и Пацифичког океана и Мексичког залива на југу, са великим базеном реке Мисисипи, природно мора да развија као поморска сила. У супротном, САД ће се лишити значајног економског инструмента за приступ својих производа страним тржиштима, а у безбедносном аспекту, њене морске границе биће отворене за спољашње притиске.

Физичко-географску складност Мехен разматра и у случајевима у којима море није само граница, „већ дели земљу на два или више делова, тако да контрола мора постаје не само пожељна већ и од виталне неопходности.“²²¹ Овакви геопросторни услови могу да значе да ће та земља ојачати своју поморску снагу или ће бити знатно ослабљена. Као пример земље коју море дели и тиме је лишава прилике да своје снаге концентрише у развој здраве поморске моћи, Мехен наводи Италију, коју море дели између матичног копна и италијанских острва Сицилије и Сардиније, тако да је за ту државу контрола акваторије између њеног копна и тих острва од животне важности.

Када су у питању америчке геопросторне карактеристике, може да се примети, да САД поред Аљаске и Хаваја немају територије које су одвојене од главнине државне територије. Океани као природна баријера ефикасно штите САД од непријатеља, док су ресурси са којима САД располажу далеко изнад њихових потреба што ствара одличне услове за самоизолацију. Међутим, према Мехеновој логици, то би била грешка слична оној коју је већ раније направила Француска, и стога Америка не сме да упадне у замку самозадовољства у „свом малом ћошку.“²²²

Величину територије Мехен разматра као последњи физичко-географски елемент који утиче на развој поморске моћи неке државе. Према његовом мишљењу, величина територије представља „последњи од услова који утиче на развој нације као поморске силе и који је раздвојен од народа који живи на тој територији.“²²³ Међутим, за Мехена, величина територије има значење које надилази пуки број квадратних километара. Реч је и о „дужини обале и карактеру поморских лука“²²⁴, и тај аспект јесте оно што треба да се размотри. С тим у вези, Мехен посебно наглашава, „да дужина обале може бити извор

²²¹ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit. p. 40.

²²² Ibidem, p. 42.

²²³ Ibidem, p. 43.

²²⁴ Ibidem, p. 43.

снаге или слабости, зависно од тога да ли је величина популација већа или мања.²²⁵ Он поморски оријентисану државу пореди са тврђавом, која мора држати гарнизон који је пропорционалан дужини њених зидина, односно обале.

Он разматра важност величине територије као геопросторног фактора који утиче на поморску моћ државе, кроз пример Америчког грађанског рата. Наиме, Мехен анализира слабост држава Конфедерације управо кроз однос величине територије и недовољног броја становника. Државе Југа напросто нису имале повољну пропорцију између броја становника, посебно становника који су оријентисани према мору и дужине обале. Додатни проблем за државе Конфедерације била је и физичко-географска карактеристика обале, која је била дуга и разуђена са много рукаваца и са ушћем реке Мисисипи, путем које се могло продрети дубоко у унутрашњост (копно) Конфедерације. Мехен наглашава, да су наведене геопросторне карактеристике могле потенцијално да буду велика предност за државе америчког Југа, да су оне имале довољан број становника оријентисаног ка мору. Мехен каже да је „влада (мисли се на владу Уније – примедба Ж.Б) била праведно поносна на себе за успешно спроведену блокаду целе обале Југа.“²²⁶ Уз помоћ поморске блокаде Север је снажно економски исцрпљивао државе Југа, чиме је убрзао њихов пораз у рату. Са друге стране, Мехен истиче, да Север не би могао да изведе и одржава успешну блокаду над обалама Југа, да је Конфедерација имала развијену флоту и усклађен однос између броја становника и величине територије.

Из примера Америчког грађанског рата, Мехен је изводио један далекосежан закључак за развијање америчке државне и националне стратегије у освит 20. века. Према његовом суду, „поморска моћ никада није играла већу и одлучнију улогу него у сукобу који је одредио да ће курс светске историје бити детерминисан постојањем једне велике нације, уместо неколико ривалских држава на северноамеричком континенту.“²²⁷

На случају Југа из времена Америчког грађанског рата, Мехен прави генерални (хипотетички) закључак за САД, које, по његовом виђењу, могу да доживе судбину Југа уколико не буду развијале своју поморску моћ. Зато је неопходно да се развије морнарица, да становништво буде наклоњено поморству, и да се усклади број становника са величином територије. Мехен ове закључке изводи у време док се САД још нису профилисале као доминантно поморска сила, која ће наследити Велику Британију у господарењу светским морима.

Мехеново историјско подсећање на судбину Југа у грађанском рату, имало је и практични политички циљ – да се изврши притисак на државни врх САД – који се још двоумио око америчке геополитичке оријентације на прелазу између векова.

²²⁵ Ibidem, p. 43.

²²⁶ Ibidem, p. 43.

²²⁷ Ibidem, p. 44.

На америчком примеру, Мехен је успео да докаже да САД неће моћи да буду велика сила уколико не буду биле поморска сила која има усклађен однос између бројности становништва и величине своје територије. У супротном, увек ће да буду у опасности да доживе судбину Конфедерације, која није успела да одбрани свој суверенитет јер није имала развијену поморску компоненту своје моћи.

Са величином територије Мехен завршава преглед и анализу физичко-географских елемената поморске моћи, међутим, треба да се нагласи, да приликом разматрања ових елемената, он не заузима апсолутно геодетерминистички став, већ стално истиче утицај државе, односно човека, дакле друштвених фактора, на операционализацију и утилизацију природног потенцијала простора.

3.2.2 Друштвено-географски елементи поморске моћи: број становника, карактер владе и национални карактер

У својим разматрањима елемената поморске моћи, Мехен је нарочито пажњу поклањао друштвено-географским чиниоцима, из чега се јасно види, да Мехен у својим анализама није упадао у замку геодетерминизма. Елементи као што су број становника, карактер народа и карактер владе као кључни садржај имају човека и његов однос према мору. Број становника, Мехен разматра по истом принципу по којем анализира величину територије. Наиме, он сматра, да пуки број становника за поморску моћ, сам по себи, не значи ништа посебно, као што ни величина територије без приступачне обале и лука не значи много. Дакле, ни многобројна популација не значи пуно ако она није усмерена према мору. Он истиче важност правилног односа између величине територије, посматране кроз дужину обале и броја становника који насељавају тај простор. Само популација која је усмерена према мору може имати вредност за поморску моћ, и то не само у смислу попуњавања посада ратне и трговачке морнарице, већ и у погледу запослења у бродоградњи и производњи морнаричког материјала, што је од великог значаја.²²⁸

За потврду својих ставова, Мехен се осврће у прошлост, где поново на примеру Француске и Енглеске 18. и 19. века, анализира број становника обе државе, и утицај овога чиниоца на поморску моћ. Француска у том периоду има знатно бројнију популацију, која, међутим, није преваходно усмерена према мору, док је Енглеза знатно мање, али су потпуно усмерени према мору које је извор моћи њихове државе.

Предност је била на страни Енглеске и када су у питању резервне или стајаће снаге. Резервне снаге су знатно веће од броја помораца који се налазе на пучини, и оне

²²⁸ Ibidem, p. 45-50. За детаљније: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2010., стр. 54 – 68.

су задужене за бродоградњу, припрему и оправку морнаричког материјала. У ову категорију улази сво оно становништво које је везано за море и које лако може у случају сукоба бити ангажовано у ратној морнарици. Без ове резерве тешко је брзо надоместити губитке у поморском рату, и зато је ова резерва трајна категорија без обзира на технолошки напредак морнарице.

Мехен је тврдио, да иако су Француска и Енглеска крајем 19. века биле једнаке у погледу морнаричког материјала, оно што чини разлику јесу „персонал или припреме, који стварају одлучујућу неједнакост за случај битке или кампање“.²²⁹ Енглези су имали већи број становника који су фамилијарни са морем, затим популацију које влада машинским занатима везаним за бродоградњу, а самим тим су имали и веће резервне снаге. Захваљујући развијеној машинској индустрији, Британија је имала релативно лак прелазак са морнарице на једра на бродове које су покретале парне машине и који су били израђени од челика. Бројно становништво, које је животно везано за море, представљало је одлучујућу предност Енглеске у односу на друге државе које су претендовале на њену позицију прве поморске силе света.

Мехен и овом случају историјску аналогију користи како би нашао право решење за развој америчке поморске моћи. Он увиђа да крајем 19. века САД имају велики дефицит у броју становника који је везан за море. Дужина обале није пропорционална популацији која је усмерена према мору. Мали број становника плови на трговачким бродовима, поморска индустрија једва да постоји, тако да је поморска резерва јако слаба. За овај проблем, Мехен види само једно целисходно решење – систематски развој поморске трговине, из које ће се развити све оне активности које су неопходне за развој савремене поморске моћи.

Мехен у својој дискусији о елементима поморске моћи посебан осврт даје анализи националног карактера и карактера владе поморске државе. Ова два елемента директно утичу на утилизацију физичко–географских елемената, који могу да буду боље или лошије искоришћени за развој поморске моћи.

Најважнија карактерна црта неке нације, која претендује да буде поморска сила, јесте осећај и таленат за трговину. Мехен је уверен, да „ако је поморска моћ стварно базирана на мирној и широкој трговини, дар за трговину постаје одлика нације која је у једно или друго време била велика сила на мору. Историја готово без изузетка потврђује ово правило.“²³⁰

Мехен анализира национални карактер главних поморских сила, а за први пример узима Шпанце. Кроз анализу оних карактеристика које ће касније антропогеографија дефинисати као етно-психолошке особине једног народа, Мехен покушава да одговори

²²⁹ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit. p. 48.

²³⁰ Ibidem, p. 50

на питање какав карактер мора да има нација која претендује на доминацију морем. Код Шпанаца, Мехен издваја као позитивне особине: „храброст, пословну предузимљивост, темпераментност, стрпљивост, ентузијазам и интензиван национални осећај.“²³¹ Уз повољан географски положај који је имала Шпанија, било је за очекивати да Шпанија буде преодминантна поморска сила своје епохе.

Међутим, то се ипак није десило, јер упркос поменутиим позитивним особинама шпанског националног карактера, негативне карактеристике су однеле превагу. Ту Мехен, пре свега, мисли на бројну шпанску миграцију расуту по колонијама широм света, која је брзо заборављала на матицу и освојена богатства задржавала у колонијама. То је довело до слабљења саме Шпаније, која се потпуно ослонила на прилив богатства из колонија, и која је стога мало шта производила за трговинску размену.²³² Поред тога, становништво се драстично смањило, а све ово је довело до наглог слабљења шпанске поморске моћи. На крају ће однос (комуникација) између Шпаније и њених колонија зависити од холандских бродова, и тако Шпанија излази из реда великих поморских сила. Са друге стране, Мехен је узимао Холандију и Велику Британију као пример поморских нација које имају другачије особине када је у питању развој поморске моћи.

Холандија је пример трговачке нације која је поморску моћ доживљавала као могућност да се несметано тргује и шири тржиште. Пословна предузимљивост Холанђана је у једном тренутку довела до тога да су Холанђани превозили робу за већину европских народа. Мехен сматра, да су неке националне особине Енглеза утицале на њихово господарење морем, и ту пре свега мисли на урођену трговачку предузимљивост, али и на стрпљивост, што је довело до стабилнијег развоја нације, а самим тим и поморске моћи. Према Мехеновом схватању, „Енглези и Холанђани немају мању жељу за стицањем добити од јужних нација,²³³ само су изабрали дужи пут за стварање богатства. Мехен Енглезе описује као нацију рођену за предузетништво и трговину, која има неопходни ентузијазам за ове комерцијалне послове.

Мехен у пресеку најважнијих својстава националног карактера посебно наводи „тенденцију да се тргује, што обухвата и неопходност да се производи нешто чиме би се трговало, и то је најважнија национална карактеристика за развој поморске моћи.“²³⁴ Такође, као неопходну црту за развој поморске силе, Мехен наводи ентузијазам и авантуристички дух, док претерану опрезност Мехен сматра негативном особином. Француска, по његовом мишљењу, није се развила у велику поморску силу упркос повољним геопросторним чиниоцима и развијеној производњи јер је доминантна црта француског националног карактера претерана опрезност.

²³¹ Ibidem, p. 50

²³² Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, op. cit., стр. 65.

²³³ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit. p. 52.

²³⁴ Ibidem, p. 53.

Како је Мехен савременик колонијалног доба, не треба да чуди његов закључак, да су Британци и Холанђани, за разлику од Шпанаца и Португалаца, развијали „здраве колоније“ које су могле да буду једна од страна у трговини. Под здравим колонијама, он подразумева колоније које се развијају саме, а колонисти се не баве пословима матице.

Елемент поморске моћи под именом „карактер владе“ је нераскидиво везан са претходним елементом, односно са националним карактером, јер управо карактер владе може пресудно да утиче на развијање националног карактера који је усмерен према мору и тиме да развија поморску моћ или са друге стране, може угушити већ развијене особине које показују склоност ка поморској моћи. Највећи успех неке владе, по Мехеновом схватању, јесте „интелигентно заузимање правца који је прожет националним духом и свестан народних склоности.“²³⁵

Мехен посебну пажњу поклања облику владавине и његовом утицају на развој поморске моћи, па тако он наводи, да деспотски облик владавине може брже да ангажује средства за развој поморске моћи него што је то случај код демократске владе, али сам пројекат развоја поморске моћи зависи од воље носиоца власти, и често пута се гаси са смрћу владара.

С друге стране, демократске државе често спорије развијају капацитете поморске моћи, односно могу да имају мноштво проблема у неком краткорочном периоду. Као пример демократске државе која је истрајно развијала поморску моћ, Мехен узима Енглеску. Француска је пример ауторитарне државе која је свој однос према поморској моћи заснивала на ставу владара према овом питању. Кључ енглеског сучељавања са Француском била је усмереност на спречавање њеног развоја, дакле „производње, бродоградње, ширења колонија и тржишта – једном речју поморске моћи.“²³⁶ Мехен наводи неколико историјских примера за успоне и падове француске поморске моћи, који су били последица искључиво самовоље француских владара и државника.

Мехен је сматрао, да је добра она влада која подстиче оне особине народа које су природно везане за усмереност становништа као мору, и која не ради самовољно против природних тежњи свога народа.

Влада мора да ради на развоју поморске моћи и у рату и у миру, јер се поморска моћ може развијати само кроз константне напоре. Главни задатак владе у миру је „да својом политиком олакша природни раст индустрије народа и његове тенденције да тражи пустоловину и добит поморским путем, или може да покуша да развије такве индустрије и такву поморску склоност када оне природно не постоје, или са друге стране, влада може погрешним акцијама зауставити и отежати прогрес који би људи, препуштени сами себи начинили.“²³⁷ Према Мехеновом схватању, влада у мирнодопском

²³⁵ Ibidem, p. 59.

²³⁶ Ibidem, p. 71.

²³⁷ Ibidem, p. 82.

периоду може спутавати или развијати поморску оријентацију државе, али у сваком случају, њен утицај је огроман. Мехен наводи, да се најбоља веза између државе и поморске оријентације прави кроз развијање поморске трговине.

Утицај владе на поморску моћ државе је најочигледнији у рату. Мехен поново наглашава значај институција и резерве за поморску моћ државе у рату, док влада, сматра он, треба да подстиче здрав дух и маритимне активности. Број бродова је само један елемент јачине флоте, која без адекватних резерви људства и материјала не значи много. За поморску моћ у рату, нарочито је значајно постојање поморских база и упоришта, као и њихов број. Као идеалан пример поседовања свих компоненти поморске моћи у рату, Мехен је узимао Енглеску, и каже како се „енглеске базе налазе у свим деловима света, и њена флота их увек штити, зарад држања отворене комуникације између њих, и ослањања на њих као на склониште.“²³⁸ Поморске базе, по његовом схватању, имају пресудан значај за државу која претендује да буде велика поморска сила и која жели да има глобални утицај.

У том контексту, Мехен сматра, да је положај САД крајем 19. века доста неповољан, јер су због „непоседовања страних упоришта, било колонија било војних база, бродови ратне морнарице САД у случају рата као копнене птице, неспособне да лете далеко од сопствене обале.“²³⁹ Оваквим закључцима Мехен директно критикује однос политичке елите САД према питању поморске моћи. Он сматра да је нужно да морнарица САД има „одморишта“ за допуну залихама и угљем, и то треба да је један од основних задатака америчких влада у процесу развоја националне поморске моћи.

²³⁸ Ibidem, p. 83.

²³⁹ Ibidem, p. 83.

4 ГЕОСТРАТЕГИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА КОПНЕНЕ МОЋИ

4.1 Настанак доктрине копнене (континенталне) моћи

Макиндер је основну тезу свога геополитичког учења промовисао на предавању које је одржао у Краљевском географском друштву 25. јануара 1904. године, и које је касније публикувано као научни чланак у *Географском журналу* број 23 из 1904. године. Темељно полазиште његовог учења је теза о великој промени у глобалној дистрибуцији моћи, која настаје крајем „епохе Колумба, која је трајала последњих четири стотине година.“²⁴⁰ Епоха Колумба се узима као временски период од четири стотине година глобалне доминације Западне Европе над остатком света, која траје од првих прекоморских пловидби Колумба и Васка де Гаме, па до задњих експедиција на Арктику и Антартику почетком 20. века. Макиндер је тврдио, да су велика географска открића и освајања завршена и да сада „тешко да може да се нађе место где би се могли побости кочићи у земљу и истаћи право власништва на ту парцелу.“²⁴¹ Он историју света дели на епохе које имају геополитичке карактеристике јер у свакој од епоха доминира једна специфична, геопросторно условљена, димензија моћи, а зависно од технолошког развоја, епохе се циклично смењују. Савремени руски геополитичар Александар Дугин је те историјске епохе систематизовао као три велика геополитичка раздобља:

1. *Епоха пре Колумба*. У њој народи који припадају периферији Евроазије, на пример Римљани, живе под сталном претњом да буду освојени од сила Осовинског региона. За Римљане су то били Германи, Хуни, Алани, Параћани итд, а за средњовековну екумену то је била Златна хорда.
2. *Епоха Колумба*. У том раздобљу представници Унутрашњег или маргиналног полумесеца крећу у освајање непознатих територија планете и при том нигде не наилазе на озбиљан отпор.
3. *Епоха после Колумба*. Више не постоје неосвојене земље. Динамичке пулсације цивилизација осуђене су на сукоб увлачећи све народе на земљи у тотални грађански рат.²⁴²

Макиндер је свет посматрао као затворени глобални систем, и он је један од првих аутора који је постао свестан међузависности која влада у међународном систему на почетку 20. века. Он је сматрао, да је историја односа између Западне Европе и Азије

²⁴⁰ Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996., p. 175. У превођењу цитата из чланка *Географска осовина историје* консултован је превод на српски језик у књизи Дугин А.: *Основи геополитике – просторно мислити*, Екопрес, Зрењанин, 2004.

²⁴¹ Ibidem, p. 175.

²⁴² Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op.cit., стр. 53.

велики пример географске међузависности из чега изводи тезу, да су „Европа и европска историја појаве које су потчињене Азији и њеној историји, јер је европска цивилизација у великој мери резултат вековне борбе против азијских упада.²⁴³ Европска историја је интеракција између истока (Азије) и Запада (западне Европе), што је створило геополитичку међузависност између ових географских целина.

Зато он детаљно описује главне физичко-географске карактеристике Азије које су омогућиле такву интеракцију, делећи тај простор на велике географске целине. Прва подела је на северни и јужни део. По физичко-географским карактеристикама, север је прекривен тајгом, односно шумом која је испресецана мочварама и језерима. Са друге стране, у јужном делу налазе се непрегледне травнате равнице, које чине степу у којој је доминантно сушно лето, а шуме су присутне само уз обале великих река које једино прекидају степу. Макиндер јасно описује ту линију као дијагоналу која се пружа од обронака Карпата до јужних падина Урала. Степи даје кључну улогу као носиоцу историјске интеракције између народа Европе и Азије. Како наводи, „степски појас се протеже од Панонске низије до пустиње Гоби у Манџурији, што обухвата даљину од око 4000 миља.

Степа је, по њему, геополитички медијум у смислу посредника који преноси дејство кроз читав појас који обухвата. Она је од најранијих времена омогућавала номадским народима Азије упаде у срце Европе. Европски народи памте упаде разних коњаника и камилара туранског порекла који су јездили степом, „попут Хуна, Авара, Бугара, Мађара, Хазара, Печењага, Кумана, Монгола и других.“²⁴⁴ Макиндер је тврдио, да се процес формирања европских народа и држава одвијао управо као реакција на номадске упаде из централне Азије, који у срце Европе долазе преко „мора траве“. Размишљајући о тим номадским упадима, он каже, како се „већи део савремене историје (Европе – примедба Ж.Б) може написати као коментар промена које су директна или индиректна последица тих упада. Врло вероватно су Англи и Саси управо тада били приморани да пређу море и да на Британским острвима оснују Енглеску. По први пут су Франци, Готи и житељи римских провинција били принуђени да стану раме уз раме у бици на Каталунским пољима, имајући пред собом заједнички циљ борбе са Азијцима, и тако су нехотично створили савремену Француску.“²⁴⁵ Руси су под притиском степе своју државу преместили дубоко на север, градове су формирали крчећи шуму и исушујући мочваре, а народ је дуго плаћао данак Татарима који су били ондашњи господари степе.

Номадски упади су били честа појава у европској историји, а највећи утицај је оставила инвазија Монгола у 13. веку која је имала континентални карактер. Номадска

²⁴³ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, у Дугин А.: *Основи геополитике – Просторно мислити*, op. cit., стр. 231.

²⁴⁴ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2011., стр. 52.

²⁴⁵ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 181.

геополитичка стихија је господарила Евроазијском равницом, а њена снага се углавном завршавала на рубовима шума и планина, где се губила предност кретања на отвореном, коју су поседовали коњаници и камилари.

Поред азијских номада и њиховог утицаја не европску историју, Макиндер у својој геополитичкој шеми помиње и утицај европског севера, односно Викинга. Они доносе „поморски уплив” који се шири европском обалом од севера према југу, па се „тако десило да је седентарно становништво Европе било укљештено између номада са истока и морских разбојника који су надирали из три правца.”²⁴⁶ Поморска стихија коју доносе Викинзи и копнена стихија азијских номада су биле противне једна другој, тако да се полуострвска Европа у претколумбовској епохи налази између геополитичког „чекића и наковња.”

Укљештеност између поморских и копнених разбојника створила је реакцију која се манифестовала у пробоју те поморско-копнене блокаде и у европском изласку на океане и њиховим освајањем. Покоравањем океана, Европа почиње са пројектовањем своје моћи на нове континенте, чиме почиње нова епоха европске историје – империјална – која се огледа у доминацији поморске моћи. Већ смо навели, да Макиндер европску превласт над светским морима која траје четири века, од првог Колумбовог путовања до експедиција са почетка 20. века на Арктику и Антарктику, назива епохом Колумба у којој европске силе доминирају у светским пословима.

4.1.1 Кратки животопис Хелфорда Макиндера

Хелфорд Макиндер је рођен 15. фебруара 1860. године у Геинсбургу (*Gainsborough*), у Енглеској. Његова породица је шкотског порекла, која се у Енглеску доселила у 18. веку у област Линколншир (*Lincolnshire*). Његов отац Драпер Макиндер (*Draper Mackinder*), био је доктор медицине и доста је радио на побољшању квалитета живота становника ове области. Као лекар писао је пионирске радове о вези животне средине и епидемија, што ће касније постати основ за нову научну дисциплину – медицинску географију.

Макиндер своје школовање започиње у родном Геинсбургу, где је 1874. године, завршио основну школу, након чега је уписао Епсом колеџ (*Epsom College*) који је био познат по студијама из природних наука. Његов отац је очекивао да ће Макиндер да настави породичну традицију и постане лекар. Макиндерови биографи се слажу, да је он у том периоду показивао велики интерес за природне науке, попут морфологије, ботанике, хемије, а 1880. године, освојио је стипендију за студирање физике на Оксфорду. Током студија на Оксфорду, Макиндер продубљује свој интерес за природне науке, али је истовремено био врло присутан у друштвеним активностима.

²⁴⁶ Ibidem, p. 182.

Као члан Оксфордских армијских добровољаца у резерви (*Oxford University Army Volunteer Reserve*) започео је своје непосредно теренско истраживање географије Велике Британије, које ће касније бити преточено у прву књигу из регионалне географије. Школовање на Оксфорду је значајно за Макиндера и у идејном смислу јер је ту упознао и Хелфорда Џорџа (*Helford George*), професора историје и личног учитеља, који ће значајно утицати на формирање његове геополитичке теорије о географској условљености историје. Хелфорд Џорџ је значајан и по томе што је увео Макиндера у Краљевско географско друштво (*Royal Geographical Society*),²⁴⁷ које ће да постане кључна институција за промовисање његовог геополитичког учења. Интересантан детаљ у његовој биографији јесте студирање права на Оксфорду у школској 1884 – 1885. години, што је недвосмислен показатељ његовог занимања за многе области знања, и још једна потврда његовог ренесансног карактера.

Макиндер је дипломирао на Оксфорду 1885. године, и започео две паралелне каријере. Једна од њих тичала се позива предавача у радничким вечерњим школама, у којима је држао курсеве који су се почели тих година појављивати у Великој Британији у виду одељења великих универзитета. Предавања су била из физичке географије која се стидљиво почела да појављује у научној заједници. Друга каријера је била правничка, јер је почео да ради као правник на пословима поморско-шпедитерског права. Био је велики заговорник и борац за унапређење и отварање образовног система свим слојевима друштва, нарочито радницима. За образовни систем у Великој Британији крајем 19. века, може се рећи, да је био устројен и прилагођен само за привилеговане слојеве друштва.

Макиндеров биограф Брајан Блует констатује, да је Макиндер у својој суштини био научник и да је та његова права природа превагнула и приликом избора животног позива. Оно што је важно да се спомене јесте то, да Макиндер у свет науке улази захваљујући напорном и инвентивном раду. Његов први велики рад из географије *О предмету проучавања и методама географије (On the Scope and Methods of Geography)* написан је и објављен је 1887. године, за Краљевско географско друштво (RGS). Био је то сасвим нови приступ географији као науци, која престаје да буде вештина која само служи за колонијална освајања. Ово његово дело имало је великог одјека у британској научној јавности и помогло је увођењу географије као самосталне науке на британске универзитете.²⁴⁸ Исте године је изабран за предавача на универзитету Оксфорд, где наставља да ради на увођењу географије као самосталне науке у наставни програм.

Макиндеров приватни живот није био тако богат као професионална каријера. Кратко је био у браку са Емили Катрин (*Emile Catherine*), и иако сам брак није потрајао дуго, он се није поново женио, а читав живот је остао у контакту са бившом супругом.

²⁴⁷ Краљевско географско друштво, Royal Geographical Society (RGS) је врло утицајна институција у Великој Британији. Његови чланови су били шароликог друштвеног статуса, од авантуриста и истраживача до високих владиних званичника и професора универзитета.

²⁴⁸ Будимир Ж.: Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли, *op.cit.*, стр. 45.

На пољу практичне-теренске географије, Макиндер се окушао 1889. године, када је организовао експедицију која је освојила други највиши врх у Африци, планину Кенија (*Mount Kenya*). Овај подухват је имао за циљ да покаже јавности да је он и практични географ са искуством са терена. О овој афричкој авантури, Макиндер је написао низ колумна у часописима *Alpine Journal* и *Geographical Journal* који су објављивани у наставцима и који су били добро примљени код публике. Тек један век касније, 1991. године, објављена ја књига *Први успон на планину Кенија (The First Ascent of Mount Kenya)* у којој су скупљени сви чланци везани за ову експедицију.

Од 1900. године, Макиндер је директор Оксфордске школе географије (*Oxford School of Geography*), и истовремено је ангажован као предавач из економске географије на Лондонској школи економије (*London School of Economics*), на којој врши дужност директора све до 1908. године.

Хелфорд Макиндер је имао иза себе и релативно успешну политичку каријеру. Он спада у оне ауторе који су своје теоријске концепције покушавали да преточе у политичку праксу и да тако утичу на друштвене процесе који су тада били актуелни. По свом дубоком убеђењу био је империјалиста, а као личну дужност је доживео задатак да својим радом допринесе продужењу живота британској империји, која је полако посустајала у својој доминацији. Политичку каријеру је започео у Либералној партији, где је био ватрени заступник „либералног империјализма”²⁴⁹. Међутим, његово чланство у Либералној партији није трајало дуго јер није прошао као њен кандидат за Доњи дом Парламента на изборима 1900. године. Од 1903. године, Макиндер се придружује конзервативцима, а њихов заступник у Доњем дому постаје након избора 1910. године, у чијем саставу остаје до 1922. године. Важно је да се истакне, да Макиндер ипак није успео да оствари дубљи политички утицај у парламенту, и да су његове идеје остале без озбиљније рецепције код осталих парламентарца.

Непосредно пред Први светски рат, Макиндер се опробао и у пословном свету, па је као акционар ушао је у *Electro-Bleach company* која се бавила бељењем текстила и папира. Међутим, са избијањем Првог светског рата, компанија је укључена у ратну индустрију и почела је да производи бојне отрове.

Током Првог светског рата, био је доста јавно ангажован. У Шкотској је прикупао добровољце за фронт и помагао је оснивање неколико удружења која су следила и подржавала британску ратну политику. Ипак, најважнији ангажман током рата је била његова мисија у Русији 1919. године, у којој је беснео грађански рат. Он је био високи британски комесар који је требао да помогне Белом покрету у јужним деловима земље у борби против болшевика. Искуство из ове кампање ће много утицати на његове геостратегијске процене и приступе у периоду после рата. Након повратка из Русије,

²⁴⁹ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, A&B University Press, Texas, 1987., p. 14.

Макиндер поново улази у јавну службу и постаје председник Империјалног комитета за царине и транспорт.

За нас је веома значајна једна епизода из политичког живота Макиндера за време Првог светског рата, а то је његова помоћ у оснивању Српског друштва у Великој Британији 1916. године. Циљ удружења је био промовисање српских интереса у Великој Британији и међу савезницима, и он је тим поводом написао и један новински чланак који је говорио о потреби успостављања новог поретка у југоисточној Европи, у којем би Србија, по његовом схватању, требало да инкорпорира Словенију, Хрватску и Босну и Херцеговину у нову државну заједницу. Ову идеју ће Макиндер детаљно да разради 1919. године, у оквиру свога геополитичког концепта за Источну Европу.²⁵⁰

Макиндерова биографија не би била потпуна без представљања његове библиографије, макар у најкраћим цртама. Он је неуморно писао до краја свог живота, а најпознатије радове је написао у периоду од 1900. године, до краја Другог светског рата. Важно је да се разуме, да Макиндер ни по свом образовању, ни по свом опусу није само географ већ мултидисциплинарни истраживач, који је својим синтезама направио праву револуцију у тадашњој науци. Свој научни рад, Макиндер започиње са студијом *О предмету проучавања и методу географије* из 1887. године.²⁵¹ Овим радом је скренуо пажњу академске јавности на себе. Наиме, тих година се географија у Великој Британији доживљавала само као практична вештина која служи за прекоморска освајања. Он је сматрао, да је потребна *нова географија* „као мост између природних и друштвених наука.“²⁵² Следећа књига – *Британија и британска мора (Britain and British Seas)*, коју је написао 1902. године, на Оксфорду, представљала је једно од првих дела из регионалне географије уопште.

Геополитика је „златним словима“ уписала предавање које је Макиндер 1904. године, одржао у Краљевском географском друштву, које ће касније прерасти у најпознатији чланак класичне геополитике *Географска осовина историје (The Geographical Pivot of History)*, који је публикован у престижном Географском журналу (*The Geographical Journal*).

Након тог чувеног чланка, 1908. године, Макиндер је објавио неколико чисто географских радова, и монографију – *Рајна (The Rhine)*, а 1910. године, студију о Индији под називом *Осам лекција о Индији (Eight Lectures on India)*.

²⁵⁰ Colin S.G. and Sloan G.: *Geopolitics, Geography, and Strategy*, London New York, 1999, Frank and Cass, стр. 25.

²⁵¹ Овај научни чланак је први пут публикован у *Cambridge Review*, марта 1887. године.

²⁵² Blouet V.: *Helford Mackinder: A Biography*, op.cit., p. 43.

Након савезничке победе у Првом светском рату, Макиндер 1919. године пише књигу *Демократски идеали и реалност (Democratic Ideals and Reality)* као теоријску припрему за Версајску конференцију, и успостављање нове структуре моћи у Европи. Ова књига је његово најобимније геополитичко дело и оно представља дорату чланка *Географска осовина историје* из 1904. године. Основна концепција која је изнесена у овом раду јесте *Хартленд теорија*²⁵³, која је главни предмет разматрања овога поглавља. Књига је требало да помогне британској делегацији на Версајским преговорима, међутим, остало је нејасно колико је она стварно утицала на ток преговора и садржај усвојених решења. Ипак, не може да се порекне сличност између ставова (преорука) изнетих у књизи и послератног поретка у Европи.

Последњи рад из геополитике *Савршени свет и победа мира (The Round World and the Wining of the Peace)* Макиндер је објавио на самом врхунцу Другог светског рата, 1943. године, на молбу главног уредника престижног америчког часописа Спољни послови (*Foreign Affairs*)²⁵⁴. Наиме, са отпочињањем Другог светског рата, Макиндерова учења су поново постала предмет пажње, али и критике шире јавности, нарочито у САД. Макиндер чланак започиње са одговором на питањем које му је поставио Боумен (Bowman): „да ли је мој стратегијски концепт *Хартленда* изгубио на значају у условима савременог ратовања.“²⁵⁵ У тексту он је успешно бранио своје раније концепције и потврдио њихову релевантност и у будућој геополитичкој структури света, након Другог светског рата. Колико су становишта изнесена у овом чланку била тачна најбоље сведочи историја Хладног рата.

Хелфорд Макиндер умире 6. марта 1947. године, не дочекавши да види крајње обистињење свог геополитичког учења о сукобу поморске и копнене димензије моћи у хладноратовском сучељавању САД и СССР.

4.1.2 Глобална геополитичка доминација Европе

Макиндер је историјске процесе у Европи стављао у потпуно зависан однос према геопросторном чиниоцу, и стога је констатовао, како је „Европа у средњем веку била укљештена између непроходног песка на југу, неистраженог океана на западу, ледених области или бескрајних шума на северу и североистоку, док јој је са истока или југоистока претила изузетна покретљивост номада.“²⁵⁶ Поред овакве оцене, важно је навести, да Макиндер наглашава, да је носилац укупне иницијативе човек (друштво), јер

²⁵³ У овоме раду нећемо преводити термин *Heartland* јер је он геополитичкој литератури већ одавно прихваћен, раније је преводен као Срце (континента) земље, Централна област, Језгро света...

²⁵⁴ Главни уредник *Foreign Affairs* 1943. године био је Исаја Бовман (Isaiah Bowman), који је и сам био угледни амерички географ.

²⁵⁵ Mackinder H.: *Round World and the Wining of the Peace*, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defence University Press, Washington, DC, 1996., p. 195.

²⁵⁶ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 188.

упркос окружењу, европски народи пробијају геополитичку блокаду и крећу у серије прекоморских путовања која су променила историју Света. За Макиндера је пловидба Васка де Гаме дуж афричке обале, и преко Рта добре наде, један од најважнијих догађаја у историји европске цивилизације. Великим истраживачким пловидбама и експедицијама је започело доба таласократске доминације планетом и коначно је надвладана (неутрализована) географска предност коју су номади Азије имали над Европом. Поморска покретљивост и нове технологије у виду великих линијских једрењака, као и новог модела навигације, имали су недостижну предност над сувоземном мобилношћу азијских номада.

Од заточеника географије, Европа постаје господар великих континенталних простора, откривених и освојених посредством поморске пројекције европске моћи. Ти велики простори „Новог света” су заузети готово без значајнијег отпора, почев од америчког континента па до приобалног појаса Евроазије. Макиндер је извео закључак, да је контролом над важним поморским путевима и базама, Европа извела геостратешки контраудар на копнене силе Евроазије. Сада поморске силе са приобалног руба континента врше геополитички притисак на његово језгро. Он је сматрао да се, упркос томе што су освојени нови континенти, борба за глобални примат и даље води на евроазијском мега-простору.

Кроз историјски пресек, Макиндер је објашњавао, како је Европа била приморана да промени доминантни начин мобилности, и за пример наводи Римску империју, која доминира Европом захваљујући мрежи копнених путева који су успешно повезивали језгро империје и периферију (провинције). Међутим, падом Западног римског царства, римски путеви су запуштени, тако да је саобраћајна комуникација копном у Западној Европи током Средњег века била врло спора и неизвесна авантура. Све до индустријске револуције, Евроазијом су се успешно кретали само номади у својим трговачким караванима и њихове војске у освајачким походима, па зато становници полуострвске Европе бирају нови начин мобилности излазећи на отворена мора. Макиндер констатује, да је „прелазак раздаљина површином океана представљало природну супротност кретању на камилама и коњима што је практиковано унутар континента.”²⁵⁷

Такође, оно се разликовало и од раније пловидбе по Медитерану, и обалске навигације (пловидбе) италијанских трговачких република.²⁵⁸ Он исправно примећује, да је океанска пловидба применом нових типова једрењака, као и нових средстава за навигацију, била велика транспортна револуција која је омогућила Западној цивилизацији планетарни домашај. Поморске државе Европе освајањем Северне и Јужне Америке, субсахарске Африке, Индије и Аустралије дошле су до простора са огромним ресурсима, а „новоосвојене територије постају простор недостижан за копнене државе

²⁵⁷ Ibidem, p. 187.

²⁵⁸ Мисли се на Венецију и Ђенову.

Евроазије.²⁵⁹ Пошто су постали поморци, Европљани чине узвратну реакцију народима степе.²⁶⁰

У мисаоном рашчлањивању рада *Географска осовина историје*, јако је важно указати на Макиндерову компаративну анализу копнене експанзије руске државе која се дешава истовремено када и европско освајање океана. Према њему, „док су поморски народи Западне Европе својим бродовима опасивали површину океана на путу у удаљене земље и разрезивали данак житељима океанског приобаља Азије, Русија је организовала козаке, и изашавши из својих северних шума, узела је под контролу степу, распоредивши своје номаде насупрот Татарима... Продор руских коњаника на исток, кроз читаву Азију, био је догађај са тешким политичким последицама у подједнакој мери као и савлађивање Рта добре наде, иако та два догађаја нису била ни у каквој међусобној вези.“²⁶¹

У компарацији европског освајања океана и нових континената, и руског освајања и ширења државе у Сибир, Макиндер проналази сличне мотиве, а то су одговори на вишевековни „геополитички терор степе“. Присутни су наравно и трговачки разлози, који покрећу и Колумбове каравеле, а и Јермакове козаке, које трговачка породица Страганов шаље у Сибир.²⁶² Руска држава азијским коњаницима супротставља своје коњанике – козаке, који организују козачка насеља-утврђења²⁶³ на обалама великих азијских река. Козаци користе и технолошку предност ватреног оружја у односу на азијске номаде који су и у 16. веку остали доминантно коњаници-стрелци.²⁶⁴ Руска држава је успела да савлада степске јахаче и да се прошири од Велике руске низије до Тихог океана. Руско освајање Азије у Макиндеровом геополитичком систему има исти историјски значај као и излазак европских народа на велики океан. Временом су руски коњаници-насељеници мењали изглед крајолика, а степе су постајале оранице посејане пшеницом и другим пољопривредним културама. Царска Русија је захваљујући козачким продирањима преузела контролу над осовинским регионом Евроазије, и наследила је Монголску империју.²⁶⁵

²⁵⁹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 183.

²⁶⁰ Parker W.H.: *Mackinder: Geography as an aid to statecraft*, op.cit., p. 150.

²⁶¹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 183. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op.cit., стр. 54.

²⁶² Руска освајања Сибира против Сибирског каната започели су козаци Јермака Тимофијевића које је унајмила трговачка фамилија Страганов, која је добила дозволу од руског цара за експлоатацију рудника соли у уралским планинама.

²⁶³ Козачка насеља се називају *станицама* и настају на обалама великих река као што су Дњепар, Дон, Терек, Кубан итд.

²⁶⁴ До појаве ватреног оружја предност степских народа огледала се управо у коњанику-стрелцу који је био наоружан рефлексним композитним луком.

²⁶⁵ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 56.

4.1.3 Велика географска подручја

Најважнији део чланка *Географска осовина историје* тиче се Макиндрове поделе света на велика географска подручја. Ова подела света на три стратешка макрорегиона до данас је најпознатија класична геополитичка концепција. Макиндер је ову поделу представио на мапи света у меркаторовској пројекцији, где је полазиште поделе *Осовински (стожерни) регион*, који се налази у језгру Евроазије, а од њега се у облику концентричних (полу)кругова шире *Унутрашњи или периферни полумесећ (Inner or Marginal Crescent)*, а затим и *Спољни или острвски полумесећ (Outer or Insular Crescent)*. У време предавања, Осовински регион се налази под контролом Руске Империје која изградњом Трансибирске пруге снажно развија руски државни и национални потенцијал. С друге стране, у исто време, *Унутрашњи или периферни полумесећ* чине следеће државе: „Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина.“²⁶⁶ Најудаљенији од географске осе историје је *Спољни или острвски полумесећ* који 1904. године обухвата следеће државе: „Велику Британију, Јужну Африку, Аустралију, Сједињене Државе, Канаду и Јапан.“²⁶⁷

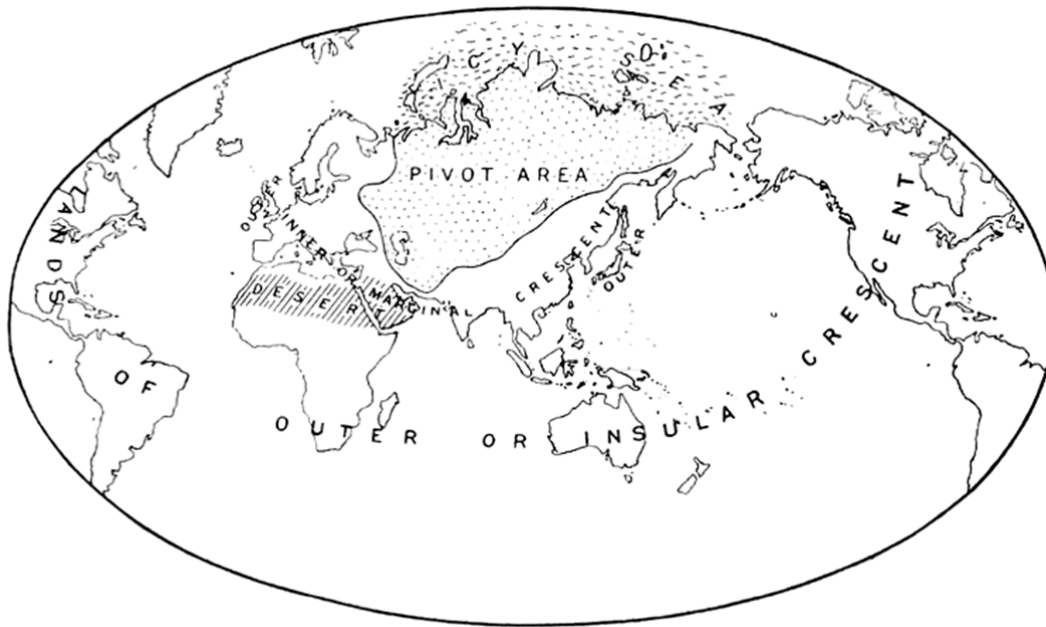
Геополитичка логика ове концепције заснива се на схватању, да око географске осовине кружи целокупна историја човечанства. Свет је подељен по „концентрично-хијерархијском“ моделу, и према Макиндровом схватању, има следеће основне карактеристике:

- „Осовински регион је изразито судбински везан за копно;
- Спољашњи или острвски полумесећ је судбински везан за море;
- Унутрашњи или периферни полумесећ налази се под снажним утицајем друге две зоне, и судбински је везан и за копно и за море“.²⁶⁸

²⁶⁶ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 191.

²⁶⁷ Ibidem, p. 191.

²⁶⁸ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндрера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 56.

Карта 1²⁶⁹ - Природни размештај светске моћи из 1904. године.

Макиндер, генерално гледајући, централни-стожерни положај сматра за најповољнији, иако је „централност релативан појам који у сваком конкретном географском контексту може да варира. Међутим, са планетарне тачке гледишта, у центру света лежи Евроазијски континент²⁷⁰ а у његовом средишту Осовински регион, који је географска база за контролу света. Важно је истаћи, да Макиндер Осовински регион географски одређује доста паушално, истичући тек неке опште геополитичке и геостратешке карактеристике тог региона. Он је указивао, како зона централних или северних области обухвата 9 милиона квадратних миља, и преко два пута је већа од територије Европе. Међутим, „она нема погодне водене токове који воде у океан, иако је, са друге стране, изузев субарктичких шума, у целини погодна за кретање свих могућих номада. Западно, јужно и источно од те зоне налазе се погранични региони у облику широког полумесеца који су доступни са мора. У складу са физичком структуром број тих области износи четири, и није од мале важности то што се оне у принципу подудару са сферама ширења четири велике религије – будизма, браманизма, ислама и хришћанства.²⁷¹

У чланку се Осовински регион Евроазије и његова средишња позиција пореди са централним положајем који Немачка има у Европи, са нагласком на значај и предности

²⁶⁹ Карта преузета из Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 190.

²⁷⁰ Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op.cit., стр. 48.

²⁷¹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 186. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op.cit., стр. 56.

таквог географског положаја за руску и немачку државу. Макиндер не прецизира границе Осовинског региона, и њих видимо како су одређене само на мапама које су део чланака „Географска осовина историје“.

За Макиндера су најважније (гео)стратешке карактеристике Осовинског региона, а његова уникатност је у томе да је потпуно недостижан (недоступан) са морске стране, јер ни једна велика река не излази на отворено море. Тиме је онемогућен приступ поморских сила овом физичко-географском језгру Евроазије, а у Макиндерово време, пројектовање војне моћи према Осовинском региону сводило се на домет бродске артиљерије. Захваљујући овим карактеристикама, Осовински регион је интересантан свим оним силама које за амбицију имају планетарну доминацију, јер према Макиндеровом учењу, он представља „природно седиште светске моћи.“²⁷²

Унутрашњи или периферни полумесећ Макиндер одређује кроз његову најважнију геостратешку посебност, а то је положај који се налази између Осовинског региона и Спољног полумесеца, односно између укрштених утицаја два пола геополитичке моћи – поморске и копнене. На периферији Евроазије дешавају се најдинамичнији процеси у светској историји, и све велике древне потамске цивилизације²⁷³ настају у овом појасу, на обалама великих река које се уливају у отворена мора. Такође, тај простор је и почетком 20. века, као и данас, био најгушће насељена зона на свету. Границе Периферног полумесеца Макиндер је одредио посредством граница држава које је сврстао у овај појас.

Спољни или острвски полумесећ је физичко-географски потпуно одвојен од Осовинског региона, и он, према Макиндеру, не дели исту судбину са Евроазијом ни у политичком ни у културном смислу. Осовински регион је недоступан морским путем поморским силама, док је Острвски полумесећ недостижан сувоземним путем копненим силама Евроазије. Историјски посматрано, до контакта између ова два региона је долазило преко Периферног полумесеца, који се јављао као контактано-мостовска зона између ове две геополитичке целине. Зато је, сматра Макиндер, периферија Евроазије, а самим тим и полуострвска Европа била геополитичко војиште великих сила. Као пример он наводи руску продају Аљаске Сједињеним Државама, која није случајна већ је резултат геополитичке посебности копнених сила, и сходно томе, Макиндер је приметио, „да је у руској политици правило да се не влада прекоморским територијама, исто као што за Британију важи да влада над океанским пространствима.“²⁷⁴

Макиндер у раду издваја још један простор којем даје глобални стратешки значај, називајући га „зоном пет мора“. Реч је о Блиском истоку, где „се у извесној мери спајају својства како пограничне, тако и централне области Евроазије. То је зона без шума и

²⁷² Ibidem, p. 190.

²⁷³ Флувијалне цивилизације

²⁷⁴ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 189.

прошарана пустињама, тако да је сасвим одговарајућа за животну активност номада. Својства пограничне области се у њој могу пратити по линијама морских залива и река које се уливају у океан и тиме је чине доступном поморским државама.²⁷⁵ Макиндер спомиње, да је у зони пет уских мора, поред номадске била врло развијена и поморска динамика.

Издвајањем Блиског истока као важне стратешке области потврђује се ванвременски карактер Макиндеровог рада, јер ће Блиски исток у 20. и 21. веку бити баш оно што је наведено у чланку о Осовинском региону – место сукоба између глобалних геополитичких актера.

4.1.4 Хартленд теорија

Хартленд теорија (Hartland theory) спада у најзначајније геополитичке теорије до данас, иако је настала пре стотину година. Теорија која ће обележити целокупан Макиндеров геополитички опус је представљена у књизи *Демократски идеали и реалност (Democratic Ideals and Reality)* 1919. године. Већ је споменуто, да је Макиндер био врло активан за време Првог светског рата. Из његових чланака које је објављивао у штампи за време рата, види се да је био потпуно свестан чињенице да свет након Великог рата неће бити исти. После пораза Централних сила, Макиндеру је било јасно да је почео процес стварања нове геополитичке структуре у Европи и свету. Зато је, мотивисан намером да помогне британској делегацији на Париским мировним преговорима у уобличавању тог новог поретка света, написао књигу која је требала да буде приручник у томе подухвату.²⁷⁶

Ангажовање академске заједнице у делегацијама сила победница у Версају, приликом дефинисања нових односа у Европи, није био случај само код Британаца. Осим код њих, „у америчкој делегацији на Париској мировној конференцији коју је предводио председник Вудро Вилсон, налазио се и познати геополитичар Исаја Боумен (*Isaiah Bowman*), у француској делегацији један од главних сарадника за територијална питања био је Видал де ла Блаш (*Vidal de la Blache*), а интересантно је поменути и да је у делегацији Краљевине СХС у Паризу био Јован Цвијић познати српски географ и оснивач антропогеографске школе у Србији и Југославији.”²⁷⁷ Није доказано колико је књига *Демократски идеали и реалност* утицала на ставове британских делегата, и шта је од идеја изнетих у књизи прихваћено као решење, али се послератни поредак у Европи подударао са Макиндеровим сугестијама.

²⁷⁵ Ibidem, p. 186.

²⁷⁶ Макиндрови биографи се слажу да је књига *Демократски идеали и стварност*, писана у журби и да је била намењена британским делегатима у Версају.

²⁷⁷ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 60.

Ова књига, након објављивања, није била широко прихваћена, а ни позната у академској јаности у Великој Британији. Брајан Блует (Brian Blouet) Макиндеров биограф, ову околност објашњава „великим бројем књига које су написане у то време о послератном устројству света”.²⁷⁸ Ипак, већ након неколико година је направљена граница између озбиљних геополитичких радова и паушалних предвиђања о свету након Великог рата.

Интересантно је споменути, да је та књига доживела још неколико издања, и да су сва штампана у Сједињеним Државама. Друго издање је изашло након уласка САД у Други светски рат 1942. године, а предговор је написао познати теоретичар стратегије Едвард Ерл (*Edward Earle*). Наредно издање се појавило 1944. године, пред савезничко искрцавање у Нормандији, тако да се Хартленд теорија јавља као драгоцен и незаобилазна студија у англо-америчкој политици, геополитици и стратегији након Првог светског рата и у току Другог светског рата. Занимљиво је да је Макиндер за време Другог светског рата био читанији у САД него у Великој Британији, што може да се тумачи као наговештај припремања америчких политичких елита и јавности за преузимање улоге лидера западног света.

Ако анализирамо садржај Хартленд теорије, видећемо да она суштински ништа ново не доноси у односу на чланак из 1904. године, што Макиндер и сам наводи у предговору књиге. Како каже њен аутор, „ова књига, каква год била њена вредност, није само резултат грозничавих размишљања током Великог рата“,²⁷⁹ већ су идеје на којима је заснована, биле у главним цртама објављене пре више од десетак година. Макиндер још наводи, да је у раду *Географска осовина историје*, који је прочитан пред Краљевским географским друштвом 1904. године, дао основне појмове о Светском острву и Хартленду.²⁸⁰

Може се рећи, да Макиндер у тој књизи само разрађује и актуелизује чланак у коме је сажето изнета његова геополитичка идеја, и да са њом настаје конзистентна геополитичка теорија. Да би се добила прихватљива и одржива теоријска структура, Макиндер уводи нове геополитичке термине и категорије, и развија постојеће, па тако настају геополитичке категорије, попут *Светског острва (World Island)* и *Тампон државе (Buffer states)*, а уместо *Осовинског региона*, уводи се неологизам *Хартленд (Heartland)*. Ови термини (појмови) су постали неизоставан део вокабулара класичне и савремене геополитике.

²⁷⁸ Blouet B.: *Helpford Mackinder: A Biography*, op. cit., p. 164.

²⁷⁹ Велики рат је термин који је коришћен пре Другог светског рата за Први светски рат, због до тада невиђених размера и страха које је произвео. Међутим, резултат Другог светског рата ставио је последице Првог светског рата у други план.

²⁸⁰ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. xxiii.

Светско острво (World Island) спада у нове геополитичке ентитете које је Макиндер развио за потребе Хартленд теорије, док њему претходи термин Евроазија, који је кључни геополитички мега-простор у чланку о Осовинском региону. Евроазија је геополитичко бојно поље између поморских и копнених сила за глобалну доминацију. Он дограђује концепт Евроазије као мега-простора, додајући му још један континент – Африку, и тако развија нови ентитет – Светско острво. Макиндер у чланку о Осовинском региону, полази од тога да је Сахара, а не Средоземно море, јужна граница Европе, „пошто та пустиња одваја беле људе од црних“, ²⁸¹ чиме је северна Африка, према његовој концепцији, била део Евроазије.

У том смислу, обједињавање Евроазије са целом Африком има своју геополитичку логику. Светско острво је највећа копнена маса на свету, која интегрише три континента. Макиндер је објаснио једну контроверзу око употребе термина „острво“ за ову копнену целину глобалних размера. Према његовим речима, „један од разлога због којих поморци никада нису схватили концепт који је изражавао назив Светско острво је тај што нису могли да оплове око њега. Ледени покривач, око 2.000 миља у пречнику, плута на површини Поларног мора и једном од својих ивица налаже на плићак дуж северне обале Азије. Према томе, за обичне поморске сврхе, овај континент није острво.“ ²⁸²

Он објашњава, да су велике поморске силе кроз историју, Светско острво на својим картама обележавале као непрекинуто копно, односно један континент. Након открића Америке, то јест „Новог света“, Евроазија и Африка су за поморце остале „Стари свет“ или острво, како су то описивали стари грчки филозофи. Зарад потпуног разумевања Макиндеровог схватања Светског острва, биће у целости цитирано његово дефинисање овог мега-простора.

Тако Макиндер предлаже, да се размотре „на тренутак пропорције и односи овог Великог острва које тек однедавно тако опажамо. Оно је постављено бочно у односу на Северни пол. Мерећи од Северног ка Јужном полу дуж средишњег азијског меридијана, прво наилазимо на неких 1.000 миља ледом окованог мора све до северних обала Сибира затим на 5.000 миља копна све до јужног краја Индије, а потом преко 7.000 миља мора све до леденог покривача антарктичког копна. Мерећи дуж меридијана који пролази Бенгалским заливом или Арабијским морем, Азија мери с краја на крај тек неких 3.500 миља. Од Париза до Владивостока има близу 6.000 миља, док од Париза до Рта Добре наде има отприлике исто толико. Сва ова мора се протежу на сферичној површини планете која има нешто више од 26.000 миља у обиму“ ²⁸³.

²⁸¹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 183.

²⁸² Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 45. У преводу цитата из књиге *Democratic Ideals and Reality* је консутива преводу ове књиге Макиндер Х.Ц.: *Демократски идеали и стварност*, *Metaphysica*, Београд, 2009.

²⁸³ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 45. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op.cit., стр. 61.

Из наведених физичко-географских карактеристика, Макиндер изводи закључак, да поморци Светско острво нису могли да отплове са свих страна, због чега је овај мега-простор доживљаван као полуострво. Затим Макиндер ставља остало копно (континенте) у однос према Светском острву, и запажа како „сва три такозвана нова континента у погледу пространства представљају тек сателите „старог“ континента. Постоји један океан и он покрива девет дванаестина површине планете, постоји један континент – Светско острво – који покрива две дванаестине површине планете и постоји мноштво мањих острва, где Северна и Јужна Америка представљају два највећа, која сва заједно заузимају преосталу дванаестину површине.“²⁸⁴

Следећи ранију формулу о подели света на велика географска подручја, Макиндер је Светско острво стављао у центар свога геополитичког система, док преостала копно распоређена у унутрашњи и спољни полумесец представљају само сателите у његовој орбити.

Демографски потенцијал Светског острва је недостижан, сматрао је Макиндер, јер „више од четрнаест шеснаестина целокупног човечанства живи на великом континенту, док приближно још једна шеснаестина живи на острвима уз његову обалу, у Британији и Јапану, а свега једна шеснаестина светског становништва живи на мањим континентима.“²⁸⁵

Други важан закључак Хелфорда Макиндера јесте тај да Светско острво представља и највећу поморску базу која је најважнији елемент поморске моћи. Он користи историјску аналогију како би показао да је поморска моћ од античких времена па до прве глобалне поморске доминације Велике Британије, увек суштински била везана за безбедност и богатство матичне базе.²⁸⁶ У складу са овим општим ставом, и такође уз помоћ аналогије, Макиндер је показао, да је британска поморска хегемонија светским морима исто тако зависила од заштићености и продуктивности њене матичне базе. Из овог начела да је поморска база „кључна карика“ поморске моћи, Макиндер изводи хипотетичко питање – „шта ако Велики континент, читаво Светско острво или бар његов већи део, у неком будућем времену, постане јединствена, уједињена база поморске силе.“²⁸⁷

Ова теза ће постати кључна геополитичка и геостратешка дилема Западног света до данас, јер би Светско острво постало поморска база без премца, и по ресурсима, и по демографији. Стога, свака могућност геополитичког окупљања Светског острва представља изазов за поморске силе, јер је то пут ка интеграцији копнене и поморске моћи, чиме би се створила претпоставка за реализацију глобалне хегемоније. Макиндер је

²⁸⁴ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 46.

²⁸⁵ Ibidem, p. 49.

²⁸⁶ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 62.

²⁸⁷ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 49.

упозоравао поморске силе на овај изазов, наводећи „да највећи део Великог континента може једног дана да се нађе под влашћу једног центра и да би он могао да послужи као база за изградњу непобедиве поморске силе“.²⁸⁸

Светско острво је мега-континент којим није лако доминирати и који није лако интегрисати, тако да се као кључни изазов за доминацију над Светским острвом јавља контрола над средиштем ове копнене масе, коју Макиндер назива Хартленд (*Heartland*) или „природно седиште светске моћи“.²⁸⁹

4.1.5 Хартленд – природно седиште светске моћи

Темељно начело за Хартленд теорију је поставка о Осовинском региону²⁹⁰ или природном седишту светске моћи, како је Макиндер 1904. године дефинисао копнено језгро Евроазије. У студији из 1919. године, та раније дефинисана стожерна област Евроазије се означава као *Хартленд (Heartland)*, са свим оним географским, геополитичким и геостратешким особинама Осовинског региона. Просторно гледано, Хартленд је знатно увећани Осовински регион чије су границе знатно проширене, посебно на запад, тако да у његову целину улази и Источна Европа, што одговара геополитичким процесима и променама након рушења немачког, хабзбуршког, отоманског и руског царства. Осовински регион, уклопљен у нови европски однос снага на крају Првог светског рата, јесте теоријска основа из које се развија просторно одређење Хартленда. У књизи *Демократски идеали и стварност*, Макиндер покушава да јасније дефинише све неологизме које уводи у нови теоријски оквир, тако да је овај пут био јаснији у одређењу и самог полазишта Хартленд теорије.

Хартленд је одређен као географски стожер око којег је изграђена геополитичка конструкција, и зато је његово одређење у физичко-географском, (гео)стратешком и геополитичком смислу знатно шире и детаљније од ранијег одређења Географске осовине историје. Најважнија физичко-географска особина Хартленда је географска изолованост са отворених мора и океана, што га чини недостижним за поморску димензију моћи. Речни токови који пресецају простор Хартленда, судбински су везани или за затворена мора, или за Северни ледени океан, који због поларне климе нема особине отвореног мора. Зато Макиндер наводи, да „северни обод Азије представља неприступачну обалу, оковану сталним ледом, изузев уског воденог пролаза који се ту и тамо отвара дуж обале током краткотрајног лета, захваљујући топлењу локалног леда формираног током зиме између насуканих санти и копна. Случај је хтео да међу највећим рекама на свету, три од њих – Лена, Јенисеј и Об – теку ка северу до ове обале, и да су на

²⁸⁸ Ibidem, p. 51.

²⁸⁹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 190.

²⁹⁰ Географска осовина историје.

тај начин потпуно одсечене од општег система пловних путева који чине океан и пловни речни токови. Јужно од Сибира се налази други регион сличне укупне величине, чији се водени токови одводњавају у слана језера која немају везу са океаном, такви су базени река Волге и Урала, које утичу у Каспијско море, као и Окуса и Јаксартеса које се уливају у Аралско језеро. Географи обично описују ове басене у унутрашњости копна као „континенталне“. Узети заједно, региони који се одводњавају ка Артику или унутар континента обухватају готово половину Азије и четвртину Европе, и образују велику, непрекинуту територију на северу и у средишту континента.²⁹¹ Из ових навода видимо, да је најважнија карактеристика Хартленда сувоземност, односно неповезаност са отвореним морима и континентална величина тог простора.

Хартленд је подељен на два велика појаса на основу вегетације – северни, шумски појас, и јужни, степски појас. Северни појас назива се и зеленим, због зимзелене шуме која се простира од Балтика до Манџурије. Јужни или степски појас има много већи геостратешки значај од северног. Реч је о „травнатом мору“ евроазијских номада, преко којег су кроз историју јездили коњаници који су ишли у освајање периферије Евроазије. Овај појас се простира од Мађарске на западу па до Манџурије на истоку. Степа је, до почетка Колумбове епохе, била и главни трговачки коридор²⁹² између Европе и Азије, и тек Османским заузимањем Византије и проналаском поморских путева до Америке и Индије, она губи пређашњи значај. Такође, почетком 20. века, преко степе је грађена трансконтинентална железничка магистрала којом је Москва интегрисала своју велику државну територију, из чега је Макиндер закључио, да је геостратешки значај степе кроз време константан.

Макиндер помиње и евроазијску низију, коју он назива великом низијом, која чини највећу равницу на свету, а у коју улазе западни Сибир, базен Волге и Туркестан. Велика низија је непотпуно пресечена венцем Уралских планина, које се завршавају 300 миља од северне обале Каспијског језера, „остављајући широк пролаз из Сибира у Европу.“²⁹³

Из анализе Макиндерових теза види се, да је за њега било важније дефинисати географски оквир, него тачно одредити границе његових просторних ентитета. Зато нема прецизно одређене границе Осовинског региона, а ни Хартленда, јер су то за њега геопросторне целине које имају стратешки значај, тако да су детаљно дефинисане границе сувишне. Стратешки обрис *природног седишта светске моћи* Макиндер одређује на следећи начин: „Хартленд у стратегијском погледу, сада обухвата Балтичко море, пловни ток средњег и доњег Дунава, Црно море, Малу Азију, Јерменију, Персију, Тибет и Монголију. Унутар њега се, према томе, налазе Брандербург – Пруска и Аустро –

²⁹¹ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 54. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op.cit., стр. 64. Овај цитат је врло важан јер су у њему дате геопросторне (физичко-географске карактеристике) Хартленда.

²⁹² У литератури ова мрежа комуникација између Истока и Запада често се назива и Пут свиле.

²⁹³ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 55.

Угарска, као и Русија.”²⁹⁴ Границу Хартленда он је можда најсликовитије одредио када је навео, да „читав овај простор, све до ивице Иранских планина које се дижу над жарком Мезопотамијом зими покрије снег. Линија која показује просечну температуру смрзавања за цели месец се протеже од рта Нордкап у Норвешкој право на југ, надамак норвешке обале читавом њеном дужином, па поред Данске, преко средишње Немачке до Алпа, а од њих на исток развођем балканских планина. Залив Одесе и Азовско море сваке године мрзну, као и већи део Балтичког мора. Усред зиме ако би смо могли да посматрамо са месеца, сагледали бисмо Хартленд у његовом пуном распону као огромни бели штит.”²⁹⁵

Овако одређени Хартленд, Макиндер означава као северни, евроазијски, а понекад и осовински јер поред њега уводи и термин Јужног Хартленда који се налази у Африци. Јужни Хартленд Макиндер дефинише по истим критеријумима као и евроазијски, односно као стратешку област Светског острва, која је важна за доминацију над тим мега-континентом. Афрички Хартленд је смештен у језгро овог континета, јужно од Сахаре, где сливови највећих река Замбези, Нигер и Конго, немају приступ отвореним морима, тачније „потпуно су одсечени од океана, попут река у Сибиру.”²⁹⁶

Ту су такође и велике равнице, које се протежу од Судана до пашњака Јужне Африке. Осим тога, ту је и зелени сектор, који слично сибирској тајги обухвата један појас, то јест тропске шуме око екватора, које, међутим, не пресецају читав континент, већ остављају један травнати појас постављен дуж меридијана уз обалу Индијског океана. Савана је главни сувоземни медијум афричког Хартленда, са истом историјском улогом као и степа у Евроазији. С друге стране, Сахара има исту изолаторску улогу као и Арктик за Северни Хартленд – као баријера она успешно одваја копнено језгро Африке од Средоземног мора. Мобилност становника Јужног Хартленда је у односу на евроазијске номаде била знатно слабија јер нису располагали покретљивошћу коњаника и камилара. Проблем мобилности становника афричког копненог језгра, Макиндер објашњава неуспехом афричких домородаца да припитоме зебре или неке друге крупне биљојезде којих је Африка иначе пуна, па су тако ти домороци остали без теглећих животиња.²⁹⁷ Без мобилности, афрички номади су лишени офанзивног потенцијала, тако да су кроз историју били изложени константним ударима арапских и азијских коњаника који су степу, пустињу и савану користили као транспортни медијум.

Макиндер је посебну пажњу у Хартленд теорији усмерио на мостовско-контактни регион између Северног (евроазијског) и Јужног (афричког) Хартленда. Ради се о региону који данас зовемо Блиски исток, а који Макиндер назива зоном пет мора, који има улогу геополитичке споне и „прелаза између Северног и Јужног Хартленда. Отуда се може приметити да Северни и Јужни Хартленд, заједно са Арабијом између њих, чине

²⁹⁴ Ibidem, p. 78

²⁹⁵ Ibidem, p. 78.

²⁹⁶ Ibidem, p. 58.

²⁹⁷ Ibidem, p. 60.

широк травнати појас за прелаз људи на коњима и камилама од Сибира, преко Персије, Арабије и Египта.²⁹⁸

Стратешки значај Блиског истока, Макиндер објашњава кроз пример Сараценског царства које се простирало „од Гибралтара до Малајског мореуза, односно од капије Атлантика до капије Пацифика.“²⁹⁹ Блиском истоку Макиндер даје геопросторни потенцијал за развој како копнене, тако и поморске димензије моћи. Сарацени су прво направили копнено царство, да би у другој фази развили велику поморску силу у Медитерану и на Индијском океану. У Медитерану је сараценска морнарица доминирала док је није сузбила Венеција, а у Индијском океану њу су потиснули Португалци. На овом примеру, Макиндер је пронашао додатни доказ за своју тврдњу о преимућству копнене моћи, јер, иако је Сараценска империја доживела пораз на мору, она није била стварно побеђена док није била сломљена на копну од стране Турака који долазе из евроазијског Хартленда. Слому сараценске владавине на Блиском истоку допринели су и други узроци, од којих Макиндер посебно наводи демографски проблем, са којим су се сусретала и друга номадска царства, а који се огледао у „недовољном броју људи на матичној територији.“³⁰⁰

4.1.6 Геостратегија тампон зона

У Макиндеровом геополитичком учењу, стожерна област, односно стратешко језгро Евроазије, било да је дефинисано као географска осовина историје или као Хартленд, има пресудан значај за доминацију над Евроазијом. Из такве тезе намеће се питање, како остварити контролу, односно како владати Хартлендом. У чланку „Географска осовина историје“, он се уопште не бави тим питањем, и ако се критички сагледава и оцењује његов опус, то и јесте највећа мањкавост тога рада. У књизи *Демократски идеали у стварност*, проблем реализације доминације над Хартлендом јесте главно геополитичко питање. Како би дао одговор на њега, Макиндер уводи нову геополитичку јединицу, коју назива тампон зона. Ова област се често пута у класичној и савременој геополитици помиње и као санитарни коридор.³⁰¹

Већ смо спомињали, да Макиндер за „седиште светске моћи“ није прецизирао границе, међутим, 1919. године, он је јасно одредио да Источна Европа улази у састав Хартленда. Он тај западни део Хартленда означава као појас између Балтичког и Црног мора.³⁰² У геостратешкој шеми за контролу над Хартлендом, Источна Европа има улогу „капије“, али и бојишта од кога зависи контрола над језгром Евроазије. За контролу над

²⁹⁸ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 60. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op.cit., стр. 67.

²⁹⁹ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 60.

³⁰⁰ Ibidem, p. 68.

³⁰¹ Нарочито после Првог светског рата и Октобарске револуције у Русији.

³⁰² Источна Европа није улазила у његову пројекцију Осовинске области из 1904. године.

Хартлендом, Источна Европа је пресудна, а то најбоље видимо кроз такозвани троделни слоган који је изнесен у књизи:

***Ко влада источном Европом доминира Хартлендом,
Ко влада Хартлендом доминира Светским острвом,
Ко влада Светским острвом доминира светом.***³⁰³

Из наведеног цитата види се, да је територија од Балтичког до Црног мора бојно поље између највећих копнених сила Евроазије и простор који је 1919. године подељен између Словена и Германа који полажу историјско право на њега. Макиндер је сматрао, да се узрок избијања Првог светског рата налази управо у Источној Европи. Однос између два континентална дива – царске Немачке и царске Русије, представља, према Макиндеру, кључ светског мира. Источна Европа је кључ за постизање трајног мира у Европи „иако су битке које су одлучиле Први светски рат вођене на Западу (мисли се на Западни фронт – примедба Ж.Б).“³⁰⁴

Споменуто је да је Источна Европа на почетку Првог светског рата била подељена између два политичка система – на истоку Руска империја, а на Западу од 1871. године немачки Кајзеррајх и Аустро-Угарска. После Првог светског рата, нестале су поменуте царевине, а на простору Источне Европе почеле су се формирати нове државне творевине. Макиндеровом концепту тампон зоне у потпуности је одговарала иницијатива америчког председника Вудроа Вилсона о праву народа на самоопредељење. Овај принцип се односио, пре свега, на народе Европе чије су се политичко-територијалне јединице јављале на развалинама споменутих империја. Појава нових држава у појасу од Балтика до Црног мора за Макиндера је била идеална прилика да се направи *кордон* самосталних држава које ће бити изван контроле ранијих метропола од којих су се еманциповале. На простору ових новостворених држава, Макиндер је видео прилику за реализацију контроле над Хартлендом, што би довело до тога да поморске силе стекну капацитет да обуздавају копнену моћ у Евроазији. Прилика за остварење овог геополитичког пројекта указала се на Париској мировној конференцији, ради чега се Макиндер и надао да ће књига *Демократски идеал и стварност* бити нека врста приручника британској делегацији у Версају.

Конципирање тампон зоне (*buffer zone*) у Источној Европи, засновано је на успостављању низа суверених држава између нове болшевичке Русије и Вајмарске Немачке. Постојало је и идеолошко одређење тампон зоне, која је требала да има и улогу санитарног кордона према новоформираном Совјетском Савезу и комунистичкој идеологији.

Народи који улазе у састав Макиндеровог геополитичког кордона су негермански народи који су формирали самосталне државе на развалинама ранијих царстава (или су

³⁰³ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 106.

³⁰⁴ Ibidem, p. 108.

неки од њих већ имали властите државе пре Великог рата) – Пољаци, Чеси, Словаци, Срби, Хрвати, Словенци, Румуни, Бугари и Грци. „Наведени народи не могу самостално, према Макиндеровом схватању, да играју значајнију улогу у новом послератном европском поретку, али повезани у један стратешки низ (кордон) стичу прилику да врше пресудну улогу у обуздавању и контролисању копнене моћи на великом континенту“.³⁰⁵ Међу државама које треба да попуне тампон зону, треба да се успостави равнотежа снага, односно не сме се појавити хегемон, јер оне се саме „сигурно неће удруживати у ма ком циљу осим одбране. Оне се иначе толико разликују било од Немаца или од Руса, да им можемо веровати да ће пружити отпор ма којој организацији било ког од два велика суседа, која би настојала да прерасте у империју Источне Европе.“³⁰⁶

За овај рад је важно да се наведе, да иако књига *Демократски идеали и стварност* није добила велику пажњу у академској јавности у Великој Британији, нови геополитички систем, који је успостављен у Европи након Версајске конференције, суштински је одговарао Макиндровој геополитичкој концепцији датој у Хартленд теорији. Версајски поредак је успоставио кордон независних држава у Источној Европи, који је имао за циљ да спречава (баражира) интегрисање Хартленда. Геостратегија „тампонирања“ Хартленда на западном крилу, преко новостворених држава Источне Европе, спречавала је повезивања Совјетског Савеза са западном Европом. Макиндер је нарочито наглашавао значај онемогућавања територијалног повезивања Немачке и комунистичке Русије. Такође, успостављањем „ланца“ држава у Источној Европи, осујећен је и немачки средњоевропски (Mitteleuropa) геополитички пројекат. Из овакве поставке види се, да у његовој геополитичкој теорији, простор Источне Европе има глобални стратешки значај, „јер би његово запоседање могло да омогући или пак спречи глобалну доминацију једне силе“.³⁰⁷

Важно је споменути, да је са гледишта поморских сила, чије интересе Макиндер заступа, простор европске тампон зоне значајан и ради тога јер повезује два морска базена, односно Балтичко и Црно море. Изласком новостворених источноевропских држава на ова мора, и Немачка и Совјетски Савез лишени су комфорог приступа морској обали и евентуалној изградњи мреже поморских база. С друге стране, Немачка је према Версајском споразуму подељена, управо онако како је то осмислио Макиндер у овом раду, Пољским коридором³⁰⁸ према Балтичком мору, и тако је учињена трајна штета односима између Варшаве и Берлина.

Макиндер је тезу о европској тампон зони разрађивао још за време свога мандата у Русији, где је био послат од стране владе Велике Британије ради помоћи Белом покрету у

³⁰⁵ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 69.

³⁰⁶ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 121. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op.cit., стр. 70.

³⁰⁷ Ibidem, p. 121.

³⁰⁸ Пољски коридор се често у литератури назива и Гдањски коридор.

борби против бољшевика. Након повратка у Лондон 1920. године, Макиндер је извештавао да је за очекивати да ће бољшевичка страна победити контрареволуционарне снаге. Он је зато тражио, да се на западу и југу Русије који су се тада налазили под контролом Белог покрета, формирају тампон државе чија би намена била обуздавање бољшевичког језгра које се поклапало са његовом геополитичком пројекцијом Хартленда. Према његовој сугестији, „тај ланац тампон држава требао је да обухвата следеће државе: Белорусију, Украјину, Јужну Русију, Грузију, Јерменију, Азербејџан и Дагестан.”³⁰⁹ Макиндеров предлог није приваћен, али је у задњој деценији 20. века, након распада Совјетског Савеза, настао низ држава на границама нове руске државе који се подударао са његовом концепцијом тампон држава (државица) око руског језгра. На питање – да ли су државе Источне Европе, гледано из ракурса историје, изнеле улогу тампона-кордона-баража између Немачке и Русије – може да се одговори, да то није било случај.

Евроазијске копнене силе, које су од тридесетих година прошлог века израсле у тоталитарне империје, чак су се у једном тренутку, кроз пакт Рибентроп-Молотов, удружиле како би решиле питање санитарног кордона. Након Другог светског рата, тампон државе Источне Европе бивају стављене под контролу Совјетског Савеза, тако да је тампон зона померена знатно на Запад. То је био јединствен случај у историји да је Хартленд држава контролисала тампон зону. Након педесет година, рушење комунистичког блока почело је управо у Источној Европи, на простору који је Макиндер означио као тампон зону. Губитком контроле над Источном Европом, Москва је изгубила своју империјалну снагу, и Русија није више контролисала целокупно стратешко језгро Евроазије, након чега је сведена на ниво регионалне силе.

У постхладноратовској Европи, питање источноевропског геополитичког кордона поново је актуелизовано 1999. године, након уласка држава Источне Европе у Северноатлантску алијансу, чиме су се стекли услови да се према Макиндеровом геополитичком моделу оствари контрола над Хартлендом. Остваривањем контроле над Источном Европом, обуздавање Руске Федерације као главног „становника” Хартленда, сада је без преседана у историји, а руско западно крило у потпуности је затворено. Геополитички и геостратешки значај тампон држава Источне Европе не губи на важности када је у питању просторно обуздавање Хартленда.

4.1.7 Геополитичка концепција средишњег океана

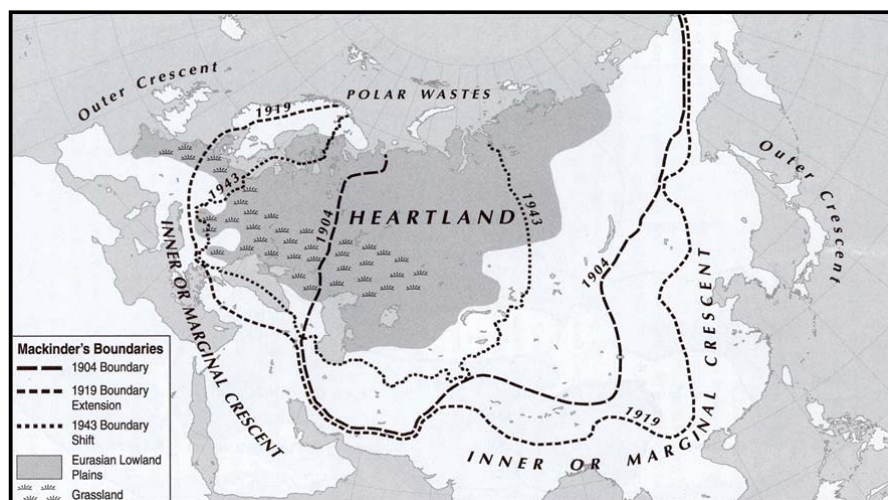
Задњи рад на тему Хартленд теорије, Макиндер је написао у јеку Другог светског рата 1943. године, за престижни амерички часопис *Спољни послови (Foreign Affairs)*. Наиме, познати амерички политички географ Исаја Боумен (Isaiah Bowman) је за време Другог светског рата био уредник поменутог часописа, и позвао је Макиндера да напише

³⁰⁹Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 71.

чланак о релевантности и актуелности његовог учења у околностима новог светског сукоба. Већ је споменуто да је Макиндерово учење, за разлику од Велике Британије, било врло популарно у САД након избијања Другог светског рата, где су му радови били читани, а његово дело присутно и утицајно.

Чланак *Савршени свет и победа мира (The Round World and Winning the Peace)*³¹⁰ започиње са одговором на питање да ли је Макиндерово учење релевантно и након више од две деценије, у условима савременог механизованог рата. Међутим то ипак није само расправа о релевантности његове Хартленд теорије јер се у њему појављују и нове геополитичке концепције и стратешка решења.

„Макиндер и даље остаје на темељима који су дати у *Хартленд теорији*, али сада за разлику од концепције из 1919. године, у духу са актуелним геостратешким контекстом, не сматра више Источну Европу најважнијим стратешким простором за контролу над Хартлендом. Наиме, Макиндер 1943. године, по трећи пут редефинише простор Хартленда, несматрајући да је то одступање од раније концепције, већ перципирајући Хартленд као првенствено стратешки концепт који не дозвољава прецизно дефинисање граница на мапи (видети карту 2).”³¹¹

Карта 2³¹² – Промене граница Хартленда 1904. 1919. и 1943. године

Полазна тачка за учење из 1943. године, јесте простор Хартленда, а за разлику од ранијег проширења овог простора, презентираниг и објашњеног у књизи *Демократски*

³¹⁰ Поред овог превода у домаћој литератури се још користе и следећи преводи *Округли свет и победа мира* и *Заокружени свет и освајање мира*.

³¹¹ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 72.

³¹² Карта преузета из Cohen S.: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003., p. 18.

идеали и стварност, Макиндер сада Хартленд сажима на много мању област. Кључна област за контролу над Хартлендом према учењу из 1919. године је Источна Европа, док у раду из 1943. године, Источна Европа не улази у састав Хартленда. На другој страни, читав регион источно од реке Јенисеј је уклоњен из Хартленда, и та нова област је названа Леналенд (Lenaland), и укључена у појас који служи за обуздавање Хартленда.

Хартленд или област стратешког језгра Евроазије, у овом раду се у великој мери поклапа са државним границама СССР, изузев у области Источног Сибира. Други светски рат је показао да је западни део Хартленда врло рањив и тешко брањив због недостатка природних препрека. Међутим, Макиндер истиче стратешки значај величине територије Хартленда, с обзиром да је „широка равница Хартленда расположива за одбрану по дубини и за стратешко повлачење. Далеко назад, ова равница претвара се у природне бастионе створене уз помоћ неприступачне арктичке обале, дивљине Леналенда иза Јенисеја, и руба планине Алтај ка Хинду Кушу, подупрте са пустињом Гоби, Тибетанском и Иранском висижом.“³¹³

Хартленд је у овом случају оријентисан и одређен у односу према Леналенду, и смештен западно од реке Јенисеј „чији се простор шири 2.500 миља северно и јужно и 2.500 миља источно и западно. И који садржи четири милиона и четврт квадратних миља и популацију од више 170 милиона људи.“³¹⁴ Потребно је навести, да је овако одређен Хартленд површински мањи и од Осовинског региона из 1904. године. У овом чланку, Макиндер га назива Хартленд-Русија, одређујући руску државу као главног „становника“ Хартленда.

Ако овај рад анализирамо кроз ранију поделу света на велика географска подручја из 1904. године, ампутирана источна област или Леналенд је укључена у Унутрашњи или маргинални полумесец. Макиндер тако постаје први весник (гео)стратегичке обуздавања руског Хартленда која ће оперативно почети да се реализује тек по завршетку Другог светског рата. Одвајањем Леналенда од евроазијског континенталног језгра, дата је велика предност поморским силама у односу на копнене силе Евроазије.

По својим физичко-географским особинама, Леналенд је негостуљубиви део Источног Сибира, простор са висијама и низијама које су потпуно прекривене четинарском шумом. У опису Леналенда, Макиндер наводи следеће карактеристике: „Леналенд Русија је територија од три милиона и три четврт квадратних миља, али са популацијом од свега шест милиона, од којих је скоро пет милиона насељено дуж трансконтиненталне пруге од Иркутска до Владивостока. Остатак ове територије насељен је са просечно једним становником на три квадратне миље. Територија је богата природним ресурсима, дрвеном грађом, воденим потенцијалом и минералима који су

³¹³ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., pp. 198-199. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој енгло-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 73.

³¹⁴ Ibidem, p. 199.

скоро нетакнути.“³¹⁵ Одвајањем Леналенда од Хартленда значајно је ослабљена стратешка хомогеност и дубина језгра Евроазије, а с друге стране, поморске силе су добиле озбиљно територијално проширење приобалног дела Евроазије.

4.1.8 Геостратегија амфибијског тројства

Поред Леналенда, нове области у Евроазији која је одвојена од Хартленда, Макиндер је увео још једну геополитичку јединицу, у овом случају у питању је акваторија Северног Атлантика, са „зависним морима и речним базенима.“³¹⁶ Овај простор Макиндер назива *средишњи океан*, и иако му не поклања исту пажњу као Хартленду, јасно је да се ова геополитичка целина поставља насупрот унутрашњој континенталној маси Хартленда. Макиндер је покушавао да направи геополитичку платформу која би концептуално требало да помогне поморским силама Западне Европе и Северне Америке у сучељавању са континенталним СССР-ом, којег он, две године пре краја рата, види као победника над нацистичком Немачком.

Средишњи океан у Макиндеровој замисли има исте оне централно-осовинске карактеристике као и стожерна област у Евроазији, тако да је средишњи океан, уз Хартленд, још један Макиндеров значајан и са далекосежним реперкусијама, геополитички концепт. Ова област интегрише унутрашњи и спољашњи полумесец, чиме се ојачава поморска димензија моћи. Макиндер (гео)стратешки значај средишњег океана резимира на следећи начин: „мостобран у Француској, ушанчен аеродром у Британији и резерва радне снаге, пољопривреде и индустрије у источном делу САД и Канаде.“³¹⁷ Приметно је да овај геополитички концепт има три елемента који чине геоекономску, гекултурну и идеолошку базу за формирање северноатлантске заједнице, која треба да обједини све продуктивне капацитете западне поморске моћи.

По овом концепту, поморска моћ добија и копнену надоградњу, неопходну за успешно обуздавање континенталне снаге совјетске државе која преузима улогу копнене суперсиле. Копненом надоградњом поморске моћи, добија се, по америчком геополитичару Џефри Слоану (*Geoffrey Sloan*) „амфибијско тројство и положај ова три елемента значи да се ослонац моћи још једном померио на запад.“³¹⁸ Замисао о „Средишњем океану“ из 1943. године, представља концепцијско чвориште за утемељење геополитичке, (гео)стратешке и геоекономске заједнице, која ће се, управо по

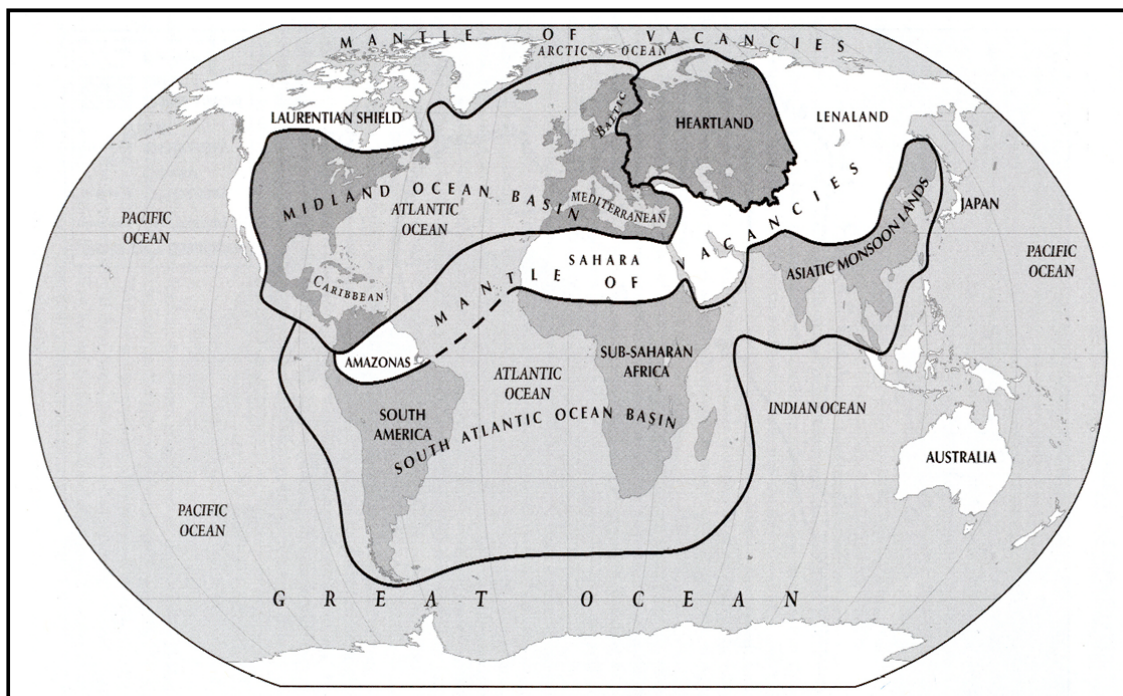
³¹⁵ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 199. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 73.

³¹⁶ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 204.

³¹⁷ Ibidem, p. 204.

³¹⁸ Geoffrey Sloan, „*Sir Helford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now*“ in Colin Gray, Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy*, p. 25.

Макиндровој геополитичкој шеми, реализовати кроз формирање *Организације северноатлантског споразума (North Atlantic Treaty Organization NATO)* 1949. године, једног од највећих и најмоћнијих војно-политичких савеза у историји света.

Карта 3³¹⁹ - Макиндров глобални концепт равнотеже снага из 1943. године

Концепт средишњег океана замишљен је као противтежа евроазијском Хартленду, и иако није разрађен као Хартленд теорија, ово је један од најзначајнијих мисаоних доприноса политици (теорији и пракси) англо-америчког обуздавања континенталне Европе и Русије у другој половини 20. века. Амфибијска пројекција поморске моћи на копно успешно је изведена и опробана за време Другог светског рата у преко 600 операција на европском и пацифичком војишту. За САД као прву силу поморске моћи, од кључног значаја било је држање стратешког мостобрана у Западној Европи, јер је прва сила копнене моћи СССР стекао контролу над Источном Европом, а самим тим и обезбедио сувереност над Хартлендом.

Средишњи океан постаје природни водени канал који ће чврсто да повезује амерички-острвски полумесец са унутрашњим- европским полумесецом током Хладног рата, али и данас. Амфибијска стратегија поморске моћи према приобалном делу Евроазије постаће модел који ће се успешно користити у локалним ратовима, од рата у Кореји (1950-1953), па до Пустинске олује 1991. године. Такође, амфибијски притисак на Унутрашњи полумесец постаће један од главних инструмената политике обуздавања

³¹⁹ Карта преузета из Cohen S.: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003.; p. 17.

совјетске претње током хладноратовског сучељавања. Након Другог светског рата, САД преузимају улогу Велике Британије у господарењу светским морем, тако да је Хладни рат био биполарна равнотежа снага између поморске и копнене моћи.

У тој глобалној равнотежи снага, Макиндер даје своју скицу светског поретка кроз већ раније виђени модел поделе света на велика географска подручја. Поред главних геополитичких полова Хартленда и Средишњег океана, он наводи још низ великих географских подручја која ће постати јако важна у периоду након Другог светског рата.

Трећа посебна географска целина јесте климатски појас монсуна којег он одређује (именује) као Монсунске земље (*Monsoonal lands*), Овај појас обухвата Индију, Индокину и источну Кину, односно источни део Унутрашњег полумесеца. Далеки исток постаје важан елемент Макиндерове глобалне геополитичке равнотеже, иако је реалност 1943. године изгледала другачије. Кина је била у рату са Јапаном, а велики део ње био је окупиран. Индија, с друге стране, није била субјект међународне политике јер се налазила у саставу Британског царства. Тек се сада може схватити, колико је Макиндер далеко видео кроз мрак Другог светског рата, јер се данас, без Кине и Индије, не може ни да замисли глобална структура моћи.

Као посебна геополитичка целина у оквиру Светског острва, издвојена је област пустиње која се протеже од Сахаре, преко азијских пустиња и Леналенда до ледене пустиње арктичког круга. Овај појас Макиндер назива Зоном празнине (*Mantle of Vacancies*), јер је због својих физичко-географских особина слабо насељен, а има и имао је важну улогу у раздвајању највећих народа Евроазије и Африке. Овакво виђење је можда и одговарало општем стању четрдесетих година 20. века, међутим, већ средином седамдесетих година, простор Блиског и Средњег истока од зоне празнине постао је подручје демографске експлозије. Од свих Макиндерових идеја, његови критичари највише указују управо на ову тезу о Зони празнине, која ће супротно Макиндеровом предвиђању, постати ареал велике геополитичке динамике за време Хладног рата.

Макиндер није предвидео демографску динамику ове зоне, али је њено одређење као зоне раздвајања великих народа и цивилизација и данас потпуно релевантно упркос великом технолошком скоку у односу на време када је изнесена. Ова теза је нешто већи отклон Макиндера према географском детерминизму, у којој нису правилно сагледани друштвени процеси, а нарочито на Блиском и Средњем истоку. Међутим, оно што је он ипак правилно предвидео, јесте да је ово засебна област, која ће се у другој половини 20. века и у првим деценијама 21. века, мисаоно везивати за исламски свет који је постао поприште перманентне нестабилности. Оно што је остало непромењено и изван Зоне празнине јесте Леналенд и субарктичка област Евроазије, која је остала под чврстом контролом руске државе.

Макиндер је издвојио још једну посебну област која је концентрисана око базена Јужног Атлантика, а на коју се наслањају велике копнене масе Јужне Америке и

Субсахарске Африке. Афричка регија овог великог простора обухвата раније дефинисани Јужни Хартленд, који је у Хартленд теорији имао важну улогу у контроли Светског острва. Јужна Америка у време писања овог рада је под пуном контролом САД, која је успостављена још од увођења Монроове доктрине, од када се централна и јужна Америка посматрају као интересна сфера Вашингтона.³²⁰ Након завршетка Другог светског рата, највећи део овог простора Јужне Америке и Црне Африке биће зона константног надметања између копна и мора, односно Москве и Вашингтона.

Иако је у време писања чланка, Совјетски Савез био у потпуној дефанзиви, Макиндер је био уверен у победу Совјетског Савеза над Трећим рајхом. Он ни за тренутак није посумњао у своје концепције из 1919. године, дајући несумњиву предност „становнику” Хартленда у борби између два копнена дива. Према његовом мишљењу, Совјетски Савез „задобиће ранг најмоћније копнене силе на свету. Шта више, постаће сила у стратешки најјачој дефанзивној позицији.“³²¹ Хартленд постаје совјетска геостратешка тврђава, која ће по први пут имати „гарнизон попуњен посадом довољном и по броју и по квалитету.“³²² Макиндер је Совјетски Савез дефинисао као највећу копнену силу Света, која контролише цели Хартленд, виђен у границама из 1943. године. Под утиском рата на Источном фронту, Макиндер је истицао дефанзивне карактеристике Хартленда и копнене моћи уопште, уз напомену да је „Хартленд највећа природна тврђава на земљи.“³²³

Геополитички поредак представљен у чланку *Савршени свет и победа мира* је глобална равнотежа између главних сила копна и мора. САД су стигле у Европу и Азију, а Макиндер је правилно приметио, да се овај пут неће повући натраг преко океана, као после Првог светског рата, јер ће морати да контролишу поражену Немачку. Совјетски Савез такође треба са западним савезницима да обуздава Немачку, из чега се несумњиво види, да је Макиндеру било јасно, да ће Москва Хартленду да прикључи и Источну Европу. Још једном напомињемо, да Макиндер ову геополитичку једначину моћи саставља у време када се још не виде прави и дугорочни ефекти победе у бици код Стаљинграда, док Курска битка, после које су немачке трупе прешле у трајну дефанзиву на Источном фронту, тек предстоји.

Интересантно је да Макиндер после рата предвиђа сарадњу између Хартленда и Средишњег океана, односно Москве и Вашингтона, иако је, према његовом главном учењу, између копнене и морске стихије стање природног сучељавања, што ће Хладни

³²⁰ Вашингтон на Централну и Јужну Америку гледа као на своје геополитичко двориште, то је константа америчке спољне политике до данас.

³²¹ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 201.

³²² Ibidem, p. 201.

³²³ Ibidem, p. 201.

рат и да докаже. Стога, може се „закључити, да је Макиндеров став о савезништву САД и СССР више био део ратне дипломатије, него његово истинско геостратешко убеђење.”³²⁴

4.1.9 Утицај технолошког напретка на Хартленд теорију

Хартленд теорији и генерално Макиндеровом учењу се приговара да спадају у геодетерминизам који не разматра довољно утицај антропогеографског фактора у геополитичкој анализи. Као контра-аргумент, присталице Макиндеровог учења наводе његово стално истицање утицаја револуције у транспортним технологијама на геополитичке процесе.

Макиндер се у својим делима детаљно бавио утицајем индустријске револуције на велике политичке процесе у простору. Наиме, све његове радове обележава, између осталог, и став да у преиндустријском времену великим просторима владају они народи који су се прилагодили одређеним природним срединама. То је време када је извор енергије био ограничен на човекове мишиће и издржљивост теглећих животиња, као и на снагу ветра и воде. Тек са крајем 18. века, почиње оно што ћемо назвати индустријском револуцијом, чији је предводник била Велика Британија, која је била истовремено и носилац великих технолошких промена. Макиндер је имао срећу да велике иновацијске скокове индустријске револуције гледа из прве руке, јер је припадао нацији која је дуго била прва технолошка сила Света. Оно што је за Макиндера и његово учење било најважније, када су у питању индустријске промене, јесте револуција у транспортним технологијама која је суштински мењала просторни смисао. Захваљујући проналаску парне машине доцније су конструисани парна локомотива и пароброд, па се простор почео на сасвим другачији начин сагледавати и разумевати.

Тако, „пре индустријске револуције, транспорт копном зависио је од животињске снаге, а на води углавном од „милости“ ветрова. Изумом пароброда, поморске силе учвршћују своју превласт на мору, јер путовање постаје знатно брже и сигурније. Ратни бродови постају знатно ефикаснија оружја, а трговачки бродови превозе све више људи и робе. Да би се боље искористиле могућности пароброда који постаје симбол пловидбе у индустријској епохи, велике индустријске државе граде и вештачке водене путеве како би још више унапредиле пловидбу³²⁵. Поморске државе индустријском револуцијом само су повећале своју покретљивост и осигурале превласт на мору.”³²⁶

³²⁴ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 76.

³²⁵ Суецки канал који је отворен 1869. године и данас има велики стратешки значај.

³²⁶ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 76.

За Макиндерово учење још је важнија револуција копненог транспорта, која започиње са проналаском парне локомотиве и изградњом железнице. Брзина кретања копном до индустријске револуције зависило је од брзине, пре свега, коња и камила, а главни медијум за кретање копном биле су велике равнице. Међутим, од 1825. године, када је направљена прва употребљива парна локомотива, почиње истинска револуција у копненом транспорту. Железничка мрежа у Великој Британији и Западној Европи расте неслућеном брзином, и до 1870. године, британско острво је већ испреплетено са преко 100 000 километара пруге. Макиндер је те промене гледао у свом завичају, а његов биограф Брајан Блует сматра, да је то лично искуство остварило велики утицај на његову теорију. Како он запажа, „клица његове идеје о утицају железнице долази из родног Геинсбурга. Та мала лука на реци Трент доживела је прави економски бум до отварања железничке линије Манчестер – Шефилд – Линконшир, 1849. године. Развој Геинсбурга почео је да опада након што је транспорт роба почео да се одвија директно железницом до морске луке Гримсби, а не реком Трент. Геинсбург и његов значај као речне луке били су изазвани изградњом железнице.“³²⁷

Индустријска револуција ствара индустријску државу којој је потребан бржи транспорт индустријских производа, као и ефикаснија експлоатација природних ресурса. Макиндер је у индустријском добу дао предност копненом транспорту железницом у односу на поморски транспорт, и сматрао је да се индустријском револуцијом променила глобална геополитичка равнотежа у корист копнене моћи.

У том смислу, он запажа, да „када је у питању трговина не треба заборавити да у поморској трговини, ма како то био јефтин начин превоза, роба обично пролази три фазе: произвођач, лука примаоца и малопродајно складиште, док железница на континенту робу превози директно од произвођача до складишта увозника.“³²⁸ Прави ефекти железничке транспортне револуције и њен утицај на глобалну геополитику осетили су се тек након што је царска Русија изградила Транссибирску магистралу која је повезивала њен европски део са њеним далекоисточним територијама. Њена изградња „представља један од најамбициознијих градитељских подухвата 19. века, до данас то је најдужа железничка линија на свету.“³²⁹ Највећа држава на свету је уложила велики напор у изградњу железничке мреже и између 1866. и 1900. године „Русија је изградила преко 30.000 миља железничких пруга, а за време периода од 1893. до 1897. године нове железничке линије су грађене просечно 1.625 миља годишње.“³³⁰

³²⁷ Blouet B.: *Halford Mackinder: A Biography*, op.cit, p. 115.

³²⁸ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 189.

³²⁹ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 78.

³³⁰ O'Hara S., Heffernan M., Endfield G.: *Halford Mackinder, The Geographical Pivot and British Perceptions of Central Asia*, у: *Global Geostrategy, Mackinder and defence of the West*, Frank Cass, London, 2005, p. 98. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 78.

Транссибирска железничка пруга је ипак само трансконтинентална магистрала која лако може бити угрожена. Макиндер је сматрао, да ће до краја века читава руска држава, а самим тим и евроазијски стожер бити премрежен железничким пругама.

Транссибирска железничка магистрала је била аларм за узбуну, јер се одједном стварају услови да највећа копнена империја мобилише непроцењиве ресурсе свога простора зарад изградње велике светске силе која ће доминирати целом Евроазијом. Макиндер је наводио као пример два рата које су Британско и Руско царство водили на прелазу векова, у којима су, захваљујући новом виду индустријског транспорта, могли да успешно пребацују људство и ратни материјал хиљадама миља далеко. Тако он запажа, да је „руска армија у Манџурији одлично сведочанство мобилне копнене моћи, као што и Британија у Јужној Африци представља пример велике поморске државе.“³³¹ Руско – Јапански рат (1904 – 1905) показао је способност руске државе да ефикасно мобилише своје људске и природне ресурсе и да их железницом пребаци на други крај континента. Ресурсни потенцијал осовинске државе, уз ефикасну индустрију, постаје основ за стварање геополитичких услова за задобијање статуса прве светске силе.

Макиндер је анализирао руско природно богатство из угла свог времена, па је наводио како су „територије Руског царства и Монголије тако неизмерне, а њихов потенцијал у погледу становништва, житарица, памука, горива и метала тако неизрачунљиво велик, да је то неизбежно велики економски свет који ће се развијати, више или мање издвојен и неприступачан океанској трговини.“³³² Њему је било сасвим јасно да су поред огромних ресурса, руској држави такође потребни организација и технологија да би те ресурсе искористила, и управо је индустријска револуција омогућила Русији да мобилише читав свој потенцијал у свом успону ка позицији савремене светске силе.

Напредак у технологији транспорта са почетка 20. века не може се свести само на железнички саобраћај, јер се појављује и возило са СУС мотором као све присутније и поузданије средство, а лет браће Рајт најављује ваздушни саобраћај. Међутим железница, према Макиндеровом учењу, остаје окосница развоја мобилности осовинске државе, која даје могућност да се сви ресурси Хартленда интегришу и искористе за стварање светске империје, док напредак других видова транспорта може само да додатно оснажи покретљивост и моћ осовинске државе.³³³

³³¹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 189.

³³² Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 191. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 80.

³³³ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 80.

Основну геополитичку тезу која произилази из евидентности транспортне револуције крајем 19. века, чини став, да је поново промењена глобална геополитичка равнотежа у корист копнене моћи. Макиндер је у својим радовима дао историјски пресек односа између поморске и копнене мобилности и њеног утицаја на велике геополитичке промене. У чланку о Осовинском региону, он објашњава геополитички значај откривања поморског пута за Индију око Рта добре наде, којим се „неутрализовала стратешка предност централног положаја степских житеља путем притиска на њих из залеђа.“³³⁴

Била је то прва промена глобалне равнотеже снага, која се заснивала на промени доминантног начина мобилности, јер се поморским путем са јужне стране опасала Евроазија, док су у приобалном делу изграђене поморске базе које су омогућиле развој поморске трговине. Овим догађајима осовински регион је искључен из историјске динамике коју почињу да диктирају европске поморске силе. Ови догађаји не би били могући да није дошло до највеће технолошке револуције у поморском транспорту у 15. веку, која је поморским силама, сматра Макиндер, давала велику предност у доминатној мобилности све до индустријске револуције. Стога, „способност да се интегришу широки простори између удаљених држава захваљујући јединственом океану давала је поморцима неухватљиву предност над житељима копнених држава. Као најутицајнија и најважнија поморска држава епохе Колумба јавља се Велика Британија.“³³⁵ Захваљујући острвском положају, Британци су се могли несметано посветити прекоморским освајањима и доминацији над светским морем, док су се остале европске поморске силе исцрпљивале у бескрајним ратовима за доминацију на европском копну. Тек ако би се нарушавала равнотежа снага појавом неке државе која је претендовала да постане хегемон, Велика Британија је улазила у конфронтацију у улози балансера.

Доминација поморске моћи у светским пословима траје све до почетка 20. века када појава железнице враћа копнене силе у игру за светски примат. Осовински регион је интегрисан пругама које омогућавају да се „мења стање ствари у великим копненим државама, тако да оне нигде не доносе такву корист као у затвореним централним областима Евроазије, на чијим се широким просторима не може наћи ниједно брвно ни камен подесан за градњу. Железнице у степи чине невиђена чуда пошто су директно замениле коња и камилу, што значи да је овде прескочен неопходан стадијум развоја путева.“³³⁶

Железница има стратешку улогу у мобилисању снаге простора, а посебно важну улогу има у светској трговини. Макиндер у свом ставу иде толико далеко, да сматра, да је

³³⁴ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 187.

³³⁵ Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 80.

³³⁶ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op.cit., p. 189. у Будимир Ж.: *Актуелности учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли*, op. cit., стр. 81.

железнички транспорт у предности над поморским у светској трговини. За копнену државу, железница нема помоћну улогу у светској трговини, као што је то случај са поморским државама где железница служи само као помоћно транспортно средство поморској трговини. Стожерној држави Евроазије, железница омогућује несметан транспорт огромних природних ресурса на светско тржиште, и укључује њену привреду у глобализован економски систем.

Макиндер у новој технологији транспорта копном види појаву која може да угрози поморску односно британску доминацију у светској трговини, али и инструмент мобилизације немерљивих ресурса мегаконтинента, Светског острва, који могу послужити да се направи највећа поморска флота на свету. У том случају, острвске државе и њихова поморска моћ били би озбиљно угрожени, јер би принцип достизања поморске моћи као предуслова за остваривање глобалне доминације био реализован од стране копнене моћи. Стожерна држава би тиме показала да је способна да пројектује своју моћ далеко преко граница властитог региона.

У закључку Макиндерове концепције о утицају револуције у транспортним технологијама на глобалну геополитичку равнотежу је порука или боље рећи упозорење поморским државама да се „не сме дозволити стварање светске копнене империје.“³³⁷ У случају да се огромни континентални простор Евроазије интегрише око стожерне државе, мора се на сваки начин спречити да развије поморску димензију моћи. Велике копнене силе морају остати сувоземне, без велике морнарице, и само тако поморске империје могу наставити да имају примат у светским пословима.

Ово упозорење Хелфорда Макиндера постаће део националне стратегије Велике Британије и САД, нарочито у време Хладног рата, али и данас. С друге стране, Совјетски Савез, али и данашња Русија никада нису успеле да развију велику океанску флоту која је на било који начин могла да изазове поморску моћ острвских држава.

Макиндер је добро схватио колики ће утицај остварити железница у интегрисању великих копнених подручја. Оно што је била погрешна процена тиче се разматрања способности Русије као стожерне земље да изгради железничку мрежу, која је требала истински да интегрише Хартленд. Русија до данас није поновила градитељски подухват као што је изградња Транссибирске железнице, која је још увек главна магистрала која повезује Сибир са Западном Русијом. Данас видимо да су Кинези најбоље разумели Макиндерову поруку кроз геополитички пројекат под називом „појас и пут“ у којем железница има најважнију улогу у досезању држава ЕУ са кинеског Далеког истока.

³³⁷ Ibidem, p. 191.

4.2 Геостратегијска концепција интегрисане моћи

У класичној геополитици посебно место припада Николасу Спајкману (*Nicholas Spykman 1893-1945*), Американцу холандског порекла, који је само са неколико радова успео да се избори за статус класика геополитике. Спајкман је уз Мехена и Макиндера незаобилазни представник класичне англо-америчке геополитичке школе. За ове ауторе се у стручној литератури каже, да су три стуба англо-америчке геополитике.

Рођен је у Амстердаму 1893. године, а професионалну каријеру је започео као новинар, односно дописник прво са Блиског, а затим са Средњег и Далеког Истока у периоду од 1913 до 1920. године. Као новинар који се бавио светском политиком, трагао је за дубљим разумевањем појава и процеса у међународном систему, па је напустио успешну каријеру журналисте и усмерио своје интересовање према науци. Спајкман је 1923. године докторирао на Универзитету Калифорнија, где започиње своју академску каријеру као предавач на пољу политичких наука. Са Универзитета Колумбија одлази на Јејл, где се успешно афирмише као ауторитет из области међународних односа који су тада још увек млада научна дисциплина, да би 1935. постао руководилац катедре за међународне односе и директор Института за међународне студије.

Спајкман заузима важно место у америчкој школи међународних односа, и уз Ханса Моргентхауа спада у прве и најзначајније представнике класичног реализма. Небојша Вуковић наводи да је Спајкман на почетку своје каријере био либерални идеалиста вилсоновских уверења, да би под утицајем научника који су избегли из Немачке после Хитлеровог доласка на власт, постао убеђени реалиста. Највећи утицај пред Други светски рат на Спајкмана је оставио Арнолд Волфере (*Arnold Wolfers*). Оно што Спајкмана посебно издваја од других теоретичара класичног реализма је увођење географског чиниоца као незаобилазног фактора у анализи међународних односа. Његови први радови се баве односом географије и међународне политике. У предвечерје Другог светског рата, објављује два важна рада који ће усмерити његова каснија истраживања. При рад је чланак *Географија и спољна политика (Geography and Foreign Policy)*, а у истом духу је и следећи рад *-Географски циљеви у спољној политици (Geographic Objectives in Foreign Policy)*. Ова два рада су били увод у веће истраживање које ће резултовати књигом *Америчка стратегија у светској политици: Сједињене Државе и равнотежа снага (America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power)* коју издаје 1942. године уз помоћ Рокфелер фондације. Друга његова књига *Географија мира (The Geography of the Peace)* излази постхумно, 1944. године. Ова 4 наведена дела Николаса Спајкмана, два чланка и две књиге спадају међу најзначајније радове англо-америчке класичне геополитике, као и геополитике уопште.

4.2.1 Појам моћи у међународним односима према учењу Николаса Спајкмана

Спајкманови радови постављају основне принципе реалистичке теорије о међународним односима. У доба када се објављују његови чланци и књиге још увек су се развијала главна начела реалистичке школе међународних односа, и зато његови радови о феномену моћи и природи међународне политике имају велики значај. Најважније теоријске концепције, Спајкман је изнео у књизи *Америчка стратегија у светској политици*. Одмах након изласка ове књиге, Спајкман се нашао под ударом критике да је његово учење геодетерминистичко јер је дао превелики значај географији.

За њега је међународна политика анархичан систем који се налази у хобсовском стању рата свих против свих, а у науци је прихваћена његова теза да је међународна политика **поље сила** (*field of forces*).³³⁸ Како каже, „подручје међународне политике је попут поља сила, које је упоредиво са магнетним пољем. У било ком датом тренутку, постоје извесне снажне силе које делују у том пољу као полови. Промена у релативној снази полова, или појава нових полова, мењаће поље и линије његових сила. Преоријентисавање и престојавање малих сила у таквом пољу може бити резултат померања у равнотежи снага између великих сила.”³³⁹ Моћ је централно питање Спајкмановог теоријског система јер „само моћ може остварити циљеве спољне политике. Опстанак зависи од моћи, моћ значи опстанак, и „моћ је способност да наметнете своју вољу према другима, капацитет да заповедате онима који су без моћи, и могућност изнуђивања уступака од слабијих”³⁴⁰.

Моћ држава и нација је највећим делом географски условљена. Спајкман наводи најважније елементе моћи: 1. величина територије, 2. природа границе, 3. величина популације, 4. одсуство или присуство сировина, 5. економски и технолошки напредак, 6. финансијска снага, 7. етничка хомогеност, 8. делотворна друштвена интеграција, 9. политичка стабилност, 10. национални дух.³⁴¹ По Спајкмановом учењу, свака држава у светском систему делује кроз ове елементе моћи. Видимо да у наведеним елементима моћи, поред физичко-географских, имамо и друштвено-географске елементе, којима је он дао једнак значај у одржавању положаја државе у међународном систему. Небојша Вуковић за Спајкмана и његово дело каже, да он није био присталица „грубог

³³⁸ Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика* op.cit., стр. 78.

³³⁹ Spykman N.J. and Rollins A.: *Geographic Objectives in Foreign Policy I*, *The American Political Science Review*, Vol. XXXII, No. 1, February 1938, p 395. у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 78.

³⁴⁰ Spykman N.J.: *America's Strategy in World Politics, The United States and Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942, p. 16., у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 80.

³⁴¹ Ibidem. стр. 83.

детерминизма”, иако је сматрао да географски фактор има најдужи и најсталнији утицај у дефинисању спољне политике неке државе.

У књизи *Америчка стратегија у светској политици* посебан осврт је дат на феномене рата и сукоба у међународним односима. Он је сматрао, да је сукоб неизоставан део међународних односа, који се не сме занемарити у анализи светске политике. Рат је крајња форма сукоба, а борба за моћ постаје на крају битка за војну моћ. Из данашње перспективе, може се констатовати да овакво Спајкманово виђење моћи и положаја државе у међународном систему одговара схватањима офанзивног реализма и најзначајнијег аутора овога приступа Џона Миршајмера (*John Mearcheimer*).

Одсуство врховног ауторитета у анархичном систему држава, самопомоћ као незаобилазна категорија за преживљавање актера, и рат као саставни и неизоставни део међународне стварности јесу кључне одлике светске политике, по Спајкмановом схватању.

По његовим речима „рат је био константан феномен у међународним односима у свим периодима историје”.³⁴² Као тешка емотивна траума, рат је недобродошао и људи не воле да га се сећају, и тако се ствара велика опасност погрешне перцепције феномена рата (и сходно томе неадекватног деловања наспрам њега) која потиче из потребе за улепшавањем стварности. Зато насиље и силу треба гледати као „стварну стварност”³⁴³ како то каже професор Драган Симић, не оправдавати је, али је и не изостављати. Сила може бити искоришћена и за узвишеније циљеве у светској политици, јер од ње зависи национални и државни опстанак, а може бити употребљена и за стварање бољег света. Спајкман је упозорио своје савременике, „да крај рата (мисли на Други светски рат – примедба Ж.Б) не значи и крај борбе за моћ”,³⁴⁴ и из ове реченице се најбоље може разумети како он види значај моћи (па и рата) у међународним односима.

Борба је неизоставан део међународног живота, али и живота индивида. Она је покретач свих ствари сматрао је Спајкман, и без ње би живот престао да постоји. Политичка моћ покреће све сегменте друштва, али и технологију, и у том смислу Спајкман каже како „без политичке моћи, способности да се покрену људи, технологија не може служити друштвеној сврси.”³⁴⁵

Важно је нагласити, да Спајкман не одбацује сарадњу као саставни део међународног живота, као што неки његови критичари кажу, и да он експлицитно

³⁴² Ibidem, стр. 82.

³⁴³ За детаљније погледати Симић Д.: Светска политика, Чигоја, Београд, 2010.

³⁴⁴ Spykman N.J: *America's Strategy in World Politics, The United States and Balance of Power, with a new introduction by Francis P. Sempa*, Transaction Publisher, New Brunswick and London, 2008, p. XIV.

³⁴⁵ Spykman N.J: *America's Strategy in World Politics, The United States and Balance of Power*, op.cit, p. 12., у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 82.

наводи, како „човек ствара друштво кроз сарадњу, прилагођавање и конфликт, и све троје су суштински и интегрални део друштвеног живота”.³⁴⁶

Један од водећих критичара немачке геополитичке школе, Ханс Вејгерт (*Hans Weigert*) повезује Спајкмана са Карлом Хаусхофером (*Karl Haushofer*), оптужујући га да је преузео принципе немачке ратне геополитике.³⁴⁷ Међутим, ствар је у томе, да либералним-идеалистима није одговарао Спајкманов чврсти реалистички приступ међународној политици, као и његово инсистирање на важности категорија, као што су моћ и национални интерес, као и указивање на географску условљеност спољне политике и националне стратегије. С друге стране, Вејгерт сем критике није могао да понуди нека друга решења у међународној политици, нарочито у време Другог светског рата и после њега.³⁴⁸

Спајкманово учење је специфично и међу класичним реалистима јер његове теоријске концепције дају велику важност геопросторном чиниоцу. С друге стране, Спајкману имамо једнако важног теоретичара класичног реализма као што је Ханс Моргентау, који негира научност геополитици и има нихилистички однос према значају географије у међународним односима.

4.2.2 Геополитичка концепција Римленда као кључне области света

Када се анализира Спајкманово учење са геополитичког аспекта, види се да је оно комбинација две велике теорије, чији су аутори Алфред Мехен и Хелфорд Макиндер. Хартленд теорија и теорија о преимућству поморске моћи су само полазиште за Спајкманову концепцију која се налази између та два учења са властитим оргиналним погледом на глобалну геополитику. Он полази од Макиндерове поделе света на велика географска подручја, мењајући геополитички значај географских зона, тако његова подела света изгледа овако:

- 1) *Хартленд* северног континента;
- 2) опкољавајућа тампон зона (*encircling buffer zone*) са рубним морима и
- 3) забачени (*outlying*) континенти – Африка и Аустралија.³⁴⁹

Макиндеров утицај на ову Спајкманову шему је очигледан, само је геополитички и геостратешки значај великих географских зона у другачијој хијерархији. Његов

³⁴⁶ *Ibidem*, p. 83.

³⁴⁷ За детаљније погледати: *Weigert H.W.: Generales and Geographers: Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, New York, 1942.

³⁴⁸ Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, *op.cit.*, стр. 84.

³⁴⁹ *Spykman N.J: America's Strategy in World Politics, The United States and the Balance of Power*, New York, Harcourt, Brace, 1942., p. 180.

Хартленд има велики значај, али није кључна област за достизање светске доминације. Спајкман географски одређује Хартленд на следећи начин: „од арктичког океана на доле према окружујућем планинском ланцу који почиње у Европи са Карпатима и укључује балканске и анадолске, иранске и авганистанске заравни на Блиском Истоку. Одавде функцију „препреке“ (*barrier function*) преузима висија Памира, Тјен Шан ланца, Алтај и висоравни Монголије и Сибира, источно од језера Бајкал.”³⁵⁰ Спајкман прихвата геостратешки значај Хартленда, али не дели са Мекиндером схватање, да је то кључна област за доминацију светом. Наиме, он је веома критичан према потенцијалу Хартленда. У књизи *Географија мира*, он анализира економију Совјетског Савеза као главног становника Хартленда и закључује, „да нема јасних знакова да би Хартленд могао да буде центар светских комуникација, мобилности и потенцијала моћи (*power potential*).”³⁵¹ У прилог овој тврдњи наводи, да је целокупан привредни потенцијал Русије смештен западно од Урала, као и већина индустрије и обрадивог земљишта.

Такође, је Спајкман уочавао да су унутрашње линије комуникације унутар Хартленда слабе и да јужни део Хартленда уопште није саобраћајно повезан. У прилог томе он каже „Авганистан, Тибет, Синкјанг и Монголија су региони без пруга, практично без аутомобилских путева, и са само неколико вијугавих караванских праваца најпримитивније врсте“.³⁵²

За Спајкмана, Хартленд је геостратешки важна стожерна област, али није кључна за глобалну доминацију. Као кључну геополитичку зону, он издваја простор између Хартленда и тзв. маргиналних мора.³⁵³ У овај геостратешки појас Спајкман је сврставао „западну и источну Европу, земље заравни Блиског истока, Турску, Иран, Авганистан, Тибет, Кину, Источни Сибир и три полуострва Арабију, Индију и Бурму – Сијам.”³⁵⁴ У књизи *Географија мира*, Спајкман ову тампон зону назива *Ободном земљом (Rimland)*, и она је кључна за доминацију над Евроазијом јер представља посредни регион између поморске и копнене моћи. Прецизније речено, она је тампон између номоса копна и мора, Бехемота и Левијатана, таласократије и телурократије. Римленд је територија највише историјске динамике на којој су настале све велике цивилизације, осим Египта и Картагине, и у њен састав данас улазе технолошки најразвијеније нације Европе и најбројније цивилизације Азије, као што су Кина и Индија.

Из Спајкмановог учења можемо закључити, да Римленд има хибридную природу, насталу под утицајем унутрашњих (копнених) и спољних (поморских) импулса. Спајкман је сматрао да чистог сукоба између поморских и копнених сила нема, већ да је увек у питању нека форма комбинованог сучељавања геополитичких принципа.

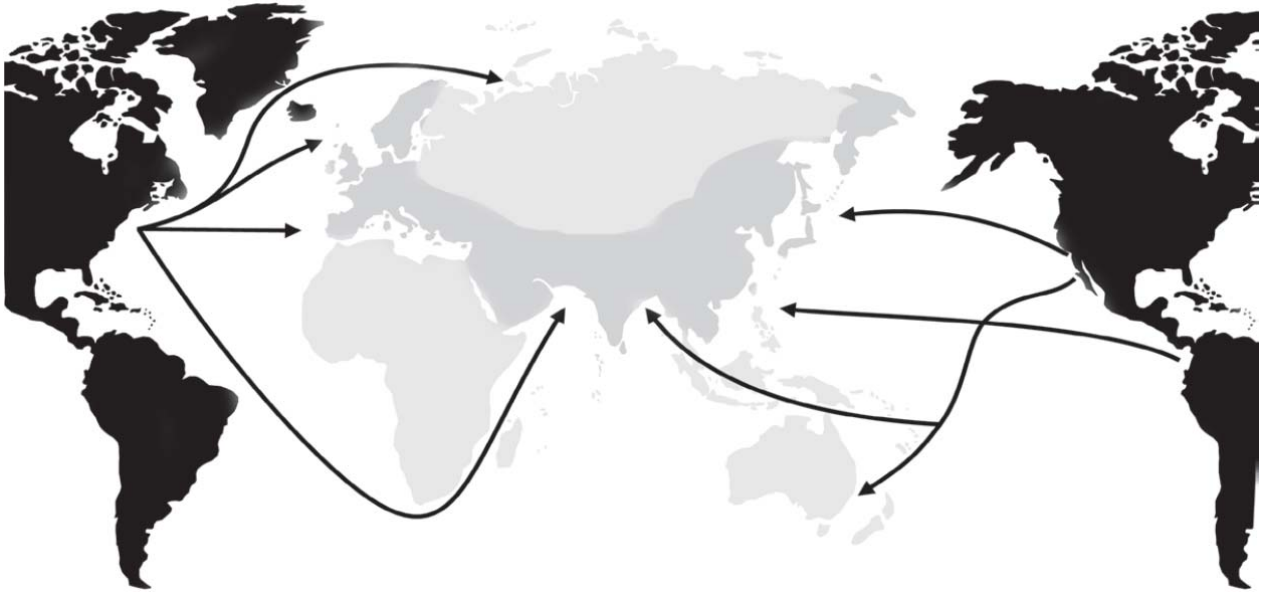
³⁵⁰ Ibidem, p. 180.

³⁵¹ Spykman N.J.: *The Geography of the Peace*, p. 38

³⁵² Ibidem, p. 40.

³⁵³ Ibidem, p. 41.

³⁵⁴ N. J. Spykman: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, op. cit. p. 181.

Карта 4³⁵⁵ – Опкољеност Старог света

За потврду ове тврдње наводи Први и Други светски рат (који је у пуном јеку док он пише ове две књиге), где видимо заједничку борбу великих сила које припадају различитим геополитичким идентитетима. Следећи Макиндеров геополитички образац, и Спајкман објављује свој геополитички слоган, који одржава суштину његовог геополитичког учења:

***Ко контролише Римленд влада Евроазијом;
ко влада Евроазијом контролише судбине света.***³⁵⁶

По овом дводелном слогану или геополитичкој крилатици, Спајкман и његово учење ће постати познато и препознатљиво. Јасно се види, да је ово редефинисање Макиндрове Хартленд теорије, са геополитичким тежиштем пребаченим на Римленд. За време Другог светског рата, када Спајкман објављује своје радове, Римленд је борбена зона између зараћених снага, а простор Хартленда је геостратешки циљ у сукобу између два копнена колоса, немачког Трећег рајха и Совјетског Савеза.

Спајкман је слично Макиндеру упозоравао, да се највећа претња за америчку безбедност јавља у случају ако би се појас Римленда нашао под доминацијом једне силе или савеза, чиме би положај поморских сила био озбиљно угрожен.

³⁵⁵ Карта преузета из Spykman N.: *America's Strategy in World Politics*, op.cit., p. 180. Ободна земља, односно Римленд, је на мапи означен тамно сивом бојом.

³⁵⁶ Spykman N.J.: *The Geography of the Peace*, op.cit., p. 43.

Неки аутори попут руског неоевроазијца Дугина, сматрају да Спајкмен није урадио ништа оригинално, већ је само редефинисао Макиндерово учење и са Хартленда пребацио фокус на *Унутрашњи или маргинални полумесеци*, које је назвао Римлендом. Све остало је већ поставио Макиндер у својој Хартленд теорији, и зато се код неоевроазијаца, Спајкманово учење схвата као нијансирање Макиндерових теза.

Као теоретичар реализма, Спајкман је дубоко веровао у равнотежу снага као примењиву политику за регулисање односа између великих сила. Критичарима равнотеже снаге, он на почетку књиге *Америчка стратегија у светској политици* каже следеће: „искуство нам каже да је много сигурније са равнотежом снага него са декларацијама о добрим намерама”.³⁵⁷ Евроазија је копнена маса планетарног значаја у којој је потребно чувати глобалну равнотежу снага. Сједињене Државе имају улогу балансера према Евроазији, као некад Велика Британија према континенталној Европи. Нови свет уравнотежује Стари свет и његову структуру моћи, не дозвољавајући појаву хегемона у кључној зони за светску доминацију.

Спајкман, је уверен, да ће се Кина након рата са Јапаном развијати као најважнија сила Азије, док за Русију (СССР) сматра, да ће бити најмоћнија копнена сила света која мора бити заустављена у Римленду. За њега, логика геостратешких интереса мора бити кључ у одређивању спољнополитичких циљева након рата, а то видимо када он говори о Совјетском Савезу. Тако, по његовом мишљењу, „руска држава од Урала до Северног мора не може бити велики напредак у односу на немачку државу од Северног мора до Урала”.³⁵⁸

Након победе савезника, Немачку треба држати под контролом од стране европских сила и Сједињених Држава, које након рата морају остати у Европи јер европски систем више није способан да сам одржава равнотежу снага. Наиме, равнотежа снага на Старом континенту је могућа само уколико Сједињене Државе и њени савезници владају Римлендом, пошто је то стратешки кључна област за одржавање глобалне равнотеже снага.

4.2.3 Интегрисање поморске, копнене и ваздушне моћи ради достизања планетарне превласти

Читајући Спајкманове књиге, видимо да је њему потпуно јасно, да су Сједињене Државе дефинитивно изашле на светску позорницу, са које више нема враћања у изолацију. За њега, такав потез би био неприхватљив и неодговоран. Заштита коју су раније успешно пружали океани Сједињеним Државама, више није довољна. Напад на

³⁵⁷ Spykman N.J.: *America's Strategy in World Politics, The United States and Balance of Power*, op.cit, p. 20.

³⁵⁸ Ibidem, p. 460.

Перл Харбур је показао да је и америчко копно у домету савремених оружја поморске и ваздушне моћи. Спајкман тврди, да је за државу која жели статус велике силе у међународном систему, потребно развијање свих видова војне моћи и стицање супериорности над ривалима у свакој димензији.

Његови претходници Мехен и Макиндер у својим геополитичким учењима наглашавају значај једне димензије моћи, којој дају преимућство у односу на остале видове. За Мехена је основни геостратешки принцип за неку државу која жели да стекне статус велике силе развој поморске моћи, а од контроле над светским морима зависи глобална доминација. С друге стране, за Макиндера, од контроле над језгром Евроазије, Хартлендом, зависи светска доминација.

Поменули смо да је Спајкманово учење комбинација Мехенове и Макиндерове мисли, и да је њему јасно да само интегрисана моћ ствара услове за победу у међународном надметању.

Вуковић, тумачећи Спајкманове тезе, појашњава на шта се мисли када се користи термин интегрисана моћ и каже да „овде говоримо о превасходно о војним аспектима моћи, дакле, под копненом моћи подразумевамо копнене снаге, под поморском морнарицу, док када кажемо ваздушна моћ мислимо на авијацију.”³⁵⁹

Глобални утицај је могуће постићи само ако се примене начела поморске моћи које је поставио адмирал Мехен. Наиме, глобалног утицаја нема без мреже поморских база и упоришта, као и без контроле стратешких тачака и поморских путева који омогућавају извођење дејстава далеко од матичног копна. Тиме се стварају услови за контролу „најважнијих светских саобраћајних праваца и комуникација”.³⁶⁰

Иако је своје геополитичке замисли износио пре завршетка Другог светског рата, Спајкман нема дилеме да ће британска доминација светским морима након завршетка рата бити упитна. Сједињене Државе морају да развију свој систем поморских и ваздушних база које ће обезбедити глобално присуство. У складу са ратним операцијама које Сједињене Државе изводе у Атлантику, потребан је ланац база, који би обухватао Гренланд, Исланд и Дакар. Такође, подразумева се, заједничко маритимно деловање са Великом Британијом на глобалном нивоу.

За Сједињене Државе у Другом светском рату Јапан је главни непријатељ на Пацифику. Спајкман је ипак сматрао, да највећи геополитички изазов у будућности долази од Кине, с обзиром на њену величину, људске и природне ресурсе. После пораза

³⁵⁹ Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 119.

³⁶⁰ Spykman N.J.: *America's Strategy in World Politics, The United States and Balance of Power*, op.cit, p. 20.

Јапана, Сједињене Државе морају задржати контролу на кључним стратешким тачкама на Далеком истоку. Контрола стратешких поморских праваца на Атлантику и Пацифику намеће се као императив.

Спајкман прихвата основна начела поморске моћи која су дата кроз Мехенове геополитичке замисли, међутим он сматра, да само поморска моћ није довољна за глобалну доминацију. По његовом схватању потребно је да се већи нагласак стави на копнену моћ, јер је америчка геостратегија у највећој мери заснована на поморској димензији моћи. Други светски рат је отворио многе стратешке дилеме и „ток рата од 1939. учинио јасним да поморска и ваздушна моћ морају бити посматране као инструменти за постизање одлука на земљи. Пошто ни бродови ни авиони не могу функционисати без копнених база, одређујући фактор ће увек бити снага тих база.”³⁶¹

Као што поморска моћ зависи од прекоморских база и упоришта, слично је и са ваздушном моћи које нема без копнених база, пошто сами авиони не значе пуно без аеродрома (одговарајуће инфраструктуре). Спајкман је прилично уздржан према значају ваздушне моћи, и он јој не даје самостални стратешки значај. Указује на дубоку зависност ваздушне моћи од копненог базирања јер „авиони који манифестују ваздушну моћ су невидљивим нитима везани за своју базу операције.”³⁶² У том смислу је и схватање, да „ни поморска ни ваздушна моћ саме за себе не доносе тријумф. Рат се добија на копну, кроз синхронизовану и уравнотежену употребу свих видова моћи.”³⁶³ Вуковић из ових Спајкманових тврдњи изводи доктрину коју именује као *концепцију интегрисане моћи*. Други светски рат потврђује ово интегрисано схватање војне стратегије и геополитике, где су копнене операције у Евроазији од пресудног значаја за исход рата.

Спајкманова геостратегијска замисао комбинује, уравнотежује и на крају интегрише различите видове моћи. Сједињене Државе као „светски балансер” морају да развију способност вођења рата у све три димензије моћи. Само тако ће моћи да искористе предности своје поморске моћи за присуство на ободу Евроазије, након чега ће до изражаја доћи технолошка надмоћ у ваздушној сили. Наравно, крајњи циљ била би контрола једног дела Старог континента ради очувања глобалне равнотеже снага.

³⁶¹ Spykman N.J.: *The Geography of the Peace*, op.cit, у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 121.

³⁶² Spykman N.J.: *The Geography of the Peace*, p. 47.

³⁶³ Spykman N.J.: *The Geography of the Peace*, op.cit, у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op.cit., стр. 122.

5 ГЕОСТРАТЕГИЈСКА КОНЦЕПЦИЈА ВАЗДУШНЕ МОЋИ

5.1 Атмосфера – медијум деловања ваздушне моћи

Чини се да би свако писање о концепцији ваздушне моћи било мањкаво без макар и кратког осврта на атмосферу. Разлог поклањања пажње опису и објашњавању атмосфере је једноставан – „атмосфера је основни простор у коме се крећу летилице, а њена маса – отпор који треба да савлађују“.³⁶⁴ Најкраће речено, „ваздушни омотач који обавија Земљу и заједно са њом учествује у њеним кретањима назива се атмосфера“.³⁶⁵ Концепција ваздушне моћи управо почива и полази од претпоставке (борбеног) дејствовања летелица из атмосфере. Важно је напоменути, да се подела на *видове* оружаних снага, управо заснива на томе да су одређени делови оружаних снага намењени за вођење оружане борбе претежно у одређеној географској средини (копно, море, ваздушни простор). Стога, основни видови су копнена војска, ратно ваздухопловство и ратна морнарица.³⁶⁶

Постојање атмосфере је од кључног значаја за стварање и развијање живота на Земљи. Она штити Земљу од превеликог загревања у току дана и превеликог хлађења током ноћи. Да нема атмосфере, дневно колебање температуре на Земљи износило би око 200°C. Поред тога, атмосфера штити организме од убитачног зрачења ултравиолентних Сунчевих зрака, као и од великог броја метеорита који се из међупланетарног простора непрекидно крећу ка Земљи. Када не би било атмосфере, у којој метеори сагоре, сви они би падали на Земљу, и имали би дејство револверских, пушчаних и топовских зрна, као и авионских бомби.³⁶⁷

Важна одлика атмосфере је њена слојевитост и велика покретљивост ваздушних честица у њој. Док доњу границу атмосфере чини површина копна и водених басена, горњу границу је тешко одредити, мада се уобичајено сматра, да горња граница атмосфере лежи на висини од 4 до 5 хиљада километара (по још новијим схватањима, најређи слој атмосфере допире и до 20 хиљада километара висине).³⁶⁸

Посебно треба да се истакне, да је ваздух најгушћи при земљиној површини где 1 m³ ваздуха има тежину од око 1290 грама. Са већом висином смањује се и тежина, па тако на висини од 20 километара, тежина 1 m³ износи свега 90 грама.³⁶⁹ Ова чињеница има значајне реперкусије на употребу ваздухоплова у цивилном, и посебно војном

³⁶⁴ *Vojni leksikon*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981, str. 37.

³⁶⁵ Tomislav R. L.: *Opšta fizička geografija*, Naučna knjiga, Beograd, 1981, str. 148.

³⁶⁶ *Vojni leksikon*, op. cit., str. 677.

³⁶⁷ Tomislav R. L.: *Opšta fizička geografija*, op. cit., str. 148.

³⁶⁸ *Ibidem*, str. 149.

³⁶⁹ *Ibidem*, str. 149.

сектору, с обзиром да авиони уз ангажовање исте снаге не постижу на свим висинама исте брзине управо због различитог отпора који морају да савладају.

Атмосфера се дели на четири слоја – тропосферу, стратосферу, јоносферу и егзосферу. Тропосфера је најнижи слој атмосфере. Дебљина тропосфере у умереним ширинама износи од 10 до 12 km, у областима полова од 8 до 9 km, а у екваторијалном појасу од 15 до 18 километара. Стратосфера је други слој атмосфере, који се простире изнад тропосфере до висине од око 80 километара. У стратосфери ваздух је веома разређен, а температуре варирају – у нижем делу стратосфере од минуса (око 55°C испод нуле), а у вишем, од 30 до 60 километара, до + 80°C. Изнад 60 километара, температуре опет падају у минус. Јоносфера захвата слој атмосфере између 80 и 1000 километара, а њен практични значај се огледа у томе што се од ње одбијају дуги и средњи радио таласи, па је могућ пренос радио-веза на велика растојања. Коначно, егзосфера лежи на висини изнад 1000 km и у њој је ваздух веома разређен.³⁷⁰

Човек је одувек тежио да се вине у небеске висине. Многи покушаји кроз векове били су неуспешни, и често са трагичним исходом. Први успео покушај да летећа справа полети, забележен је у лето 1783. године, када је браћи Монголфје, Жозефу Мишелу и Жак Етјену пошло за руком да пусте у ваздух папирнату куглу која је била напуњена топлим ваздухом. Већ у октобру исте године, први добровољац под именом Жан Франсоа Пилатр де Розје са још једним асистентом, извршио је на балону-аеростату браће Монголфје пробни лет.³⁷¹ Након тога, у Француској, али и широм Европе, извршено је мноштво летова помоћу балона. Доста брзо након првог огледног лета, уследила је употреба балона у војне сврхе. Већ 1798. године, Наполеон је формирао прву балонску чету, и употребио је приликом свог похода на Египат.³⁷² У Првом светском рату, балон са корпом и даље се користи за извиђање и осматрање (коректура артиљеријске ватре и посматрање непријатељских положаја), док се вођени балон или дирижабл користи за бомбардовање.³⁷³ Ипак, суштинску промену у начину ратовања доноси појава авиона.

Први лет авионом обављен је у децембру 1903. године, у Сједињеним Државама, у режији браће Рајт – Орвила и Вилбура. Свега четири године касније, америчко министарство рата је наручило два војна авиона и одредило њихове техничке карактеристике. Ипак, прву војну авијацију је формирала Француска, и то са извиђачком ескадрилом 1909. године.³⁷⁴ Интересантно је да је краљевина Србија, у поређењу са осталим земљама, врло рано оформила своје ваздухопловне снаге, и већ 1913. године, српска авијација врши извиђачке летове око опкољеног Скадра.

³⁷⁰ Ibidem, str. 149-150.

³⁷¹ Buban V: *Čovjek u prostoru*, Naprijed, Zagreb, 1960, str. 25-26.

³⁷² Ibidem, str. 46.

³⁷³ Ibidem, str. 46.

³⁷⁴ Ibidem, str. 47.

У Првом светском рату, авијација се већ увелико користи – у првом периоду за извиђање и осматрање, а потом за бомбардовање непријатељских положаја и борбу са непријатељском авијацијом у ваздуху. Током овог рата, прецизније 1915. године, јавља се бомбардерска авијација, која напада објекте у дубини непријатељске територије. Од 1917. године, а посебно од 1918. године, бомбе се не бацају само по фронту већ и по позадини, по главним градовима зараћених страна као што су Лондон, Париз, Беч, а то радикално мења „физиономију свих дотадашњих ратова и даје ратовању нов карактер“.³⁷⁵

Са стеченим борбеним искуством, још током трајања Првог светског рата, а нарочито по његовом окончању, појављује се читав низ аутора и теоретичара употребе авијације у ратним приликама, који ће да нагласе значај ваздухопловства у решавању исхода рата, укажу на његову стратегијску функцију и заложу се за формирање ратног ваздухопловства као самосталног вида оружаних снага, аутономног у односу на копнену војску или морнарицу.

Посебно је у том смислу значајан опус британског маршала Хјуа Монтегјуа Тренчарда (Hugh Montague Trenchard 1873-1956), који је једно краће време командовао ваздушним снагама Британије на западном фронту 1918. године. Како наводи Златко Рендулић, маршал Тренчард „у бомбардерској авијацији види могућност не само подршке копнене војске и морнарице него, пре свега, могућност извршавања самосталних стратегијских дејстава“.³⁷⁶ Он је предлагао да се британске ваздухопловне снаге попуне бомбардерима који би могли тући циљеве у дубокој немачкој позадини, односно да се нападне виталне тачке извора снабдевања и транспорта немачке армије.³⁷⁷

Пре Тренчарда, још током Првог светског рата, о борбеној употреби ваздухоплова запажен рад је написао енглески проналазач, инжењер и ерудита Фредерик Вилијам Ланчестер (Frederick William Lanchester 1868-1946). Ланчестер је такође говорио, да су „авиони способни да врше дужности и стратегијског и тактичког значаја“.³⁷⁸ Ипак, Ланчестер је тада посматрао ваздухопловство само као један од инструмената копнене војске.

У Француској, значајан заговорник концепције ваздушне моћи био је француски инжењер Клеман Адер (Clement Ader 1841- 1925). Адер је сматрао, да би ваздушне снаге требало да чине сасвим нов, трећи вид оружаних снага, уместо да буду помоћно средство пешадији, артиљерији и коњици.³⁷⁹

³⁷⁵ Ibidem, str. 53.

³⁷⁶ Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, VIZ, Beograd, 1974, str. 23.

³⁷⁷ Ibidem, str. 23.

³⁷⁸ Lanchester F.W.: *Aircraft in Warfare: The Dawn of the Fourth Arm*, Constable and Company Limited, London, 1916, p. 18.

³⁷⁹ Buckley J.: *Air power in the age of total war*, UCL Press, London, 1999, p. 73.

Сва ова мишљења, као и стечено искуство из Првог светског рата, допринели су уобличавању концепције „ваздушне моћи“. Ова синтагма, према Војном лексикону, подразумева „потенцијалне могућности земље које омогућавају да се коришћењем ваздушног простора постигну одређени политички, економски и војни циљеви у рату и миру. Ваздушна моћ је израз способности земље да оствари стратегијску превласт у ваздушном простору. Чине је могућности *ваздухопловне индустрије* и сировинских извора, резерве ваздухопловног и убојног материјала, независност у обезбеђивању горива, *уређење територије*, морал и обученост летачког особља и др.“.³⁸⁰ Дакле, за разлику од концепција копнене и поморске моћи, доктрина ваздушне моћи почива на претпоставци да је овладавање ваздушним простором кључно за стицање регионалне или глобалне политичко-војне доминације.

Према томе, у геостратегијском смислу, најважније је овладавање атмосфером. Ваздушни простор има вишеструки значај, који може да се сагледа и објасни из више аспеката. Пре свега, ваздушни простор је интересантан као „простор кроз који се може врло брзо кретати и маневрисати. Располаже неограниченим бројем комуникација којима се могу кретати на хиљаде борбених авиона и других летелица, транспортних авиона и хеликоптера који могу да врше оперативна, материјална и санитетска превозења“.³⁸¹ Осим тога, ваздушни простор „пружа могућност избора правца кретања за маневар снагама какав се не може ни замислити на копну и мору, јер су ограничења могућа само рељефом земље и висином до које се може летети“.³⁸² Коначно, ваздушни простор „зависно од величине државне територије зараћених страна, односно ратишта, пружа могућност да буде стављен под контролу, нарочито савременим авионима“. То је важно, с обзиром да „ваздушни простор није интересантан само као амбијент за кретање и маневар, већ се његовом контролом могу контролисати и делови копна и мора“.³⁸³

Све у свему, атмосфера, односно њен најнижи део – тропосфера, представљају просторију изванредних маневарских капацитета, па стога није изненађујуће да је више војних аутора и теоретичара у овладавању њоме препознало кључни предуслов за постизање победе у рату и задржавање доминације у миру. Странице које следе, посвећене су управо тим ауторима – њиховом делу, ставовима и аргументима које су наводили у прилог властитим схватањима. Реч је о ауторима који стварају у периоду између два светска рата, уз изузетак Александра Северског, чији се опус уобличава током и након Другог светског рата.

³⁸⁰ *Vojni leksikon*, op. cit., str. 666.

³⁸¹ Radulović V.: *Vazduhoplovna operacija*, лекција, Командно-штабна академија RV и PVO, Београд, 1982, str. 1.

³⁸² Ibidem, str. 2.

³⁸³ Ibidem, str. 2.

5.2 Ђулио Дует – утемељивач концепције ваздушне моћи

Иако је, како се могло видети у претходном одељку, више аутора допринело формулацији и изградњи концепције ваздушне моћи, несумњиво је да посебно место у том групном мисаоном подухвату припада италијанском генералу и теоретичару Ђулију Дуету (Giulio Duhet). Његово писање се одликује једноставном реченицом, јасним стилем и прецизном поруком које не оставља никакве недоумице. Ђулио Дует (1869-1930) је завршио Војну академију у Модени (артиљерија), док је у Торину на Политехничком факултету дипломирао као инжењер. За авијацију се почео интересовати још 1908. године, а већ 1911. године, током италијанско-турског рата за Либију, добио је задатак да напише извештај о употреби авиона у рату.

Иначе, 1. новембра 1911. године, забележена је прва борбена употреба ваздухоплова у историји, када су италијански авиони бомбардовали турске положаје. Након Првог светског рата, Дует 1921. године, објављује своје знаменито дело „Господарење ваздухом“ (Il dominio dell'aria) у којем уобличава концепцију о стратегијском значају авијације и доминацији у ваздушном простору. У фашистичкој Италији, Дует добија могућност да несметано пропагира своје идеје, пише чланке и непосредно, као комесар за ваздухопловство, реализује неке од својих погледа у пракси, односно развоју италијанских ваздухопловних снага. Умро је од срчаног удара 1930. године, а након његове смрти, у Италији се у више наврата издају књиге у којима су сабрани његови радови о ваздухопловству.

Међу историчарима и војним писцима углавном је прихваћена теза да је доминантна стратегијска одлика Првог светског рата било изнуривање, што је подразумевало велико трошење људских живота и материјално-техничких средстава, речју, свеукупних физичких и духовних потенцијала зараћених страна. Ђулио Дует, као уосталом и други заговорници концепције ваздушне моћи, превасходно је стремио проналажењу и формулисању стратегијско-оперативне употребе оружаних снага која би рат учинила кратким, а свеукупна напрезања мањим него што је то био случај у периоду од 1914. до 1918. године. За Дуета, рат представља „најопштији вид сукоба између двеју супротних воља, који се до сада остваривао у судару двеју линија везаних за земљину чврсту или течну површину“.³⁸⁴

У оваквим „класичним“ ратовима, јасно су били разграничени фронт и позадина, борци и цивили, па су непосредна разарања и жртве били углавном резервисани за борацки састав. Разматрајући ток и својства Првог светског рата, Дует примећује, да иако је светски рат „оштро погодио читаве нације, ипак је истина, да се тек мањина у инволвираним нацијама заиста борила и гинула“.³⁸⁵ Дует констатује, да се разорно

³⁸⁴ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, Геца Кон, Београд, 1938, стр. 47.

³⁸⁵ Douhet G.: *The Command of the Air*, Office of Air Force History, Washington DC, 1983, p. 9.

дејство оружаних снага изражавало на веома ограниченом пољу, док су иза линија раздвајања, „зараћени народи могли да живе и раде без великих душевних потреса и у потпуној материјалној сигурности“.³⁸⁶ Са све већом применом ваздухоплова у ратним операцијама, граница између фронта и позадине се релативизује, територија и акваторија губе монопол као средине у којима се искључиво одвијају борбена дејства, а цивилно становништво постаје мета офанзивног дејства из ваздуха.

У његовом овде већ споменутом делу из 1921. године, Дует наглашава, да се са појавом за борбу употребљиве авијације, стратегијска ситуација у потпуности мења – одбране на копну и мору више неће служити зарад заштите земље иза њих, нити ће победа на копну или мору обезбедити народ од непријатељских ваздушних напада осим ако се не осигура уништење, окупацијом непријатељеве територије, свега што даје живот његовим ваздушним снагама.³⁸⁷ Такође, више неће бити потребе да се врши пробој линије непријатеља како би се постигао циљ.

Те линије више не штите оно што је иза њих. Када је реч о оружаним снагама, Дует примећује, да копнена војска и морнарица губе способност коју су некада имали – да штите нације које су иза њих. Без обзира на „постојање и положај КоВ-а и РМ-а, нације сада леже отворене за непријатељски ваздушни напад“.³⁸⁸ Према његовом мишљењу, бојишта се више не могу ограничавати, већ обухватају целокупну територију зараћених страна, а самим тим ишчезава и разлика између бораца и небораца. Све у свему, Дует изводи закључак, да је ваздухопловство насилно пореметило хиљадугодишњи облик рата.³⁸⁹ И не само то. Полемишући са заступницима застарелих ставова и концепција, Дует каже, да ваздухопловна машина није пуко побољшање тада постојеће технике, већ „нешто ново са властитим карактеристикама које пружају човеку могућности које није имао никада раније“.³⁹⁰

Полазећи од оваквих премиса, Дует је формулисао нова доктринарна схватања када је реч о вођењу рата. Од три вида оружаних снага – копнене војске, морнарице и ваздухопловства – према његовом мишљењу, у условима непрекидног технолошког напретка, најважније постају ваздухопловне снаге. Говорећи о одликама авијације, он пише, да је ваздухопловство изразито офанзиван вид, јер „ваздухоплови могу да се крећу у свим правцима, а располажу великом брзином и врло великим полупречником дејства“.³⁹¹ Споменути полупречник омогућава ваздухопловству максималну слободу у

³⁸⁶ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 47.

³⁸⁷ Douhet G.: *The Command of the Air*, op.cit., p. 10.

³⁸⁸ Douhet G.: “The Probable Aspects of The War of The Future“, in: *The Command of the Air*, Office of Air Force History, Washington DC, 1983, p. 179.

³⁸⁹ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 48.

³⁹⁰ Douhet G.: “The Probable Aspects of The War of The Future“, p. 180.

³⁹¹ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 53.

погледу избора тачке за напад, и у стању је да, полазећи са широког фронта на унапред изабраном месту, брзо сконцентрише своју масу“.³⁹²

Према његовом схватању, овакве борбене карактеристике ваздухопловства условљене су и својствима саме атмосфере као дела географског омотача. Дует наводи, да у „једноликој ваздушној атмосфери нема тачака, линија и зона за давање отпора или помагање [...]. Никаква материјална препрека не може се направити ради ометања или заустављања напредовања једног ваздухопловног налета“.³⁹³ Узимајући ове одлике ваздухопловства у обзир, Дует сматра, да у поређењу са друга два вида оружаних снага – копненом војском и морнарицом – авијација има далеко већи офанзивни капацитет и моћ да одлучи исход рата. Према његовом запажању, док „армија и морнарица теже да *индиректно* (Дуетов курзив) сломе непријатељев отпор, ваздухопловно оружје, имајући капацитет да дејствује по самом извору ресурса, тежи да сломи *директно*, наиме са већом брзином и ефикасношћу“.³⁹⁴

Другим речима, док копнена војска и морнарица имају врло ограничен домет дејства, најчешће по трупима и материјално-техничким средствима која су у непосредној близини или у дубини од неколико десетина километара, авијација може да разара саме изворе ратног потенцијала држава – како запажа Дует – уместо уништавања једне артиљеријске батерије од стране КоВ-а или РМ-а, сада авијација може да уништи саму фабрику у којој се производе топови за батерију.

Копнена војска може да досегне непријатељску престоницу тек након сучељавања са непријатељском војском, коју је поразила, и одбацила посредством дуге, болне и тегобне серије операција; ваздухопловно оружје може насупротив томе да покуша са уништавањем престонице чак и пре него је рат објављен.³⁹⁵ Из овог цитата се види, да је Дует, иако је писао у времену када је авијација била тек у повоју, јасно наслућивао у многим случајевима доминантан модел њене будуће употребе, који ће да важи деценијама након његове смрти.

Овакво запажање води ка још једном, у Дуетовом делу једва видљивом закључку – ваздушна моћ изразито зависи од материјалних, и пре свега технолошких капацитета одређених нација и држава, док је утицај географских (природних) чинилаца, услед скоро апсолутне једноличности атмосфере, у стратегијском смислу, сведен на минимум. Док на копну, малобројнији и заосталији народи могу да се успешно супротставе технички и организационо супериорнијим нацијама, користећи се сложеним рељефом, бујном вегетацијом или особеном климом као „допунским оружјем“, у ваздуху је тако нешто немогуће. Данас, када су у односу на Дуетово доба, способности авиона усавршене до незамисливих размера, слабије стране у асиметричном сукобу могу да оспоре ваздушну

³⁹² Ibidem, стр. 53-54.

³⁹³ Ibidem, стр. 54.

³⁹⁴ Douhet G.: “The Probable Aspects of The War of The Future“, p. 188.

³⁹⁵ Ibidem, p. 188.

моћ само у форми паљбе са земље и акције предузете на земљи.³⁹⁶ У сваком случају, ваздухопловно супериорне државе су у далеко повољнијој оперативно-стратегијској ситуацији у односу на технолошки инфериорне противнике, што је доказано током више ратова и сукоба у последње две-три деценије (Први заливски рат 1991. године, рат против СРЈ 1999. године, напад на Талибане у Авганистану 2001. године, Други заливски рат 2003. године).

Пошто је дакле, према Дуету, атмосфера главни медијум ратовања, односно оружане борбе, онда, по његовом схватању, главни циљ рата треба да буде стицање превласти у ваздуху. Дует је у више својих чланака и публикација детаљно објашњавао шта подразумева концепт превласти у ваздуху. У својој књизи из 1921. године, он наводи, да превласт у ваздуху подразумева „способност да се непријатељева копнена војска и морнарица одсеку од њихових оперативних основица, и анулирају њихове шансе да добију рат. То значи потпуну заштиту властите земље, делотворне операције властите копнене војске [...]“.³⁹⁷

Разматрајући опште стратегијске претпоставке и консеквенце превласти у ваздуху, Дует наводи неколико кључних закључака у односу на њу. Пре свега, по његовом убеђењу, да би се „осигурала адекватна национална одбрана, неопходно је и довољно да се у случају рата буде у позицији да се освоји превласт у ваздуху“. Из овог следи, да једна нација, осигуравајући своју одбрану, „треба да има као циљ стицање оних средстава, која би у случају рата, била најделотворнија за стицање превласти у ваздуху“. Према Дуетовом схватању, за то је неопходна „адекватна ваздухопловна снага“. Из ове тезе Дует изводи закључни став, да се „национална одбрана не може обезбедити на други начин, сем ваздухопловном снагом способном да задобије превласт у ваздуху“.³⁹⁸

У чланку „Народна одбрана“ из 1923. године, Дует замисао превласти у ваздуху оперативно рашчлањује у четири тачке. Дакле, према Дуету, господарити ваздухом значи:

- 1) „осигурати сву своју територију и море од непријатељских напада из ваздуха;
- 2) онемогућити непријатељској војсци и морнарици да на ма који начин искоришћују своја ваздухопловна средства;
- 3) изложити сву непријатељску територију и море сопственим нападима из ваздуха, које ћемо ми готово некажњено вршити;
- 4) омогућити сопственој војсци и морнарици најслободнију и најнеограниченију употребу њихових ваздухопловних средстава, а у складу са њиховим нарочитим циљевима“.³⁹⁹

³⁹⁶ Thornton R.: *Asymmetric Warfare: Threat and Response in the Twenty-First Century*, Polity Press, Cambridge, 2007, p. 79.

³⁹⁷ Douhet G.: *The Command of the Air*, op.cit., p. 23.

³⁹⁸ Ibidem, p. 28-29.

³⁹⁹ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 60.

У тексту из 1928. године, „Извојевање господарства у ваздуху“, Дует наводи, да „господарити у ваздуху нипошто не значи да је противнику летење апсолутно онемогућено“.

За Дуета, нема ничег апсолутног, већ је све релативно, тако да и онај ко је у подређеном положају, „иако му летење није апсолутно онемогућено, није у стању да при свом летењу врши неко ваздухопловно дејство [...]“.⁴⁰⁰ Међутим, нешто раније, у проширеном издању (1926) своје најпознатије књиге из 1921. године, Дует је тврдио, да стицање превласти у ваздуху подразумева да се непријатељ лиши употребе свих својих летелица (the enemy must be deprived of the use of all his planes).⁴⁰¹ Ипак, већ на следећој страни, Дует напомиње, да би било врло тешко уништити сва непријатељска средства летења, и да се превласт у ваздуху стиче када су непријатељски авиони сведени на занемарљив број, неспособни да развију било какву ваздушну акцију реалног значаја у рату као целини.⁴⁰² Другим речима, ако се доминација на мору стиче чак и ако непријатељ има на располагању неколико пловила, тако се и превласт у ваздуху, сматра Дует, задобија чак и ако непријатељ поседује неколико летелица.

Према његовом схватању, важно је поседовање способности (капацитета) да се непријатељ оштети (повреди), док је он лишен те исте способности. Иако је Дуетова стратегијско-доктринарна замисао једноставна и јасна, његови ставови ипак, с времена на време, пате од извесних недоследности, као што је овде био случај. То је последица више фактора – од чињенице да је Дует био релативно плодан аутор који је публикувао доста радова, па се с времена на време могла да поткраде понека контрадикција у односу на претходно формулисане ставове, до тога да је мисао о борбеној употреби авиона била у самом зачетку и да се одговарајућа доктрина морала стварати *ex nihilo*, што је носило са собом извесно концептуално лутање, барем у детаљима.

У поређењу са савременим схватањима и нормама, Дуетово перципирање превласти у ваздуху, које се темељи на потпуном, односно скоро потпуном елиминисању непријатељеве авијације, делује екстремно. У савременим концепцијама, сматра се, да је „превласт на одвојеном стратегијском (оперативном) правцу или у одређеном важном рејону изборена када је главна противникова авијацијска групација неутралисана, нарушен његов систем ПВО, а однос снага у авијацији износи најмање 1,8 – 2:1 у корист оног ко је извео ваздухопловну операцију са таквим циљем (изборење превласти у ваздушном простору)“.⁴⁰³ Као што може да се види, у савременијим гледиштима, концепт превласти у ваздуху, било да је реч о оперативном или стратегијском нивоу, сагледава се скромније и умереније, имајући на уму да су се током 20. века, средства осматрања и јављања, као и опрема ПВО-а, изузетно развили, и да је постизање стратегијског

⁴⁰⁰ Ibidem, стр. 160.

⁴⁰¹ Douhet G.: *The Command of the Air*, op.cit., p. 96.

⁴⁰² Ibidem, p. 97.

⁴⁰³ Madžić M., Ončevski A., Vlatković M.: *Vazduhoplovna operacija*, studija, Komandno-štabna škola RV i PVO, Beograd, 1991, str. 92.

изненађења далеко теже изводиво, него што је то био случај у времену када је Дует живео и стварао.

С обзиром на чињеницу да је у то време ратно ваздухопловство још врло млад вид оружаних снага, који није конституисан у самосталну силу, са тактиком и оператиком тек у повоју, Дует је често морао да додатно појашњава смисао и значење концепта „превласти у ваздуху“. Тако, у овом спомињаном проширеном издању, Дует напомиње, да се под превлашћу у ваздуху „не подразумева надмоћност у ваздуху, нити премоћ у ваздухопловним средствима, већ стање ствари у којем се налазимо способним да летимо наспрам непријатеља који није кадар да чини то исто“. ⁴⁰⁴ Из овог појашњења, Дует изводи још један став о конотацији синтагме правласти у ваздуху, и наводи, да она обезбеђује оном које поседује преимућство „заштите целокупне своје копнене и морске територије од непријатеља, и у исто време подвргавање непријатељеве територије властитој офанзиви“. ⁴⁰⁵

Дует критикује оне ауторе који не праве разлику између тактичке и стратегијске надмоћности у ваздушном простору (превласти у ваздуху). ⁴⁰⁶ Иако се често говорило, како су Савезници у последњој фази Првог светског рата имали превласт у ваздуху (стратегијску надмоћ), Дует констатује, како је у питању била тек тактичка надмоћ која чак није ни била искоришћена за стицање превласти у ваздуху. Он запажа, како су неки аутори открили „релативну превласт у ваздуху“ то јест превласт у ваздуху која је ограничена на одређену зону у ваздуху, брајајући тако тактичку и стратегијску надмоћ. ⁴⁰⁷

Самостална ваздухопловна сила, да би била кључни фактор победе у рату, мора да буде способна, пре свега, да стекне превласт у ваздуху, и потом, да буде способна да експлоатише ту превласт, са снагама које имају капацитет да слома материјални и морални отпор непријатеља. ⁴⁰⁸ Дует наводи, како је први услов суштински, док је други интегралан. Уколико би једна ваздухопловна сила задовољила само први критеријум, она би „само“ заштитила територију властите земље од непријатељске офанзивне акције, без довољно моћи да атакује на непријатељску територију, па не би могла да донесе одлуку о исходу рата, који би тада зависио од других околности, који немају везе са ваздухопловством.

Међутим, тврди категорички Дует, ваздухопловна сила која би испунила оба услова, и онај суштински, и онај интегрални, одлучила би исход рата без обзира на ма

⁴⁰⁴ Ibidem, p. 95.

⁴⁰⁵ Ibidem, pp. 95-96.

⁴⁰⁶ У енглеском преводу, под различитим значењем, употребљавају се термини “command“, “preponderance“, и “supremacy“ који се сви могу исто превести на српски језик под изразом „превласт“. Стога смо одлучили да се одредимо за синтагме тактичка и стратегијска превласт.

⁴⁰⁷ Douhet G.: *The Command of the Air*, op.cit., p. 98.

⁴⁰⁸ Ibidem, p. 98.

какве друге околности.⁴⁰⁹ Ипак, чак и ако ваздухопловство задовољава само први услов, оно може у знатној мери да допринесе победи у рату. Пре свега, оно може да како каже Дует, „заслепи непријатељеву копнену војску и морнарицу, обезбеђујући далековидост за властити КоВ и РМ“. Поред тога, задржаће капацитет за офанзивну акцију против непријатеља, која ако не буде сасвим успешна у ломљењу његовог материјалног и моралног отпора, макар ће озбиљно оштетити и ослабити његов отпор.⁴¹⁰

Приликом остваривања ваздушне превласти, кључни моменат представља сам почетак непријатељстава, јер, како сматра Дует, баш у том периоду, када противнички материјални и морални напори још нису учвршћени, умесно је да се врше „најжешћи и најинтензивнији напади из ваздуха и то без паузирања и предаха ради постизања највећег резултата с најмањим напором“.⁴¹¹ Дует наглашава, да чим „падне одлука за рат, још и пре његове објаве, све расположиве ваздухопловне снаге треба упутити у најодлучнији напад; не постоји никакав разлог за држање резерви, а свако неупотребљено средство представља добродошли прилог непријатељу“.⁴¹² Другим речима, Дует се снажно залагао да се у ваздухопловном рату примењује принцип изненађења. Значај тог принципа се одржао кроз деценије 20. века, тако да се и у савременим доктринама признаје како „изненађење има највећи утицај на дејства ваздухопловних снага.

Неочекивани напад – у време, на месту и на начин за које непријатељ није припремљен нити га очекује – може често да преокрене борбену ситуацију, да ваздухопловним снагама створи услове за нападна дејства и да поремети повезаност и умањи ефикасност дејстава непријатеља“.⁴¹³ Осим тога, треба нагласити, да је Дуетов став о „бацању у борбу“ свих расположивих ваздухопловних ефектива такође неколико пута практично афирмисан током ратова у 20. веку. Најзначајнију потврду Дуетове тезе о неопходности и важности првог удара свим расположивим ваздухопловним силама, дало је израелско РВ у рату са арапским суседима 1967. године, када је свега осам авиона остало да брани територију Израела, док су сви остали, око 350 пуштени у ваздух, да елиминишу ваздухопловства арапских држава.⁴¹⁴ Када је остварена превласт у ваздуху (уништено 450 непријатељских авиона, док је властитих изгубљено свега 40), израелско РВ се окупило на КоВ Египта, Сирије и Јордана, и за свега неколико дана постигнута је потпуна победа у рату.

Дует инсистира на ваздушној превласти јер она носи са собом очигледна преимућства. Пре свега, она страна која господари ваздухом, може да врши нападе на целокупној непријатељској територији и мору. С друге стране, властита територија и море су обезбеђени од напада из ваздуха. Поред тога, доминација у ваздуху омогућава

⁴⁰⁹ Ibidem, p. 98.

⁴¹⁰ Ibidem, p. 99.

⁴¹¹ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 140.

⁴¹² Ibidem, стр. 140.

⁴¹³ Madžić M., Ončevski A., Vlatković M.: *Vazduhoplovna operacija*, studija, op.cit., стр. 117.

⁴¹⁴ Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., стр. 438.

ваздухопловну подршку властитој војсци и морнарици, и истовремено онемогућава исту непријатељској армији.⁴¹⁵ Уколико се упореде наведене Дуетове констатације са савременијим погледима на концепт превласти у ваздушном простору, могу се уочити значајне сличности без обзира на временску, технолошку и доктринарну дистанцу. У једном наставном материјалу (лекцији) за слушаоце командно-штабне школе РВ и ПВО, наводи се, да превласт у ваздушном простору омогућава: „ефикасну контролу намера противничких снага на копну и мору и слободу сопственог дејства и маневра кроз ваздух; прикривено груписање и изненадна дејства ваздухопловних и других снага са широким могућностима оптималног избора објеката, простора и времена дејства; једновремена дејства на целој дубини војишта – ратишта“.⁴¹⁶

Питање оперативне реализације превласти у ваздуху представљало је проблем који је Дует на више места у својим књигама и текстовима промишљао и за којег је формулисао одређене идеје и предлоге. У књизи из 1921. године, Дует пише, како је за освајање ваздушног простора „неопходно да се непријатељ лиши свих средстава на којим се лети, ударајући га у ваздуху, на његовим оперативним основицама или по његовим центрима производње [...]“.⁴¹⁷ Одмах потом, Дует каже да „ова врста уништавања може да се изврши само у ваздуху или у унутрашњости земље“.⁴¹⁷ Неколико страна касније, Дует варира ову мисао, и наводи, да освајање превласти у ваздуху подразумева уништење ваздухопловних средстава непријатеља – било у ваздушној борби, било на њиховим базама и аеродромима, било у местима њихове производње – укратко, где год могу бити пронађена или произведена.⁴¹⁸

Како би што јасније предочио своју замисао стицања превласти у ваздуху, Дует се послужио поређењем авиона и птица. Тако на једном месту у својој књизи из 1921. године, каже да за искорењивање једне врсте птица није довољно да се оборе све птице у лету јер остају гнезда са јајима. Најефикаснији метод би представљало систематско уништавање управо гнезда и јаја, с обзиром да ниједна врста птица не може да буде стално у ваздуху без спуштања. Слично томе, уништавање непријатељевих авиона, трагајући за њима у ваздуху, ако не сасвим бескорисно, јесте најмање ефикасно. Многи бољи начин је уништавање његових аеродрома, база за снабдевање и центара производње. У ваздуху, авиону могу да утекну. Међутим, слично птицама са уништеним гнездима и јајима, авиони којима су уништене базе неће имати где да слете. Дует наглашава, да је најбољи начин за уништавање таквих циљева ваздушно бомбардовање помоћу бомбардерских јединица.⁴¹⁹

Интересантно је да је цитирана Дуетова идеја о методи стицања превласти у ваздуху остала у модификованом облику актуелна деценијама након његове смрти. Тако

⁴¹⁵ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 162.

⁴¹⁶ Radulović V.: *Vazduhoplovna operacija*, , op.cit., str. 2.

⁴¹⁷ Douhet G.: *The Command of the Air*, op.cit., p. 28.

⁴¹⁸ Ibidem, p. 31.

⁴¹⁹ Ibidem, p. 34.

се у материјалу ЈНА о ваздухопловној операцији наводи, да је „дејство по авионима на аеродромима најефикаснији начин борбе за превласт у вазд. простору, јер се директно уништава авион као борбено средство и непосредно слаби ударна моћ непријатељевог РВ и ПВО“.⁴²⁰ Ипак, већ се у следећој реченици упозорава, да је „тешко затећи авион на земљи на отвореном простору“.⁴²¹ Ово трезвено запажање могло би да послужи и као примедба Дуетовом претераном поуздању у стратегијски ефекат изненадног масовног удара, мада је, истини за вољу, у историји препознато неколико случајева у којима је немилосрдан, масован и потпуно деструктиван напад из ваздуха водио ка победоносном завршетку осталих операција и рата у целини (напад Немачке на Пољску 1939. године, или шестодневни рат на Блиском истоку 1967. године).

С обзиром да је, како Дует сматра, основни задатак ратног ваздухопловства, па и читаве армије, задобијање превласти у ваздуху, свако стратегијско и доктринарно усмерење које расипа средства, и одвраћа оружане снаге од тог циља, представља по његовом мишљењу тешку погрешку која може једну државу да доведе у подређен положај, и у случају рата до сигурног пораза. Полазећи од старог начела ратне вештине, да у рату треба стварати масу на одсудној тачки, Дует се оштро противио томе да се ваздухопловне снаге цепају и придружују копненој војци и морнарици у својству помоћних трупа које би биле потчињене приоритетима ових видова.

Дует каже, како „војска и морнарица имају највећи интерес да се у корист ваздухопловне армије одрекну помоћних авијатика, само да би тој ваздухопловној армији олакшале извојевање господарства у ваздуху; то је у исто време и њихов, да се тако изразим, егоистички интерес, пошто ће једино права ваздухопловна армија бити у стању да извојује господарство у ваздуху [...]“.⁴²² Дакле, уместо деобе авијације на неколико делова, Дует категорички заступа тезу, да „све ваздухопловне изворе треба прикупити у једну једину ваздухопловну армију, чији се битни циљ састоји у извојевању господарства у ваздуху, па ову употребити за постизање тога циља одмах, у маси и с највећим интензитетом и жестином“.⁴²³

Иза полемике о оперативној употреби авиона, заправо се крила дилема/опредељење око тога да ли ваздухопловство треба да буде самосталан вид оружаних снага или само једна помоћна служба која ће олакшавати офанзивна дејства копнене војске, односно морнарице. Заступајући став да се исход рата решава у ваздуху, Дует се сасвим логично залагао да ваздухопловство стекне статус вида, односно да се организује као самостална ваздухопловна армија. Разматрајући принципе организације и деловања те ваздухопловне армије, Дует наглашава, да „самостална ваздухопловна сила увек треба да дејствује у маси“.⁴²⁴ Из овог начела, сасвим природно следи закључак, да

⁴²⁰ Radulović V.: *Vazduhoplovna operacija*, лекција, op.cit., стр. 40.

⁴²¹ Ibidem, стр. 40.

⁴²² Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 120.

⁴²³ Ibidem, стр. 137.

⁴²⁴ Guilio Douhet, *The Command of the Air*, op.cit., p. 49.

никакво дељење ваздухопловних снага није пожељно јер би се његовом реализацијом негирао сам принцип масовности. Друго правило за ваздухопловну армију, Дует је извео из принципа који иначе важи у ратовању на копну и мору – „*наношење што веће штете у најкраћем могућем времену*“.⁴²⁵

У циљу јачања офанзивних ваздухопловних капацитета Италије, Дует се такође снажно залагао за чврсту симбиозу цивилне и војне авијације. Дует каже, да верује како се сва енергија треба усмерити на то „*да се цивилно ваздухопловство тако организује да буде способно да се конвертује у моћну војну ваздушну силу у случају националне потребе*“ (курзив. Ђ.Д).⁴²⁶ Пошто је задобијање превласти у ваздуху базични Дуетов концепт, разумљиво је његово настојање на идеји о конверзији цивилних авиона у војне. У његовој перцепцији, важно је постићи у првим сатима и данима рата нумеричку супериорност која ће обезбедити, уз офанзиван приступ, жељену превласт у ваздуху. Дует тврди, да се мора радити на „*организацији моћне цивилне авијације која ће бити кадра за хитну конверзију у моћну војну авијацију, која би се током мирнодопског периода редуковала на окосницу – снагу за инструктажу и командовање*“ (курзив Ђ.Д).⁴²⁷ У време када је Дует писао ове редове – 1926. година – идеја о релативно лакој и брзој конверзији авиона са цивилне на војну намену, још је и била могућа, посебно због тога што је Дует инсистирао на бомбардерској авијацији, што је подразумевало борбене апарате мање брзине, али веће запремине у које би се могли лако модификовати, на пример, поштански или чак и мањи путнички авиони.

Када је реч о техничким квалитетима војног ваздухопловства будућности, Дует инсистира на усавршавању четири параметра – наоружања, оклопне заштите, брзине и акционог радијуса.⁴²⁸ Када је реч о наоружању, Дует напомиње, да је авион самосталне ваздухопловне силе предвиђен за борбу у формацији, а не појединачно, па у складу са тим принципом треба сагледавати његово потенцијално наоружање. Дакле, без претераног наоружавања појединачне летелице, с обзиром да у Дуетовој концепцији, делотворност проистиче, пре свега, из бројчане надмоћности, а не индивидуалних квалитета апарата.

За разлику од наоружања, проблем заштите авиона више се тиче појединачног апарата, а мање формације. У сваком случају, за Дуета, од два авиона са подједнаким наоружањем, у предности је онај који има бољу заштиту. Иначе, Дует се још врло рано почео да залаже за то да метална оплата и конструкција замене дрво.

С обзиром да Дует инсистира на бомбардовању (уништавању) непријатељских летелица на земљи (првом разарајућем нападу), потом, на дејствовању у великим формацијама, без упуштања у ваздушна сучељавања, сем ако то није неопходно, за њега

⁴²⁵ Ibidem, p. 51.

⁴²⁶ Ibidem, p. 123.

⁴²⁷ Ibidem, p. 124.

⁴²⁸ Ibidem, p. 114.

брзина не представља посебно важну карактеристику квалитетног авиона. Он упозорава да стога није упутно уздизати брзину на рачун остале три базичне карактеристике.

За разлику од брзине, Дует напомиње, да код авиона акциони радијус треба да буде што је могуће већи, с обзиром да од њега зависе могуће офанзивне акције против непријатељске територије. Како у Дуетовој визији ваздухопловство представља самосталан вид оружаних снага, са стратегијском функцијом, разумљиво је његово инсистирање на што већем акционом радијусу. Иначе, на акционом радијусу су инсистирали и други заговорници концепта ваздушне моћи, попут Александра де Северског.

Иако је Дует снажно подупирао став да је критеријум за стицање правласти у ваздуху претходно елиминисање непријатељских ваздухопловних снага, он ипак напомиње, да то није апсолутан предуслов, јер могу да постоје земље чије су ваздухопловне снаге толико слабе да би било траћење времена ангажовати људство и опрему за тако неважан задатак, и да би се оне у таквом случају могле да употребе за акције које би непријатељу нанеле већу штету.⁴²⁹ У времену када је Дует писао своје чланке и студије, оружје ПВО-а није било нарочито развијено, па из његових ставова врло очигледно провејава снажно потцењивање ефикасности и могућности дејства са земље по ваздухопловима. Дует је оправдано и истинито наговештавао да ће се авијација перманентно развијати и технички усавршавати, али је интересантно да је за систем ПВО-а таква врста визионарства изостала. Стога, по њему, напад је најбоља одбрана.⁴³⁰ Другим речима, уништавање непријатељеве ваздушне силе у њеним базама.

С обзиром на ограничен домет и слабу прецизност тадашње противавионске артиљерије, Дует тврди, да је „употреба противавионских топова пуко траћење енергије и ресурса“.⁴³¹ Осим прибегавања првом, по могућству изненадном нападу, самостална ваздухопловна сила, када је реч о одбрани односно дефанзивним поступцима, према Дуету, може још једино да прибегне мерама пасивне заштите – „када је на тлу, требало би да буде широко расута и што је могуће више замаскирана“.⁴³² Такође, подразумева се да располаже са мноштвом база које омогућавају слободу маневра и олакшавају дисперзију. Међутим, према мишљењу Златка Рендулића, Дует је био „крајње једностран у овим тврдњама“.⁴³³ Рендулић наводи, „да у Првом светском рату, где год је ПВО била добро организована, бомбардери су трпели велике губитке“. На пример, приликом ноћног напада на Лондон, 19. 05. 1918. године, од 13 немачких бомбардера, шест је оборено, а један се принудно спустио.

Од шест оборених ваздухоплова, три авиона су погођена ватром ПВО-а, а исто толико су оборили британски ловци. Реч је, закључује Рендулић, о огромном проценту

⁴²⁹ Ibidem, p. 51.

⁴³⁰ Ibidem, p. 52.

⁴³¹ Ibidem, p. 55.

⁴³² Ibidem, p. 122.

⁴³³ Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., str. 36.

оборених авиона – преко 50% – и то у ноћним условима.⁴³⁴ Рендулић претпоставља, да су ти подаци били познати Дуету, и да то стога говори у прилог тезе да је он био крајње пристрасан у процени офанзивних могућности бомбардерске авијације. Према мишљењу другог аутора Џона Баклија (John Buckley), кључни елемент Дуетове стратегије – изненадни бомбардерски напад и неспособност одбране да довољно брзо одговори како би предупредио напад – током 1920-тих година, у извесној мери је било утемељено размишљање, али са појавом радара и ловаца-пресретача са изузетним одликама, цела Дуетова стратегија је поткопана.⁴³⁵

Када је реч о објектима и циљевима ваздушних удара, и њиховој делотворности, Дует је тим темама посветио знатну пажњу. Према његовом мишљењу, најзнатнији резултати се добијају уколико се гађају циљеви који су ван бојишта. Дует каже, да је далеко важније уништити жељезничку станицу, пекару, фабрику ратног материјала, или аутоматским топом колону за снабдевање, воз који се креће или било који други циљ иза линије фронта, него да се митраљира или бомбардује ров.⁴³⁶ Резултати који се добијају дејством по овим циљевима су „немерљиво већи у ломљењу морала, растројавању недисциплинованих организација, у ширењу терора и панике, него у насртању на јачи отпор“. Према Дуету, „нема краја томе што самостална ваздухопловна армија, која доминира ваздухом, може да учини непријатељу“!⁴³⁷

Дует је сматрао, да су ефекти бомбардовања позадине непријатеља одлучујући за исход једног рата. Како напомиње, ваздушно бомбардовање које приморава на евакуацију град од неколико стотина хиљада житеља имаће више утицаја на остварење победе, него она врста битке која је често вођена током последњег рата без опипљивих резултата (мисли се на Први светски рат, прим. Ж.Б.)⁴³⁸.

Нација која је изгубила превласт у ваздуху, и која се нашла у позицији да је подвргнута непрестаним ваздушним нападима, који су директно усмерени на њене виталне центре, и без могућности за делотворну одмазду, шта год да су њене површинске снаге у стању да ураде, мора да стигне до убеђења да је све бескорисно, да је свака нада умрла.⁴³⁹ Дует се посебно фокусирао на психолошке ефекте бомбардовања, који могу, по његовом мишљењу, да буду нарочито далекосежни с обзиром на постојање савремених средстава комуникације. Ширење ужасних вести о трагичној судбини само једног бомбардованог града, посредством новина, телефона, телеграфа и радија, пореметило би ток уобичајеног живота у читавој држави. Цивилним или војним властима било би тешко да одрже јавни ред и функционисање јавних служби, а када би то и успеле, учачавање само једног непријатељског авиона било би довољно да изазове панику код

⁴³⁴ Ibidem, str. 36.

⁴³⁵ Buckley J.: *Air power in the age of total war*, op.cit., p. 77.

⁴³⁶ Douhet G.: *The Command of the Air*, op.cit, p. 126.

⁴³⁷ Ibidem, p. 126.

⁴³⁸ Ibidem, p. 140.

⁴³⁹ Ibidem, p. 140.

становништва. Укратко, каже Дует, „нормалан живот био би немогућ у константном кошмару блиске смрти и деструкције“.⁴⁴⁰ Према његовом мишљењу, у држави која би била изложена немилосрдном бомбардовању из ваздуха, могао би само да се деси комплетан слом друштвене структуре, док би се становништво, подстакнуто инстиктом самоодржања, побунило и захтевало окончање рата, чак и пре него што би копнена војска и морнарица имале времена да се мобилишу!⁴⁴¹

Рендулић сматра, да је Дует „веома преценио утицај бомбардовања на морал становништва. Може се рећи да је пракса Другог светског рата у потпуности оповргла и те његове идеје. Немачко бомбардовање Велике Британије не само што није поколебало морал становништва те земље него га је управо ојачало. Морал немачког становништва био је начет тек након најтежих бомбардовања, али је било далеко од тога да је сломљен самим бомбардовањем“.⁴⁴² Слично размишља и Филип Мејлингер, који наводи, како је једна од Дуетових најупечатљивијих грешака било „прецењивање психолошких ефеката бомбардовања“.⁴⁴³

Коначно, поглавље о Дуетовој концепцији ваздушне моћи, завршићемо са освртом на његово схватање будућег рата – оружаног сукоба након Првог светског рата. Дует је своја гледишта о будућем рату изнео у монографији „Вероватни аспекти рата будућности“ која је публикована 1928. године. Дует је у тој студији детаљно разматрао одлике Првог светског рата, да би потом извео (хипо)тезе о карактеру следећих ратова. По њему: 1) рат будућности ће још више него Први светски рат да инволвира читаве нације и њихове ресурсе без изузетка; 2) победиће она страна која буде брже сломила материјални и морални отпор другог; 3) оружане снаге биће боље припремљене за рат будућности у оној мери у којој тачно одговоре на питање какав ће то рат да буде, и како да се прецизно припреме како би одговорили његовим захтевима; 4) рат на копну имаће статички карактер сличан ономе из Првог светског рата, пошто узроци таквог карактера још увек постоје и биће важнији у будућности него данас.⁴⁴⁴

Може се рећи да је Дует тачно предвидео две од четири одлике будућег рата. Други светски рат, попут Првог, био је тоталан по свом карактеру, а по нивоу напрезања и степену мобилизације људских и материјалних ресурса, свакако је надмашио претходни велики рат. Друга тачка у његовом предвиђању као да прећутно имплицира да ће рат у будућности кратко трајати, што на први поглед, није био случај – штавише, Други светски рат је трајао дуже од Првог. Ипак, многобројни ратови Немачке против појединачних земаља, попут краљевине Југославије (као и Холандије, Белгије, Данске,

⁴⁴⁰ Ibidem, p. 58.

⁴⁴¹ Ibidem, p. 58.

⁴⁴² Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., str. 46.

⁴⁴³ Meilinger P. S.: “Giulio Douhet and the Origins of Airpower Theory”, in: Phillip S. Meilinger (ed.), *The Paths of Heaven: The Evolution of Airpower Theory*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1997, p. 20.

⁴⁴⁴ Douhet G.: “The Probable Aspects of The War of The Future“, op.cit., p. 175.

Норвешке) у оквиру самог Другог светског рата, јесу били краткотрајни. Након Другог светског рата, било је такође ратова који су врло кратко трајали уз кључну улогу ратног ваздухопловства, попут рата између Израела и околних арапских земаља 1967. године. У трећој тачки, Дует је изнео само једно опште место, скоро па банално, на којем су се ипак многе војске, државници и војсковође спотакли.

Четврто предвиђање је сасвим погрешно, а веровање у њега Француска је 1940. године, платила понижавајућим поразом. У истој публикацији, при њеном крају, Дует након опширног разматрања физиономије будућих конфликта, наводи четири закључне тврдње (става) о рату будућности. Рат у будућности биће борба читавих нација, која ће непосредно да утиче на животе и имовину свих грађана; биће борба у којој ће она страна која стекне превласт у ваздуху осигурати одлучујуће преимућство; биће врло насилна борба, застрашујућа у својој природи, у којој ће се ударати на морални отпор непријатеља – борба која ће бити брзо решена и стога, економски, не превише скупа; биће борба у којој она страна која буде неспремна, неће имати времена да се припреми – биће одлучена снагама које су спремне и при руци када започну непријатељства.⁴⁴⁵

У складу са оваквим предвиђањима, Дует је скицирао план адекватних припрема које би на одговарајући начин задовољиле потребе које би наметнуо рат будућности. Укратко, тај план чини пет тачака – „1) стварање самосталне ваздухопловне силе која би била способна да задобије превласт у ваздуху; 2) приправност самосталне ваздухопловне силе у сваком тренутку јер она мора да ступи у акцију одмах, чак и без објаве рата; 3) промене у организацији копнене војске и морнарице тако да се оне учине у што већој мери независним од база и линија комуникација, како би функционисале чак и након што непријатељ обезбеди превласт у ваздуху; 4) изучавање проблема сарадње између видова оружаних снага, почињући од премисе да је нови скуп чињеница проузроковао различите околности, показујући да сваки од тих видова може да врши различите функције; 5) изучавање снабдевања сваке врсте што ће омогућити нацији да издржи ваздушне офанзиве са најмањом могућом штетом. С обзиром да ће офанзивне акције бити углавном усмерене на морал цивила, национални понос и осећај дисциплине морају да буду што више ојачани у масама“.⁴⁴⁶

Какву је природу будућег рата прорицао Дует, можда се најбоље може сагледати из његовог поређења са одликама Првог светског рата. У битне особине тог рата, Дует је у свом раду из 1923. године, уврстио следеће карактеристике: 1) истицање значаја одбране; 2) тешкоће при изазивању поремећаја равнотеже између напада и одбране; 3) дуготрајност; 4) употреба колосалних количина материјала; 5) могућност исправљања недостатака или заблуда у току саме борбе; 6) победе којима се исцрпљују како побеђени, тако и победници.⁴⁴⁷ С друге стране, битне особине новог типа рата су: 1) давање значаја нападу; 2) лакоћа са којом се изазива поремећај равнотеже између напада

⁴⁴⁵ Ibidem, p. 203.

⁴⁴⁶ Ibidem, p. 204.

⁴⁴⁷ Духет Ђ.: *Интегрални рат*, op.cit., стр. 57.

и одбране; 3) краткотрајност; 4) ограничена потреба у материјалу; 5) немогућност исправљања недостатака или заблуда у току саме борбе; 6) одлучне како победе тако и порази.⁴⁴⁸

Као и када је реч о другим предвиђањима, Дует је само делимично, мање или више успешно, наговестио физиономију будућег рата. Рецимо, сасвим је добро маркирао значај нападних операција у ратовима који ће следити након Првог светског рата. С друге стране, показало се, да добар део тих накнадних ратова није био краткотрајан, и да су напрезања у сваком сукобу знатна. Исходи су били решавајући, али не баш у сваком ратном окршају. Оцењујући Дуетова предвиђања, њихове добре и слабије стране, испоставља се, да је изузетно тешко у потпуности тачно предсказати како ће се одвијати ратови у будућности. У сваком случају оно што је кључно по мишљењу Дуета, јесте да бити „спреман за будући рат значи бити способан за спречавање непријатеља да нас из ваздуха напада; ако непријатељ буде задржао ту могућност, све што ми будемо радили на земљи и мору показаће се као потпуно узалудно“.⁴⁴⁹

По мишљењу Златка Рендулића, објективна анализа Дуетове доктрине показује „да у његовим радовима и поред свих и великих претеривања има мисли које представљају трајан допринос у разрешавању улоге ратног ваздухопловства. Он своје мисли није темељио на стварном стању технике, већ на замишљању стања у непосредној будућности. Због тога је и његову доктрину потребно посматрати као општи приступ улози ратног ваздухопловства, а њене детаље разрадити према стварном стању технике.“⁴⁵⁰ Рендулић у немачкој стратегији муњевитог рата, и савезничком бомбардовању немачке позадине – градова и индустрије – препознаје Дуетова гледишта о употреби авијације.

С друге стране, Џон Бакли приступа оцени Дуетовог опуса врло уздржано, чак и потцењивачки. Према његовом мишљењу, Дуетова „кључна улога у стварању теорије стратегијског бомбардовања у међуратној ери је крајње упитна“.⁴⁵¹ Бакли такву оцену темељи на чињеници, да Дуетово дело ван граница Италије није било посебно праћено, све до тридесетих година прошлог века, и до појаве превода на енглеском језику 1942. године. Он наводи да нема непосредног доказа да је Дуетово дело коришћено у формулисању британске теорије стратегијског бомбардовања у међуратној ери.⁴⁵² У сваком случају, за Баклија, Дует не представља пионирског теоретичара, јер су и други аутори већ оцртали потенцијал ваздушне моћи на сличан начин.⁴⁵³ Ипак, Едвард Варнер, у класичном делу *Творци модерне стартегеије*, пружа информације које сугеришу другачији закључак. Како каже, најважније део Дуетове књиге из 1921. године, преведен

⁴⁴⁸ Ibidem, стр. 57-58.

⁴⁴⁹ Ibidem, стр. 58.

⁴⁵⁰ Rendulić Z, *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., стр. 48.

⁴⁵¹ Buckley J.: *Air power in th age of total war*, op.cit., p. 76.

⁴⁵² Ibidem, p. 76.

⁴⁵³ Ibidem, p. 77.

је на француски 1932. године, а тај превод је после преведен на енглески, умножен је, и стављен на располагање официрима Ваздухопловног корпуса војске САД 1933. године. Доцније, тај превод је објављен и у једном британском војном часопису, у додуше скраћеном облику.⁴⁵⁴

Филип Мејлингер указује на више Дуетових погрешних процена и схватања, од којих је посебно интересантан његов несупех да предвиди напредак код површинских технологија (*surface technology*). Дует је, рецимо, игнорисао развој тенкова и употребу оклопа, а то је играло главну улогу у враћању мобилности на бојишту.⁴⁵⁵ Та мобилност је могла да проблематизује, макар делимично, доминацију авијације у рату, па би и Дуетова концепција могла да се релативизује, што је он очигледно тежио да избегне по сваку цену. За Рендулића, Дует можда не представља пионира у разради концепције ваздушне моћи, али је свакако теоретичар далекосежног утицаја.

Коментаришући познато дело совјетског маршала Соколовског „Војна стратегија“, која је публикована средином 1960-тих година, Рендулић каже, да је могуће да се запазе многе сличности када се „упоређују доктрине Соколовског и масовне одмазде (америчка стратегијска концепција из педесетих година прошлог века, прим. Ж.Б.) са Дуетовом доктрином. Доктрина масовне одмазде, у ствари, представља даљу разраду Дуетове доктрине“.⁴⁵⁶ После неколико речница, Рендулић констатује, како „низ мисли које је први изнео Дует у неку руку се понављају и код Соколовског и у доктрини масовне одмазде. Дует је први најавио да је наступила ера у којој ће се рат пренети дубоко иза линија фронта, где ће главни циљ бити дубока позадина непријатеља, што тврде и творци доктрине масовне одмазде и Соколовски. Дует тражи прво удар по аеродромима са циљем да се уништи непријатељска авијација, што предвиђа и доктрина масовне одмазде. Соколовски, такође предвиђа, прво удар по лансирним уређајима стратегијских пројектила, а затим по базама стратегијске бомбардерске авијације. Тек иза тога он предвиђа ударе ради дезорганизовања позадине, уништења индустрије, сламања морала противника – на готово исти начин како је то замишљао Дует“.⁴⁵⁷

Дело Ђулиа Дуета је на пољима војне стратегије, и доктрине ратног ваздухопловства оставило трајан траг. Може да се прихвати став да Дует није пионир у уобличавању концепције ваздушне моћи, с обзиром да су и други аутори, и раније него Дует, формулисали одређене принципе ваздушне моћи, посебно када је реч о употреби авијације и њеном потенцијалу да изводи операције стратегијског карактера. Ипак, то не умањује значај његове писане речи – поједине његове идеје, актуелне су до данас, и остаће инспирација за многе савремене теоретичаре борбене употребе авијације.

⁴⁵⁴ Varner E.: “Duet, Mičel, Severski: Teorije vazdušnog rata“, u: Edvard Mid Erl, *Tvorci moderne strategije*, Vojno delo, Beograd, 1952, str. 519.

⁴⁵⁵ Meilinger P.S.: “Giulio Douhet and the Origins of Airpower Theory”, op.cit., p. 26.

⁴⁵⁶ Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., str. 302.

⁴⁵⁷ Ibidem, str. 303.

5.3. Доктрина ваздушне моћи према схватању Вилијама Мичела – поглед у будућност

Вилијам Били Мичел (William Billy Mitchell) рођен је 1879. године, у имућној породици (отац Џон је био сенатор), која је живела у Милвокију. Након завршетка колеџа на универзитету Џорџ Вашингтон, Мичел се 1898. године, придружио америчкој војци као војник у пешадији. Током година, он је постепено напредовао (служио је на Филипинима, Куби и Мексику), а 1908. године, као нижи официр, присуствовао је демонстрационом лету Орвила Рајта, након чега је почео да похађа часове летења. Уласком САД у Први светски рат у априлу 1917. године, Мичел добија прилику да узме учешћа у борбеним дејствима, и као пилот, и као командант авијацијских јединица, и током те године, врло брзо напредује – у мају је добио чин потпуковника, а већ у октобру унапређен је у пуковнички чин. Доцније, стећи ће и чин бригадног генерала.

Мичел је, попут Дуета, у међуратном периоду био горљиви присталица концепције ваздушне моћи, због чега је ушао у конфликт са многим утицајним појединцима у америчким војним и политичким структурама, посебно из морнарице. Како би практично доказао надмоћ ваздушне у односу на поморску моћ, Мичел је 1921. године, извео оглед у којем је неколико старијих и заробљених ратних бродова потопљено бомбардовањем из ваздуха. За разлику од Дуета, који је у Италији био признат аутор чији су радови често објављивани, Мичел је у Сједињеним Државама током двадесетих и тридесетих година био доста оспораван, и тек након смрти 1936. године, његово дело стиче заслужено признање. Један од интерпретатора Мичеловог опуса – Дејвид Метс, тврди пак, како је Мичел имао „огроман утицај на оснивање и развој америчких ваздухопловних снага“.⁴⁵⁸ Иако ту тврдњу поткрепљује неким, чини се, несумњивим чињеницама, то питање, ипак, остаје отворено за дебату, с обзиром да је мноштво појединаца – официра, теоретичара и практичара, инжењера и занесењака, на различите начине и у различитом обиму значајније утицало на уобличавање америчког РВ-а.

Мичел је већ 1921. године, сумирао своја искуства из Француске током последње две године ратног сукоба, и на основу њих, и смелих претпоставки о будућој борбеној употреби ваздухоплова, написао своју прву књигу. С обзиром да је последњих деценија 19. и првих година 20. века, ратна морнарица у Сједињеним Државама стекла велики значај и третирана као прворазредни стратегијски ослонац глобалне пројекције америчке моћи, Мичелова теза о првенству ваздушне моћи у будућим ратовима деловала је више него јеретички.

⁴⁵⁸ Mets D.R., *The Air Campaign: John Warden and the Classical Airpower Theorists*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1999, p. 41.

Мичел у предговору своје књиге из 1921. године, истиче, да је „ваздух општи медијум изнад читаве Земље“, који није ограничен „океанима, планинама, рекама или пустињама“. Ваздухоплов оперише у три димензије на више од 30 хиљада стопа (нешто преко 9 хиљада метара, прим. Ж.Б.) у садашње време, и та се висина непрестано повећава, наглашава Мичел.⁴⁵⁹ Он већ у предговору износи тезу, коју је суштински на исти начин обелоданио и доказивао Ђулио Дует, да нити морнарица на морима, нити копнена војска на копну, не могу да дејствују, докле год ваздухопловне снаге не стекну надмоћ против супарничких ваздухопловних снага, и не омогуће овима да делују против непријатеља.⁴⁶⁰ Дакле, закључује Мичел, „прве битке било којег будућег рата биће ваздушне битке“.⁴⁶¹

Због чега је важна ваздушна моћ и које су њене одлике? Према Мичеловом тумачењу, брзина кретања је основна карактеристика ваздушне моћи. Мичел упоређује брзине авиона са брзином кретања пешадије и пловидбе ратних бродова и констатује несумњиву преоћ ваздухопловне технике. Друга битна одлика јесте то да се авони крећу праволинијски – „планине, реке, пустиње и океани нису препреке“. Поред тога, „државе немају ваздушне границе које би биле упоредиве са границама које штите пустиње, морске обале, планински венци или дубоке реке на копну“.⁴⁶² Ваздух обухвата хомогено цео свет, једино се мењају температура и густина. Коначно, у оперативном смислу, употреба ваздушне моћи је неограничена, с обзиром да има на располагању целокупан ваздушни простор у којем може да дејствује, док су копнене снаге лимитиране постојећим комуникацијама – путевима и пругама, као и морнарица величином мора, раздаљинама и обалском линијом.⁴⁶³

Може да се примети, да Мичел наводи скоро идентичне разлоге у прилог важности ваздушне моћи, као и његов италијански колега Дует. За обојицу аутора, ваздушни простор представља идеалну маневарску просторију, без било каквих природних препрека, у којој могу да дођу до изражаја брзина дејствовања, концентрација снаге и принцип изненађења. Ипак, у разматрању одлика и примене ваздушне моћи, између двојице аутора постоје и одређене разлике. Док је Дует био преокупиран употребом ваздушне моћи у медитеранском контексту, Мичел је сагледавао континенталне оквире будућег развоја америчке авијације. Залажући се за изградњу развијеног система аеродрома са свим пратећим технолошким компонентама (метеоролошким станицама, телефонским и телеграфским везама и апаратима), Мичел

⁴⁵⁹ Mitchell W.: *Our Air Force: The Keystone of National Defense*, E.P. Dutton & Company, New York, 1921, p. xix.

⁴⁶⁰ Ibidem, p. xix.

⁴⁶¹ Ibidem, p. xix.

⁴⁶² Ibidem, p. 13.

⁴⁶³ Ibidem, p. 14.

констатује, да је Америка природно најадекватнија земља у свету за развој ваздушне силе, имајући у виду климу, становништво и ресурсе.⁴⁶⁴

За Мичела, ваздушна моћ није само колекција авиона и пилота. Она такође укључује, „индустрију авиона и мотора, целокупан ваздушни транспортни систем, који се састоји од аеродрома, ваздушних путева, метеоролошких станица, прогнозера времена, складишта са залихама, и радио навигације“.⁴⁶⁵

Разматрајући стратегију одбране САД, Мичел наводи, да је кључна област Америке оивичена линијама север – југ (од залива Чесапика до Бостона) и исток – запад (од Њујорка до Чикага). У тој области је сконцентрисано више од две трећине индустрије, становништва и финансија. У исто време, наставља Мичел, то је и најизложенији део САД-а нападу, јер су ту најближе копнене и поморске границе. Стога се Мичел залаже за развој разгранате мреже ваздушних путева, која би била употребљива, како у миру, тако и током рата. Мичел наводи, како би америчке ваздухопловне снаге могле да досегну Панаму, преко Кубе и Јукатана, за отприлике дванаест часова, или преко Мексика и Централне Америке за око двадесет часова летења. Под таквим условима, каже Мичел, ваздухопловне снаге би могле да обезбеде најефикаснију стратегијску резерву која би могла да буде употребљена или на Источној или на Западној обали, или на Јужној или на Северној граници.

Захваљујући својој брзини и моћи кретања кроз ваздух, закључује Мичел, „целокупна њена снага може бити бачена на непријатеља на конвергентним линијама из свих праваца“.⁴⁶⁶ Другим речима, Мичел предвиђа, односно прижељкује употребу ваздухопловних снага Сједињених Држава, попут немачке употребе копнене војске током Првог светског рата на више фронтава, користећи се тзв. унутрашњим операцијским правцима, што је омогућавало успешно дејствовање против вишеструко јачег противника – савезника на различитима странама (западни и источни фронт).

С друге стране, десетак година касније, Мичел је у својој трећој књизи посвећеној ваздухопловству, скицирао и евентуалне правце напада на САД преко океана. Када је реч о Атлантику, ослонци (stepping stones) за ваздухопловни напад могли би да буду Лабрадор, Гренланд, Исланд и Скандинавија или различита острва северно од Велике Британије, док је, када је реч о Азији, „мост“ још ближи – Аљаску од Сибира деле свега 52 миле (преко 83 километра, прим. Ж.Б.).⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Ibidem, p. 27.

⁴⁶⁵ Clodfelter M. A.: “Molding Airpower Convictions: Development and Legacy of William Mitchell’s Strategic Thought“, in: Phillip S. Meilinger (ed.), *The Paths of Heaven: The Evolution of Airpower Theory*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1997, p. 100.

⁴⁶⁶ Mitchell W.: *Our Air Force: The Keystone of National Defense*, op. cit., p. 30.

⁴⁶⁷ Mitchell W.: *Skyways: A Book on Modern Aeronautics*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, London, 1930, p. 260.

За разлику од Дуета, Мичел је добар део својих интелектуалних прегнућа усмерио ка оспоравању значаја поморске моћи (sea power). Алфред Мехен је још увек био жив када су први ваздухоплови почели да се уводе у оперативну употребу, међутим, доктрина поморске моћи је била неупитна за такву маритимну силу попут Сједињених Држава. Ипак, Мичел се усудио да проблематизује догму о врхунском значају поморске силе, што ће му донети доста проблема у каријери и приватном животу.

По Мичеловом мишљењу, „будућа контрола мора зависи од контроле ваздуха“.⁴⁶⁸ Мада би се, сматра Мичел, исто могло рећи и за контролу копна, ипак, у случају мора је та овисност још израженија – на мору, морнарице не могу у тој мери да се прикрију као што то може човек на копну. Морнарица, додаје Мичел, „представља идеалну мету за ваздушни напад“. Свакако, треба узети у обзир, да Мичел ове редове исписује с почетка двадесетих година прошлог века, када је ПВО још увек била скромних могућности, па отуда његов став о потпуној беспомоћности брода насупрот авиону. Упоређујући поморску и ваздушну моћ, Мичел наводи неколико кључних предности последње. Пре свега, указује Мичел, ваздушна моћ се одликује надмоћном брзином – док бродови плове брзином од 20 миља (32,1 km) на сат, а при ступању у акцију достижу и 30 миља (48,2, km прим. Ж.Б.) на сат, авиони лете 100 миља (161 km) на сат, а у борби и 150 миља (241 km), док најбржи достижу 200 миља (321 km) на сат.⁴⁶⁹ Такође, битно преимућство ваздухоплова над пловилом јесте у видокругу – са висине се много даље види, скоро неограничено у поређењу бродом на морској површини. Мичел наводи да на висини од 15 хиљада стопа (4572 метра) видокруг има пречник од 100 миља (преко 150 километара).⁴⁷⁰ Величина ваздушне силе која се може употребити је неограничена. Авиони се из колоне развијају у борбени поредак за једну до две минуте.⁴⁷¹

С обзиром на брзину, авиони могу да предузму офанзиву против морнарице под условима који њима одговарају. Једина одбрана од ваздушне силе јесте друга ваздушна сила – само се ваздушном битком одређује која ће страна да контролише ваздух изнад површине којом плове бродови.⁴⁷² Мичел предвиђа, да ће у будућим сукобима између држава, контрола над океанским линијама почивати на одлучујућој битки ловачких авијација; и да ће зарад тог циља сва ваздушна моћ коју нације поседују морати да буде концентрисана на одлучујућој тачки.⁴⁷³

У књизи из 1930. године, Мичел предвиђа, да бродови више неће бити у стању да се одрже на површини где ће бити ловина авионима, већ да ће у први план да избију подморнице, које ће постати помоћно средство авионима, помажући им да изврше своје

⁴⁶⁸ Mitchell W.: *Our Air Force: The Keystone of National Defense*, op. cit., p. 159.

⁴⁶⁹ Ibidem, pp. 159-160.

⁴⁷⁰ Ibidem, p. 160.

⁴⁷¹ Ibidem, p. 160.

⁴⁷² Ibidem, pp. 160-161.

⁴⁷³ Ibidem, pp. 161-162.

мисије, водећи их преко пространих водених површина радио сигналина.⁴⁷⁴ Он наглашава, да су острвске маритимне нације, попут Велике Британије или Јапана у Азији, посебно зависне од поморских трговачких рута, којима се допремају сировине и извозе фабрикатаи.

Прекидање ових рута, рецимо на Медитерану или Суецком каналу, када је реч о Британији, или кроз Кинеско море или Малачки теснац, када је реч о Јапану, произвело би тешке последице за ове нације. Мичел напомиње, да је ваздушна моћ у потпуности способна за прекид ових линија, потапајући бродове и изазивајући евакуацију лука.⁴⁷⁵ Свесне властите рањивости, обе су нације, констатује Мичел, организовале велике ваздушне снаге које су у потпуности независне од копнене војске и морнарице, и које су задужене на бране целокупан ваздушан простор изнад својих земаља, као и да изводе ваздушне нападе против непријатељских земаља.⁴⁷⁶

Посебно је интересантна Мичелова опсервација геостратегијских прилика на Пацифику. Према једном тумачењу, „он је веома рано у својој војној каријери означио Аљаску као кључ за војну надмоћност на Пацифику; увођење авиона и његова све већа моћ појачали су његово убеђење у овом погледу“.⁴⁷⁷ У другој публикацији, посвећеној искључиво теорији ваздушне моћи, констатује се, да је Мичел сматрао, да је авион који је базиран на копну „кључ за доминацију над групама пацифичких острва, и да може да омогући Јапанцима да покрену изненадан напад на америчке снаге на Хавајима. Мичел је тврдио, да само супарничка ваздушна сила може да заустави такав напад“.⁴⁷⁸

Мичел инсистира на томе, да су пловила врло неравноправна, гледајући техничке капацитете и борбене способности, у односу на ваздухоплове. Он тврди, да је „брод једна од најрањивијих мета за напад ваздухоплова“.⁴⁷⁹ При томе, јављају се три проблема. Први је налажење брода, што за авион, на одређеним висинама, где пилот има јасан и далек поглед, није посебан проблем. Други проблем је приступ мети, што опет, према Мичеловој концепцији, није посебан изазов, с обзиром да је одбрана од ваздухоплова са тла углавном бесплодна (*futile*), и да стога авиони могу уз релативно мали ризик од обарања или оштећивања да нападају морнарицу. Трећи проблем – уништење или барем онеспособљавање пловила, такође је све мањи проблем, с обзиром да Мичел предлаже употребу отровних гасова који би онеспособили посаду бродова.⁴⁸⁰ Иако у његово време доста утемељене, овакве тврдње које категорички искључују могућност да се брод може супротставити авијацији, прегазило је време које је са собом донело развој и радара, и савремених ПВО система, који представљају значајну заштиту пловила.

⁴⁷⁴ Mitchell W.: *Skyways: A Book on Modern Aeronautics*, op. cit., p. 257.

⁴⁷⁵ Ibidem, p. 258.

⁴⁷⁶ Ibidem, p. 258.

⁴⁷⁷ Varner E.: “Duet, Mičel, Severski: Teorije vazdušnog rata“, op. cit., str. 531.

⁴⁷⁸ Clodfelter M. A.: “Molding Airpower Convictions: Development and Legacy of William Mitchell’s Strategic Thought“, op. cit., p. 92.

⁴⁷⁹ Mitchell W.: *Skyways: A Book on Modern Aeronautics*, op. cit., p. 264.

⁴⁸⁰ Ibidem, pp. 264-266.

Када се сумирају Мичелове тезе о односу ваздушне и поморске моћи, може да се уочи, да се ваздухопловним снагама признаје стратегијско првенство, док се морнарица ставља у други план. Мичел запажа, да носач авиона може да пружи допринос када се једна флота бори против друге, међутим, суштински, носачи су изложени на милост и немилост авионима који оперишу са обалских база, с обзиром да могу прихватити врло ограничен број летелица – шездесет до седамдесет.⁴⁸¹ С друге стране, ваздушне снаге које дејствују са обала, могу да у напад на њих пошаљу неколико стотина, па Мичел закључује, да је „вредност носача авиона у великој мери митска“.⁴⁸²

Када се упоређују опште стратегијске поставке Ђулиа Дуета и Били Мичела, могу да се примете велике сличности, посебно када је реч о карактеру и физиономији будућих ратова. Мичел рат дефинише као „покушај једне нације да наметну своју вољу другој нацији силом, након што су сва друга средства доласка до решавања спора исцрпљена“.⁴⁸³ Попут Дуета, и Мичел сматра, да „ништа у светској историји није донело тако велику промену у употреби војне снаге као појава авиона“.⁴⁸⁴ Инсистирајући на стицању контроле у ваздуху, као кључном предуслову за победу у рату, Мичел се у својим општим ставовима веома приближио Дуетовој концепцији, па стога поједини интерпретатори с правом констатују, како су његови и Дуетови списи изузетно слични.⁴⁸⁵

И за Мичела, ратови у деценијама које следе биће тотални – укључиваће, како каже Мичел – људе, жене и децу. Према Мичеловој прогнози, у будућим ратовима, најбоља стратегија ће се базирати на уништавању или онеспособљавању индустријских и људских потенцијала далеко од копнених или поморских војишта. Снаге које ће бити нападнуте, могу се састојати од жена, деце и других припадника индустријске и економске армије, који нису способни да носе оружје али су екстремно важни у својству произвођача муниције и других потрештина, што је једнако значајно као и носити пушку у рову.⁴⁸⁶ Мичел наглашава, да ће „одлучан непријатељ, који у будућности стекне превласт у ваздуху употребити свако средство да потчини непријатељску земљу“.⁴⁸⁷ Према његовом тумачењу, рат ће значити покушај зараћених страна да стекну контролу над животним центрима друге стране тако да она буде беспомоћна. Под животним или виталним центрима подразумевају се „градови у којима људи живе, области производње хране и других потрештина, и транспортне линије којима се те потрештине превозе од места до места“.⁴⁸⁸

⁴⁸¹ Ibidem, pp. 268-269.

⁴⁸² Ibidem, p. 269.

⁴⁸³ Ibidem, p. 253.

⁴⁸⁴ Ibidem, p. 253.

⁴⁸⁵ Clodfelter M. A.: “Molding Airpower Convictions: Development and Legacy of William Mitchell’s Strategic Thought“, op. cit., p. 98.

⁴⁸⁶ Mitchell W.: *Our Air Force: The Keystone of National Defense*, op. cit., p. xxii.

⁴⁸⁷ Ibidem, p. xxii.

⁴⁸⁸ Mitchell W.: *Skyways: A Book on Modern Aeronautics*, op. cit., p. 253.

Мичел пружа преглед пређашњих стратегија и поступака у рату, од Америчког грађанског рата до Првог светског рата, у којем су се суочавали линеарни фронтови и узајамно масакрирале зарађене стране – то је, како запажа Мичел, престало да буде рат и било је пука клаоница у којој нису биле укључене, нити наука нити вештина. Европски рат, сматра Мичел, изузев неколико битака на почетку, био је један од најнеинтересантнијих ратова које историја бележи.

Међутим, појава ваздушне моћи, која може да иде право ка животним центрима и да их уништи или неутралише, тврди Мичел, „поставила је сасвим нову физиономију на стари систем вођења рата“.⁴⁸⁹ Схваћено је, додаје он, како је „велика непријатељска копнена војска на терену погрешан циљ, и да су витални центри реалан циљ. Стара теорија, да победа значи уништење непријатељске копнене војске је неодржива“.⁴⁹⁰ Према Мичелу, ваздушна сила може да се не обазире на копнену војску, с обзиром да је ова препуштена на милост и немилост авијације, ма колико била бројчано супериорна. Дејвид Метс (David R. Mets) с правом истиче, да према Мичелу, копнена војска и морнарица никад нису били крајњи циљ – коначни задатак увек је било мењање воље непријатеља, и кроз ваздушну моћ то се могло постићи, без побеђивања његових снага на површини.⁴⁹¹

Исто као и Дует, Мичел предвиђа, да ће услед ваздушног ратовања, бити брзо решен исход рата. По Мичеловој процени, надмоћна ваздушна моћ проузроковаће такву пустош, или претњу разарања у противничкој земљи, да ће дуготрајне кампање бити немогуће. За њега, земља која поседује јаку ваздушну моћ и одговарајућа средства радио комуникације, која омогућавају разговор са било којим местом на Земљи, може да успостави светску хегемонију. Интересантно је Мичелово сагледавање стратегијско-оперативне употребе авијације. Према његовом схватању, када једна страна добије рат, за држање у покорности друге земље, много је лакше употребити авијацију него копнену војску или морнарицу.⁴⁹² У случају подизања устанака или побуна, „ваздухоплов је способан да уништи усеве или учини поља неплодним, убије домаће животиње, и наравно, уништи станишта, фабрике и складишта бацајући гас или експлозив“.⁴⁹³ Може се рећи, да је Мичел неколико деценија раније, предсказао или скицирао америчко војно ангажовање у Вијетнаму, које је било познато по масовној и врло разноврсној употреби ратног ваздухопловства, као и по својеврсном хемијско-биолошком рату из ваздуха, који је остављао управо онакве ефекте како их је Мичел описао пре четири деценије! Поред тога, Мичел је наговестио и употребу РВ-а у тзв. сукобима ниског интензитета, дакле, у конфликтима који су подразумевали противпобуњеничке операције.

⁴⁸⁹ Ibidem, p. 255.

⁴⁹⁰ Ibidem, p. 255.

⁴⁹¹ Mets D. R.: *The Air Campaign: John Warden and the Classical Airpower Theorists*, op. cit., p. 38.

⁴⁹² Mitchel W.: *Skyways: A Book on Modern Aeronautics*, op. cit., p. 256.

⁴⁹³ Ibidem, p. 256.

У том смислу, Мичел говори о тзв. офанзивној авијацији, која има намену да напада трупе на тлу са митраљеском ватром и лаким бомбама. Овај вид авијације, предвиђа он, имаће највећу примену у будућности против партизана или нерегуларних трупа, које се могу наћи у Азији или Африци, Мексику или Централној Америци, које нису дакле „опремљене великим ваздушним снагама, и не крећу се у великом броју, већ у релативно малим, покретљивим јединицама“.⁴⁹⁴ Ова Мичелова реченица, није ништа друго него врло успело предвиђање тактичко-оперативне употребе авијације у ратовима у Трећем свету, то јест у малопре споменутим сукобима ниског интензитета! Мичел не само да је погодио локације ове специфичне примене ратног ваздухопловства, већ је, можда и несвесно, маркирао главни проблем (препреку или сметњу) при његовом дејствовању – расутост герилских снага у простору (мале и мобилне формације).

Мичел је типични заступник концепције ваздушне моћи, који дели са Дуетом уобичајене ставове (као и заблуде) о њеној вредности и оперативно-стратегијској употреби. Као и Дует, он каже, да је „основа моћи ваздушне силе бомбардерски авион или бомбардер“.⁴⁹⁵ Такође, у Мичеловој тврдњи, да ће у будућим ратовима бити исувише касно да се „организује ваздушна снага, након што почну окршаји, јер ће онај ко први разбије непријатељске градове и виталне тачке имати огромну предност“⁴⁹⁶ може се врло лако препознати Дуетов рукопис. С друге стране, Марк Клодфелтер сматра, да постоје и одређене разлике у њиховим погледима, посебно када је реч о начину стицања превласти у ваздуху – док је за Дуета најбољи начин уништење непријатељеве ваздушне силе на копну, Мичел је тврдио, да је ваздушна борба такође прикладно средство.⁴⁹⁷ Слично размишља и други интерпертатор Мичеловог дела Дејвид Метс. И он наглашава, да је Мичел поводом стицања превласти у ваздуху превасходно мислио на ваздушну битку, мада се, како каже, напади на непријатељске авионе на земљи такође налазе на његовом репертоару.⁴⁹⁸

Поред тога, Марк Клодфелтер је тврдио, да су ваздухопловне идеје Мичела одјек маритимних уверења Алфреда Мехена. Клодфелтер наилази на одређене, не садржинске већ категоријално-логичке сличности између њихових концепција. Као што је Махан веровао, да се поморска моћ састоји од извесних фундамената, попут повољне географије, јаке технолошке базе, народне подршке и владине потпоре, тако је и Мичел сматрао, сматра Клодфелтер, да на ваздушну моћ Америке имају утицај њена огромна величина, глобално учешће (*global involvement*), и креативни дух њених грађана. Мехеново наглашавање комерцијалног аспекта поморске моћи има своју аналогију у Мичеловом апелу за комерцијалну употребу авиона. Коначно, попут поморске моћи, суштина ваздушне моћи је у њеној борбеној примени. Клодфелтер запажа, да су се и

⁴⁹⁴ Ibidem, p. 280.

⁴⁹⁵ Ibidem, p. 271.

⁴⁹⁶ Ibidem, p. 289.

⁴⁹⁷ Mark C. A.: “Molding Airpower Convictions: Development and Legacy of William Mitchell’s Strategic Thought“, op. cit., p. 98.

⁴⁹⁸ Mets D. R.: *The Air Campaign: John Warden and the Classical Airpower Theorists*, op. cit., p. 36.

Мехен и Мичел залагали за агресивну, офанзивну примену силе зарад стицања контроле над њиховим медијумом.⁴⁹⁹

Дејвид Метс Мичелова схватања сумира у неколико основних теза. Према његовом тумачењу, Мичелове основне тврдње су следеће – а) појава авијације је револуционарна; б) превласт у ваздуху је први приоритет; в) авијација је суштински офанзивна – бомбардер ће увек да се пробије; г) артиљерија ПВО је неефикасна; д) ваздушна моћ може да брани континентални део САД економичније од морнарице; ђ) ваздухопловац представља посебну и елитну врсту људи; е) будући ратови биће тотални; ж) морал цивила је слабашан.⁵⁰⁰ Иако су се неке од ових поставки показале као погрешне, ипак, Мичел је значајан теоретичар ваздушне моћи, посебно када су у питању Сједињене Државе.

Његово дело, и поред општих места о стратегијском значају авијације, која су тако типична и карактеристична за концепцију ваздушне моћи, ипак поседује несумњив значај, како у историји ратне вештине, тако и када је реч о геополитици, односно оном њеном делу који је референтан за планирање и вођење рата (геостратегији). Поред тога, он је у великој мери инспирисао опус његовог истомишљеника Александра Северског, чије ће књиге имати далеко већи одјек, и наићи на знатно већи пријем.

5.4 Класична доктрина о ваздушној моћи у делима Александра Северског

Александар Николајевич Прокофјев де Северски (Александр Николаевич Прокофьев Северский) рођен је 1894. године, у Тбилисију (тада Тифлису), у Грузији, која је тада била саставни део царске Русије. Северски је већ са четрнаест година од оца учио да пилотира, а 1914. године, завршио је поморску академију. С почетком Првог светског рата, похађао је пилотску школу и већ 1915. године, учествује у борбеним дејствима као пилот Балтичке флоте. Иако му је услед рањавања, једна нога морала да буде ампутирана до колена, Северски је наставио да учествује у борбеним летовима, често успешно – тврдио је да има 13 ваздушних победа. Више пута је и одликован. Од 1918. године, он живи у Сједињеним Државама, чији је држављанин постао 1927. године. Раних двадесетих година, Северски блиско сарађује са Билијем Мичелом, у промовисању концепта стратегијске авијације. Доцније, Северски се са доста успеха бавио конструисањем авиона, да би од 1942. године, до 1961. године, објавио три књиге које обрађују концепцију ваздушне моћи, као и питања вођења рата и стратегије.

⁴⁹⁹ Mark C.A.: “Molding Airpower Convictions: Development and Legacy of William Mitchell’s Strategic Thought“, op. cit., p. 101.

⁵⁰⁰ Mets D. R.: *The Air Campaign: John Warden and the Classical Airpower Theorists*, op. cit., p. 34.

Опус и свеукупан рад Александра Северског су веома значајни за разматрање концепције ваздушне моћи, с обзиром да је реч о најпознатијем заступнику те теорије. Сама чињеница, да је његова прва књига – *Victory Through Air Power* – била бестселер у Сједињеним Државама, са чак пет милиона продатих примерака (sic!), сведочи да његове идеје нису биле познате само уским стручним круговима, већ су биле знатно распрострањене у америчком јавном мњењу. Ипак, сам Северски никад није био сасвим задовољан (боље речено, често је био врло незадовољан) начином на који су његове замисли прихваћене и примењиване од стране америчког министарства одбране. Без обзира на то, његов опус је изузетно релевантан за промишљање и оцену концепције ваздушне моћи.

На почетку разматрања идеја Александра Северског, требало би се, пре свега, осврнути на његову дефиницију ваздушне моћи. Према његовом тумачењу, ваздушна моћ је широко постављен концепт, који обухвата све оно што омогућава да се ваздушни простор употреби као медијум за пројекцију војне моћи у циљу пораза и предаје непријатеља. Другим речима, према Северском, „машине, људство, фабрике, аеродроми, нафтна индустрија, авиокомпаније, приватни летови – све то улази у ваздушну једначину која конституише ваздушну моћ. Ваздушна сила је војни финални производ и изражава њену снагу (мисли на ваздушну моћ, прим. Ж.Б.) кроз прикладну тактику и оружје који спроводе њену стратегију“.⁵⁰¹ Дакле, као што може да се примети, формирање ваздушне моћи, у којој су доминантно присутни технолошка напредност и научни капацитети, захтева тоталну мобилизацију једне нације и свих њених материјалних и интелектуалних ресурса. Овакав закључак поткрепљују и виђења савремених аутора, попут Церома Мартина (Jerome Martin) који тврди, да је „ваздушно ратовање у суштини технолошко ратовање“, и да је „технолошка суштина ваздушне моћи директно повезана са економском снагом и индустријским потенцијалом напредних држава“.⁵⁰²

Док манифестације копнене и поморске моћи, суштински, не мењају просторно-временски континуум, преовлађујуће утичући „само“ на конфигурацију односа политичких сила, поседовање и утилизација ваздушне моћи осетно дејствују како на нашу перцепцију простора и времена, тако и на геостратегијске реалитете. Северски је добро наслућивао тај капацитет ваздушне моћи, и 1941-1942. године, када пише своју прву књигу, упозорава, да ће једног дана, када се стекну технички услови и непријатељска авијација прелети океане, Сједињене Државе бити рањиве попут Енглеске. По њему, „широки океани биће тада као Енглески канал, Скагерак и Сицилијански мореуз“.⁵⁰³ Осим тога, Северски наводи, да откад се континенти и океани могу прећи за неколико часова, нема више смисла да се раздаљине мере у миљама, већ да се оне морају мерити временским јединицама потребним да се пређу.⁵⁰⁴ Поред територије и акваторије,

⁵⁰¹ *Air Power: Key to Survival*, Simon & Schuster, New York, 1950, p. 258.

⁵⁰² Jerome M.: *Victory From Above: Air Power Theory and the Conduct of Operations Desert Shield and Desert Storm*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1994, p. 4.

⁵⁰³ Alexander S. P.: *Victory Through Air Power*, Simon & Schuster, New York, 1942, p. 13.

⁵⁰⁴ *Ibidem*, p. 18.

Северски истиче постојање и специфичност ваздушног простора, који „није део површине коју покрива, већ посебан елемент као што су копно и море. Нема посебне разлике између ваздуха изнад копна (air-over-land) и ваздуха изнад океана (air-over-ocean) – таква дистинкција је последица дводимензионалног стратегијског мишљења. За Северског, постоји „ваздушни океан“ (air ocean) који обухвата целокупну планету, који је „континуиран и непрекидан; који се протеже преко прерија и планина, река и океана, пустиња и ледених плоча“.⁵⁰⁵

Постојање транспортних средстава која се могу праволинијски кретати по том „ваздушном океану“ великом брзином, носи са собом кардиналне геостратегијске последице. Пре избијања Другог светског рата, и током првих година његовог трајања, у Сједињеним Државама се водила каткад жучна полемика око евентуалног учешћа САД у глобалном оружаном конфликту. Један од главних аргумената тзв. изолациониста – присталица америчке неутралности – ослањао се на премису о америчкој стратегијској нерањивости која је проистицала из чињенице да је од евроазијског копна Америка одељена широким океанима. Огромна океанска прострaнства, наводно су онемогућавала било какво озбиљније угрожавање безбедности Сједињених Држава, било из Европе, било из Азије. Ако је ова премиса некада и била тачна, са појавом ваздухопловства она постаје све мање кредибилна. Северски непрекидно у својим делима наглашава њену неодрживост, и на сасвим другачијим претпоставкама уобличава своју геостратегијску концепцију ваздушне моћи.

У својој првој књизи која је издата у априлу 1942. године, Северски је, као уосталом и целокупно америчко јавно мњење, био под снажним утиском изненадног јапанског напада на Перл Харбур. Садржај те прве његове књиге стога је у знатној мери био фокусиран на формулисање адекватне стратегије одупирања јапанској офанзиви на Пацифику. Ипак, из тих препорука које су специфичне услед јединствености самог пацифичког ратишта, могу се извући и поједини закључци општег карактера.

Пре свега, Северски, попут Билија Мичела, коме је иначе посветио своју прву књигу, категорички наводи, да је време доминације поморске моћи (sea power) прошло. Како каже, „морнарице више нису господари мора. Њихов ауторитет је брзо ограничен, а у појединим аспектима сасвим избрисан. Поједине морнаричке јединице могу да буду сачуване за помоћне послове под заштитом ваздушне моћи. Део може да буде употребљен против заосталих нација којима недостају ефикасни ваздухоплови. Али остатак – посебно тешки бојни бродови – биће упућени у музеје превазиђеног оружја заједно са луком и стрелом, и мускетама“.⁵⁰⁶ Свако позивање на поморску моћ, тврди Северски, као на „спољну одбрану“ или као на „прву линију одбране“ јесте само ехо давне прошлости.

⁵⁰⁵ Ibidem, p. 148.

⁵⁰⁶ Ibidem, p. 155.

Конципирање и уобличавање одбране по површини, било копна, било мора, јесте по њему велика грешка, и Северски је таква схватања често упоређивао и изједначавао са француским поуздањем у моћ тзв. Мажино линије да заустави евентуалну немачку агресију. Речју, концепције Алфреда Мехена, по схватању Северског, су превазиђене у доба савременог ратног ваздухопловства! У прилог томе, Северски наводи случај Велике Британије, позивајући се на драматично упозорење британског министара за рат Стимсона из маја 1941. године, да је Енглеска у опасности од напада из ваздуха и блокаде са мора, да су њене животне линије угрожене, и да британска Влада може да буде оборена, било изгладњивањем, било нападом. Северски запажа, да је такво стање ствари било незамисливо у доба Мехена – да нација са потпуном превлашћу поморске моћи буде полагано угушена до смрти употребом авијације од земље која је практично лишена морнаричке снаге!⁵⁰⁷ Другим речима, поморска моћ у значајној мери постаје стратегијски ирелевантна!

У својој другој књизи из 1950. године, сумирајући искуства из Другог светског рата, Северски каже, да је његова генерација била сведок „потискивања воде (relegation of water) као медијума комуникације на очигледно друго место по важности“. Одмах затим, он наставља и запажа, да су морâ још увек важне авеније трговине, али у „достављању деструкције (delivery of destruction), ваздух је постао доминантан медијум“. Северски закључује, да ваздушна моћ која влада „ваздушним океаном“ изнад читаве планете, пошто тиме влада и читавим копном и водом испод себе, „може данас да игра исту улогу као гарант мира, као што је у прошлости играла поморска моћ“.⁵⁰⁸ Штавише, Северски тврди да, америчка ваздушна моћ данас, може да обавља пацификујућу функцију која је упоредива са оном коју је британска поморска моћ обављала у прошлости“.⁵⁰⁹ Сматрајући да је поморска моћ превазиђен концепт, и теоријски, и практично, Северски ипак не пропушта да из британског искуства изведе одређене поуке. Наиме, с обзиром да је у 18. и 19. веку море било доминантан медијум трговине и рата, Британија је све своје ресурсе усмерила на стварање поморске моћи, одржавајући копнене капацитете на неопходном минимуму. Тако је она, и поред ограничених ресурса, успела да стекне глобалну превласт. Слично том искуству, Америка би требало, сматра Северски, да све своје капацитете усмери на стварање ваздушне моћи, и планетарна доминација неће изостати.

Северски је чак из разматрања о геопросторним димензијама моћи извео својеврсну филозофију историје. Тако је, према његовом мишљењу, „Рим био господар копна, Енглеска мора, а сада Америка ваздуха. Свако од њих је искористио господарство посебним медијумом да доминира светом и донесе му мир“.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ Ibidem, p. 160.

⁵⁰⁸ Alexander S. P.: *Air Power: Key to Survival*, op. cit., p. 21.

⁵⁰⁹ Ibidem, p. 21.

⁵¹⁰ Phillip M. S.: “Alexander P. De Seversky and American Airpower“ in: Phillip S. Meilinger (ed.), *The Paths of Heaven: The Evolution of Airpower Theory*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1997, p. 261.

Са препоруком која се тиче изградње ваздушне моћи, повезана је и стратегија рата са Јапаном коју је Северски препоручивао почетком 1942. године. Северски предлаже читаоцима да Јапан замисли као велику хоботницу. „Њено тело и витални органи су сама јапанска острва. Њени пипци пружају се хиљадама миља – ка Кини, Малаји, Холандској Индији, Филипинима, Гуаму, Вејку.

Други су испружени ка Аустралији и Новом Зеланду. Ако будемо способни да задамо ударац у срце ове испружене немани, самог Јапана, ударимо га тамо, сви пипци ће тренутно да омлитаве“.⁵¹¹ Тај задатак стратегијског нивоа, могу да изврше, по мишљењу Северског, само ваздухопловне снаге. Уместо мукотрпног освајања острва за острвом, крвавих борби и бојева по џунглама и мочварама (што ће на крају крајева и постати стварна америчка стратегија), он је предлагао концентрацију свих напора на изградњу моћне авијације великог акционог радијуса, која би са безбедних раздаљина, пошто Јапан такву авијацију није имао, разарала његово индустријско средиште. У том смислу, Северски је, попут Билија Мичела, посебно наглашавао геостратегијски значај Аљаске, јер је Јапан унутар радијуса од 3000 миља (4828 километара, прим. Ж.Б.) од ње. Треба да се нагласи, да је тада већ постојао авион – тешки бомбардер Douglas XB-19 који је могао да задовољи критеријуме које је Северски поставио како у погледу радијуса (преко 4000 миља), тако и носивости убојног терета (преко 8 тона).

Северски је такође заступао нове принципе ратовања и организовања оружаних снага. У својој првој књизи, он је изнео више таквих принципа, од којих ће бити наведени они који су најинтересантнији за дисертацију. Први принцип гласи, да „копнене и поморске операције нису могуће без претходног преузимања контроле над ваздухом изнад“.⁵¹² Северски документује ову тезу са примерима борбених дејстава с почетка Другог светског рата, посебно са Западног фронта и из Северне Африке. Други принцип изражава став, да су „морнарице изгубиле своју функцију стратегијске офанзиве“.⁵¹³ Док су некада бродови, како каже Северски, доносили рат на обале непријатељске нације, у условима постојања борбене авијације, то више није могуће. Најбољи пример за то је немоћ Велике Британије, и поред поседовања доминантне морнарице, да у првим годинама рата, десантира своје трупе на континент због немачке ваздушне превласти над Европом. Трећи принцип каже да је „блокада непријатељске нације постала функција ваздушне моћи“.⁵¹⁴

Ова функција је већ разматрана у раду. Четврти принцип излаже став, да „само ваздушна моћ може да порази ваздушну моћ“.⁵¹⁵ Ово је омиљена теза „класичних“ заступника ваздушне моћи, како Дуета, тако и Мичела, коју и Северски категорички брани. Дакле, никаква противваздушна артиљерија, или неко импровизовано средство не

⁵¹¹ Alexander S. P.: *Victory Through Air Power*, op. cit., p. 335.

⁵¹² Ibidem, p. 123.

⁵¹³ Ibidem, p. 125.

⁵¹⁴ Ibidem, p. 128.

⁵¹⁵ Ibidem, p. 130.

могу да одбране једну земљу од ваздушног напада – једина одбрана „од претње из ваздуха је у самом ваздуху“, а непријатељска авијација мора бити уништена на свом извору, у непријатељској земљи, и то је такође задатак за ваздушну силу.⁵¹⁶ Северски у петом принципу наводи, да је „авијација базирана на копну увек супериорнија од авијације која је базирана на броду“.⁵¹⁷ У време када је Северски то писао, теза о изузетној рањивости носача авиона била је у знатној мери оправдана, међутим, данас, када поред ловаца-бомбардера, носачи поседују и авионе за ометање радара, као и авионе за рано упозоравање, који могу да детектују непријатељске авионе или бродове на удаљености од 500 и више километара, овакве оцене су анахроне.

Интересантно је да Северски, који је могао доста добро да наслути развој будуће технике, није имао потребну имагинацију када је реч о површинским средствима одбране од напада из ваздуха. Да ли је реч о намерном пренебрегавању или се ради о нечем другом, остаје отворено питање. У вези шестог принципа, Северски поставља као услов то, да „ударни радијус ваздушне моћи мора да буде једнак максималним димензијама војишта“.⁵¹⁸ Северски је много пажње у својим делима посветио питању акционог радијуса авијације, с обзиром да је носаче авиона, као и ваздухопловне базе у другим земљама и континентима сматрао само палијативним решењима, неподесним услед њихове рањивости. Како каже, „ослонци (steppingstones) авијације, посредничке базе (intermediary bases) су само компензације за неадекватан домет“.⁵¹⁹

Од укупно једанаест принципа које је Северски изнео, за овај рад је интересантан још и девети став који гласи – „уништење непријатељевог морала из ваздуха може да буде изведено само прецизним бомбардовањем“.⁵²⁰ Већ смо видели како су Дует, у мањој мери и Мичел, предсказивали застрашујуће ефекте бомбардовања, који би осим физичке деструкције, погубно деловали и на борбени морал погођених нација. Ипак, једну концепцију или тезу ништа тако делотворно не оповргава као пракса, односно стечено искуство. Северски, посматрајући и истражујући последице бомбардовања, констатује, како упркос „великим жртвама и импресивном физичком разарању, цивили могу да „издрже““.⁵²¹ Одмах потом, он запажа, да уз неопходан патриотизам и са вољом за борбу, „цивили могу да се прилагоде претњама и жртвама много лакше него што је било предсказивано“.⁵²² Штавише, закључује Северски, оружане снаге су се много брже деморализовале деловањем ваздушне моћи, него ненаоружани становници градова. Уместо распојасаног ваздушног разарања градова и убијања цивила, Северски предлаже

⁵¹⁶ Ibidem, p. 131.

⁵¹⁷ Ibidem, p. 131.

⁵¹⁸ Ibidem, p. 131.

⁵¹⁹ Ibidem, p. 138.

⁵²⁰ Ibidem, p. 145.

⁵²¹ Ibidem, p. 145.

⁵²² Ibidem, p. 145.

планирану, предетерминисану деструкцију – циљеви би били електричне централе, индустрија авиона, пристаништа, базична јавна добра и слично.⁵²³

Разматрајући ефекте бомбардовања, и залажући се за циљано и лимитирано гађање из ваздуха, Северски је дошао до једног закључка који ће следећих деценија доживети своју потврду у више наврата. Он запажа да су високо индустријализована друштва далеко више рањивија на модерни ваздушни рат него примитивна друштва. По њему, „урбане популације које зависе од јавних добара, великих резерви воде, сталног прилива хране и других основних ствари из спољашњег света, очигледно да могу много лакше да буду сведене на беспомоћност од популација које су се привикле да живе на земљи“.

Северски закључује, да „индустријализација обезбеђује перфектне концентрисане мете за непријатељску авијацију“.⁵²⁴ Истинитост ових запажања, између осталог, потврдила се и на прелазу векова – против релативно развијене СРЈ, разарање инфраструктуре из ваздуха 1999. године, показало се довољним да се постигну политички циљеви, док то није било могуће у случају интервенције у Авганистану 2001. године, јер је огромна већина популације била још одраније потпуно лишена организованог и непрекидног снабдевања електричном енергијом, водом и другим јавним добрима.

Залагање Северског за стварање моћне авијације која ће имати велики акциони радијус, носи са собом још једну значајну геостратегијску импликацију у његовом делу. С обзиром да Северски признаје само концепт опште превласти у ваздуху, поседовање истурених војних база на другим континентима за њега није прихватљиво и одрживо стратегијско решење у надметању са америчким опонентима. Након Другог светског рата, у јеку Хладног рата, Сједињене Државе почеле су да формирају читав низ копнених, ваздухопловних и поморских база по Европи, Азији, Океанији. Ипак, по мишљењу Северског, то није исправан приступ. Он сматра, рецимо, да би било несврсисходно да Совјетски Савез поседује базе близу америчког копна, на пример, на Гренланду или на Куби, јер би оне одмах биле уништене након отпочињања непријатељстава, пошто би САД против њих употребиле сву снагу бомбардерске авијације.

Исход би био решен на самом почетку, пошто би се Сједињене Државе бориле са извора и из центра своје снаге и снабдевања, док би „непријатељ био завистан од рањивих линија снабдевања које су дугачке на хиљаде миља“.⁵²⁵ Аналоган закључак, Северски извлачи када је реч о распоређивању америчких војних капацитета по Евроазији. Како каже, америчке пројектоване ваздушне предстраже (outposts) у Северној Африци, Европи, на Блиском и Далеком истоку су унутар директног досега целокупне

⁵²³ Ibidem, p. 145.

⁵²⁴ Ibidem, p. 147.

⁵²⁵ Alexander S. P.:, *Air Power: Key to Survival*, op. cit., p. 58.

совјетске ваздушне силе, и отворене су у неким случајевима за напад милионских трупа Црвене Армије. У борби за те базе, велика предност била би на страни која дејствује са свог земљишта. Северски додаје, да би САД могле да одрже те базе само ако би сваку од њих обезбедиле са непрекидном заштитом ваздушне моћи која би била способна да издржи целокупан непријатељски ваздушни нападачки потенцијал.⁵²⁶ На пример, наставља Северски, илузија је да би Сједињене Државе могле да задрже Блиски исток под својом контролом у случају непријатељства са СССР-ом, јер се тај регион налази близу његових граница и он би могао да ангажује, не само стратегијску и тактичку авијацију, већ и копнене трупе.⁵²⁷ Стога, закључује Северски, „наше шансе да задржимо Блиски исток су онолико добре колико би биле и руске шансе да задрже базе и нафтна поља у Мексику или Централној Америци“.⁵²⁸

За разлику од великог броја америчких геополитичара, као и за разлику од америчке администрације и војног врха, који су инсистирали на значају глобалног војно-политичког присуства Сједињених Држава, посебно у Европи и Азији, Северски је, посматрајући надметање суперсила из посебног угла, предлагао другачији начин перципирања хладноратовског сучељавања. По његовом мишљењу, „илузорно је говорити о Индокини, Јужној Кореји и другим ограниченим областима као о „мостобранима“ (footholds) на азијском копну (mainland). То су, у суштини, прекоморске базе на непријатељском континенту (hostile continent). Оне су мета напада скоро неограничених копнених снага које би биле подржане тактичком авијацијом као и непријатељском стратегијском силом“.⁵²⁹

Северски развија хипотетички сценарио сукоба између САД и СССР на Далеком истоку, у којем би, како каже, амерички „мостобрани“ без адекватних копнених трупа убрзо постали необрањиви и бескорисни, док би се њихово напуштање подразумевало. Након тога, рат између Сједињених Држава и савезника, и Совјетског Савеза и његових савезника, био би чисто ваздушни – „између Јапана и других острва с једне стране и совјетског копна с друге, у напору за узајамним неутралисањем. Ми би смо се концентрисали на нашим ваздухопловним базама, подморничким пристаништима, лукама и комуникацијама на Владивосток и Камчатку, док би се наш непријатељ концентрисао на Јапан, Филипине, Источну Индију и остало“.⁵³⁰

У оваквом сценарију, посебан значај, по мишљењу Северског, имала би Аљаска због своје близине СССР-у. На Аљасци, упозорава Северски, САД морају да буду припремљене за операције којима би смрвиле и неутралисале противника на Камчатки, Анадиру, и у остатку совјетске области са друге стране Беринговог мореуза.

⁵²⁶ Ibidem, pp. 59-60.

⁵²⁷ Ibidem, p. 60.

⁵²⁸ Ibidem, p. 60.

⁵²⁹ Ibidem, p. 60.

⁵³⁰ Ibidem, p. 65.

С друге стране, Северски сматра, да је теза о могућности да СССР заузме Аљаску и искористи је за стратегијско бомбардовање Сједињених Држава неоснована. Чак и када би успешно спустио своје ваздушно-десантне снаге и окупирао аеродроме, не би му било омогућено да их употреби за победу у рату.

У предочавању глобалне геостратегијске ситуације, Северски полази од претпоставке планетарног дуализма или дихотомије која се огледа кроз супарништво тзв. слободног и тоталитарног света. Реч је, по мишљењу Северског, о борби „између два света, две идеологије, са апсолутном победом као јединим замисливим циљем, без обзира на страховиту цену“.⁵³¹

У том глобалном надметању, обе сукобљене стране приморане су да максимално мобилишу све своје потенцијале, како хумане, тако и материјалне. Ипак, структура моћи два глобална такмаца није идентична. По мишљењу Северског, Сједињене Државе имају јасну предност у науци, индустрији, таленту, технолошкој прилагодљивости. Ипак, та предност може да буде надмашена на копну совјетском превлашћу у бројчаности и масовности.⁵³² Када се надметање перципира геополитички, Северски наводи, да Сједињене Државе имају „огромне предности (immense advantages) географије и политичког положаја“.⁵³³ Према његовом мишљењу, „Америка већ има подршку целокупног свог континента“, односно она не мора да преусмерава било шта од своје енергије, продуктивности и ресурса зарад освајања и контролисања операцијске основице (home base)“.

С друге стране, Русија мора да стекне контролу над властитим континентом, односно да одвоји велике војне потенцијале само да одржава дисциплину над сателитским земљама и властитом несрећном популацијом, као и да стекне и одржава превласт над целокупним евроазијским континентом“.⁵³⁴ Северски позива читаоце да замисле да су Мексико и Канада непријатељски настројени према САД. Према његовом схватању, Сједињене Државе, и без жеље да користе њихове територије, не би могле да дозволе ризик да их употребљава амерички непријатељ. У таквом је, у ствари, положају Русија, тврди Северски, у односу на Западну Европу, Скандинавију, медитеранске земље, Блиски исток и југоисточну Азију. Другим речима, она је према његовој процени у неповољном (гео)стратегијском положају који пружа Америци предност у међусобном надметању. То конкретно значи, да Сједињене Државе, с обзиром да не морају да троше своје ресурсе на одржавање огромне копнене војске, могу да све своје потенцијале

⁵³¹ Ibidem, p. 1.

⁵³² Златко Рендулић наводи приликом цитирања процена Северског у вези совјетске војне и научне моћи, да „као припадник прве генерације избеглица из Русије после Октобарске револуције, Северски није успевао да и у озбиљним разматрањима избегне по неки знак надметања ниског хвалисавог стила у правом хладноратовском жанру“. Другим речима, Рендулић, чини се, умесно примећује, да је Северски био изразито необјективан и пристрасан. Видети: Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., str. 244.

⁵³³ Alexander S. P.: *Air Power: Key to Survival*, op. cit., p. 243.

⁵³⁴ Ibidem, p. 243.

фокусирају на изградњу стратегијске авијације, која ће у евентуалном рату да обезбеди надмоћ америчкој страни. Русија би могла да парира у тој области САД-у само када би напустила идеју доминирања Европом и Азијом. Али, тврди Северски, она то не може, јер „њен геополитички положај чини држање надмоћне копнене силе неизбежним за Москву“.⁵³⁵

Дакле, Сједињене Државе имају јединствену прилику, кроз јачање својих ваздухопловних капацитета, да стекну одлучујућу предност у односу на СССР. Северски у том смислу каже, да је „*супериорна америчка ваздушна моћ Дамоклов мач који виси над главом Совјетске Русије*“ (курзив А.С).⁵³⁶ Интересантна је, међутим чињеница, да је Северски за ту ваздушну моћ, као операцијску основицу, предвиђао скоро искључиво територију самих Сједињених Држава, а не простор Западне Европе. Полазећи од поставке да авијација не вреди ништа без својих база, Северски је страховао да би совјетска копнена војска лако заузела и уништила западноевропске ваздухопловне базе РВ САД, и да би стога америчка авијација заиста послужила као Дамоклов мач над СССР-ом само у случају ако би била базирана ван досега совјетске моћи, то јест на другом континенту.

Другачије речено, потребна је „америчка ваздушна моћ која је независна од европских база, и опремљена за тренутан напад на руску индустрију, комуникације и друга средства вођења рата“.⁵³⁷ Може се рећи, да је Северски у време када је писао своју другу књигу (1949-1950) иступао са идејама које су биле сасвим другачије од тада владајућих спољнополитичких и стратегијских доктрина у САД. Златко Рендулић примећује, да „гледишта која је иначе заступао Северски оригинална су утолико што се он залагао за ликвидацију америчких прекоморских база и тражио стратегијског бомбардера који би дејствовао из база у САД“.⁵³⁸ Сам Северски је формулисао листу стратегијских приоритета за САД у педесетим годинама прошлог века, која се састоји из четири тачке, које би се симултано реализовале:

1. Америчка стратегијска ваздушна сила дугог радијуса за интерконтинентално ратовање;
2. Адекватна ваздушна моћ и друга дефанзивна средства зарад заштите америчког континента;
3. Ојачавање британских острва као најважније (и једино одрживе) истурене ваздушне базе, и стварање неопходних поморских снага за ту сврху;
4. Поновно наоружавање Западне Европе и њена индустријска рехабилитација како би се омогућила евентуална појава независне војне силе (eventual emergence of independent military strenght).⁵³⁹

⁵³⁵ Ibidem, p. 245.

⁵³⁶ Ibidem, p. 292.

⁵³⁷ Ibidem, p. 294.

⁵³⁸ Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., str. 249.

⁵³⁹ Alexander S. P.: *Air Power: Key to Survival*, op. cit., pp. 301-302.

Један од приоритета Сједињених Држава, по мишљењу Северског, требало би свакако да буде и учвршћивање панамеричког јединства. Јужна Америка је из више разлога, по схватању Северског, важна за САД. У случају интерконтиненталног рата, Северски претпоставља да би Совјетски Савез успео да Сједињеним Државама запречи приступ свим битним енергетским и сировинским ресурсима који су лоцирани ван Новог света. Стога, Северски се залаже за стварање јединственог америчког блока од Арктика до Антарктика, који би поседовао самодовољност у случају великог ратног сукоба. Политичком и војном хомогенизацијом америчког континента, САД би могле да компензују комерцијалне, ресурсне или технолошке губитке на Старом Континенту. Поред тога, за САД, Јужна Америка представља „задње ваздушно двориште“ (aerial backyard), које је безбедно од досега авијације Совјетске Русије.⁵⁴⁰

Треба да се напомене, да Северски изриче овакав став предвиђајући да ће се евентуални (ваздушни) рат између САД-а и СССР-а одвијати преко Арктика, дакле најкраћим правцима. Из такве перспективе, Јужна Америка заиста фигурира као позадинска просторија. С обзиром на могућност да САД буду одсечене од сировинских извора на евроазијском континенту, Северски се, сасвим разумљиво, залагао за „интензиван развој извора критичних материјала у властитој Западној хемисфери“. Северски још додаје, како „потенцијали који су јужно од реке Рио Гранде морају бити експлоатисани“.⁵⁴¹ Пошто је евроазијски континент природно самодовољан, то би требало да постане и амерички континент. Тако би се обезбедио паритет у потенцијалу. Међутим, Северски у том погледу развија и својеврсну тезу о међузависности Северне и Јужне Америке.

У светлу могућег рата, наводи он, „Јужна Америка не може да преживи без одбране коју јој само индустријализоване Сједињене Државе могу генерисати. С друге стране, Сједињене Државе не могу започети успешно модеран рат без природних ресурса Јужне Америке, актуелних или потенцијалних“.⁵⁴² Да је Северски био не само теоретичар и човек од пера, већ и човек од дела, доказ су његове посете појединим латиноамеричким земљама, попут Чилеа и Аргентине, у којима је са највишим званичницима тих земаља (председницима и високим војним лицима) разговарао о безбедносним изазовима и концепту одбране за амерички континент. Са тих путовања и дебата, Северски се вратио са уверењем, да је неопходно да се развије заједничка стратегија ваздушне одбране (common strategy of air defense).⁵⁴³ То би подразумевало стварање заједничког радарског система, као и стандардизацију опреме.

⁵⁴⁰ Ibidem, p. 307.

⁵⁴¹ Ibidem, p. 309.

⁵⁴² Ibidem, p. 310.

⁵⁴³ Ibidem, p. 315.

У сваком случају, уколико би избио, како каже Северски, нови светски рат, америчка хемисфера би требало да буде подељена на три појаса. Први појас би чинили Аљаска, Канада и Њуфаундленд – појас развијања (deployment belt) са којег би америчке ударне ваздухопловне снаге пренеле рат у срце непријатеља. Понављамо, подразумева се да би се удари изводили преко Арктика, на европски и азијски део СССР-а. Други појас би чиниле саме Сједињене Државе – индустријски појас (industrial belt), који би обезбеђивао средства са којима би се водио рат. Као примарна мета непријатељског напада, тражио би најгушћу одбрану. Трећи појас, земље Централне и Јужне Америке чиниле би појас опскрбе (supply belt) – животни резервоар стратегијских материјала и хране.⁵⁴⁴ Ово стратегијско-оперативно зонирање Новог света које је Северски извео, представља свакако његов оригиналан допринос геостратегијској мисли.

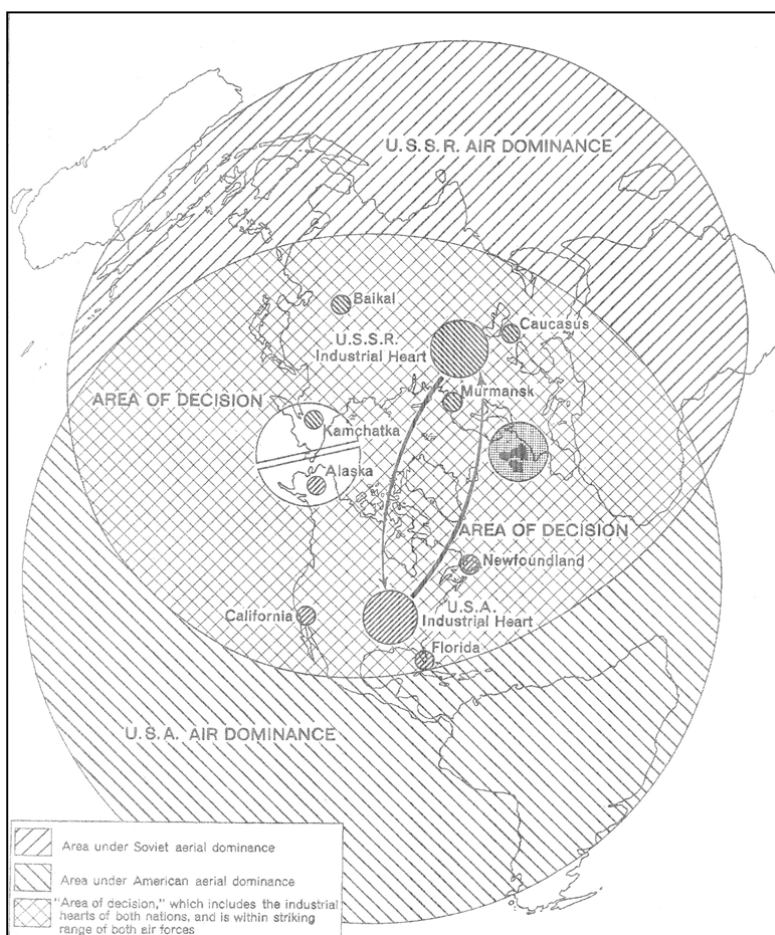
Већ је речено, да Северски предвиђа да у евентуалном рату САД и СССР размењују ваздушне ударце преко Арктика. Сходно тој визији, из угла стратегијске употребе ваздушне силе, он је формулисао једначину моћи (power equation) која се тиче америчког и евроазијског континента. Полазећи од ударног акционог радијуса ваздухопловства од пет хиљада миља, он је означио зону совјетске ваздушне доминације (по којој америчка авијација не може делотворно да делује) – знатан део субсахарске Африке, целокупна јужна и југоисточна Азија, Индијски океан, и зону америчке ваздушне доминације – Јужна Америка и знатан део Атлантика и Пацифика.

Преклапајућа област две зоне, америчке и совјетске ваздушне доминације, коју чине *Северна Америка, Европа, знатан део северозападне Африке и целокупан СССР*, са великим делом Кине, јесте у ствари, по Северском, кључна зона – област одлуке (Area of Decision).⁵⁴⁵ То је зона у којој су смештени индустријска средишта (витални центри) обе сукобљене стране, и област у којој ће се водити борба за превласт над целокупним ваздушним океаном. Оно што је за Мекиндера хартленд, за Спајкмана римленд, то је за Северског ова „ваздушна ничија земља“ (aerial no man's land). Овим концептом, Северски је себи обезбедио место међу значајним геополитичким мислиоцима 20. века. Реч је, како добро примећује Стивен Џоунс (Stephen Jones) о „јединственом ваздухопловчевом глобалном погледу“ (unique airman's global view).⁵⁴⁶ Такав поглед радикално мења америчке стратегијске приоритете, концепт одбране и ратне доктрине.

⁵⁴⁴ Ibidem, p. 317.

⁵⁴⁵ Ibidem, p. 308.

⁵⁴⁶ Stephen. B. Jones, “Global Strategic Views“, *Geographical Review*, Vol. 45, No. 4, Oct. 1955, p. 501.

Карта 5⁵⁴⁷ - Представља зону ваздушне доминације на основу акционог радијуса

На морима и океанима, аналог копненим базама јесу носачи авиона. Већ смо раније споменули, када су разматрани принципи ратовања које Северски заступа у својој првој књизи, да је он имао врло критичан став према њиховој употреби и борбеној вредности. Тај став се само још више заострио у другој књизи из 1950. године, сразмерно напретку у ваздухопловним технологијама и увођењу квалитативних побољшања код авиона. Мало пре смо видели да је Северски сматрао, да су америчке базе на евроазијском континенту стратегијски неодрживе у случају избијања непријатељстава са Совјетским Савезом. Ако се то прихвати као необорива чињеница, Северски се пита - „којом би се онда магијом могла учинити одрживим мања и далеко рањивија „острва“ (мисли се на носаче авиона, прим. Ж.Б.)“? Штавише, Северски се такође пита – „ако више није могуће да се одржи локална ваздушна превласт изнад одређене копнене области, како би се таква контрола могла држати изнад ограничене поморске области, коју репрезентује носач авиона“?⁵⁴⁸ Једине предности које се наводе у корист носача

⁵⁴⁷ Карта представља црно-белу репродукцију оригиналне мапе у колору из књиге Северског *Air Power: Key to Survival*, p. 312. Репродукција је преузета из: Stephen B. Jones, “Global Strategic Views“, *Geographical Review*, Vol. 45, No. 4, Oct. 1955.

⁵⁴⁸ Alexander S. P.: *Air Power: Key to Survival*, op. cit., p. 67.

авиона када се он пореди са копненом (дакле, стационарном) базом, јесу мобилности и прикривање.

Међутим, Северски оповргава такав став, с обзиром да је авион далеко бржи од брода и да је за ваздушне снаге групација пловила по површини практично непокретна. Осим тога, Северски наводи, да је у суочавању са нападом из ваздуха дисперзија есенцијални одбрамбени принцип. Међутим, „носач авиона, каква год да му је димензија, крши овај принцип, представљајући управо супротни екстрем (*opposite extreme*) – максимална концентрација авиона, горива, експлозива, инсталација и особља на најмањем могућем простору“.⁵⁴⁹ Како је већ констатовано раније, развој у конструисању носача авиона након Другог светског рата, добрим делом је оповргао суштину примедби које је Северски изнео на рачун њихове борбене употребљивости и значаја у савременим ратовима.

Када је реч о одбрани од ваздушног напада, као и о принципима његове употребе у офанзивне сврхе, Северски је имао, како се могло видети, нешто другачији (умеренији) приступ него Дует или Мичел. То је врло интересантна чињеница, ако се има на уму да је Северски две своје књиге написао у време када се над светом већ увелико надвила опасност од атомског рата. Разматрајући одбрану од ваздушног напада, који би могао да заврши нуклеарном експлозијом, Северски, попут Дуета, каже, да „истинска одбрана лежи у капацитету нације да пресретне и уништи нападачку снагу“. То се зове „активна одбрана“.⁵⁵⁰ Поред тога, постоји само „пасивна одбрана“ или испланирана приправност да се редукују последице и да се са њима носимо ефикасно тамо где се оне не могу избећи. Према Северском, „снага (*vigor*) под нападом је суштина пасивне одбране, а први императив је „ојачавање (*fortification*) физичких постројења (*physical plant*) производног потенцијала једне земље“.⁵⁵¹ Други императив је „ојачавање морала становништва“. Северски наглашава, да је потребан „робустан народни морал који произилази из поуздања“.⁵⁵²

Када је реч о практичним корацима, Северски констатује да ће „евакуација широких размера деце и одраслих особа које нису кључне (*non-essential*) из рањивих округа, бити од највећег значаја за смањивање броја жртава. Детаљна мобилизација, планови расељавања и транспорта, и складиштење критичних прехранбених и медицинских залиха у добро заштићеним тачкама, треба да буду разрађени пре било какве ратне претње“.⁵⁵³

За разлику од фаталистичког приступа Дуета, по коме нападнутој земљи или граду од стране надмоћне ваздушне силе нема спаса, Северски је сматрао, чак и у случају

⁵⁴⁹ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, p. 162.

⁵⁵¹ *Ibidem*, p. 162.

⁵⁵² *Ibidem*, p. 163.

⁵⁵³ *Ibidem*, p. 163.

атомског рата, да се бројним и адекватним мерама последице могу значајно ублажити, а ратни потенцијал нападнуге земље сачувати за наставак пружања отпора.

С друге стране, када је реч о офанзивној употреби ваздушне моћи, Северски је сматрао, пре свега, да ако се она „исправно примени може да буде хуманија од традиционалних површинских снага“. Њен циљ није или барем не би требало да буде уништавање становништва. Напротив, како Северски истиче, „њен циљ је да разоружа непријатеља, сакатећи његову индустријску организацију (*industrial setup*), снабдевање горивом, транспорт, и друге војне неопходности (*military vitals*). У том процесу, значајне жртве су неизбежне. Али, ако је напад компетентно планиран и усмерен, губитак живота на обе стране је мањи него током плима и осека сукоба великих армија на површини“.⁵⁵⁴ Према појединим тумачењима, попут оног Филипа Мејлингера, Северски је ипак, узимајући у обзир величину и комплексност модерне индустријске базе једне државе, уз ограничен деструктивни капацитет и прецизност бомби, попут других теоретичара ваздушне моћи, „преценио физичку штету од бомбардовања“.⁵⁵⁵

Северски полази од претпоставке, да што је примитивније оружје, то је оно окрутније. Исти однос се може успоставити и када је реч о убијању – смрт узрокована тољагом пећинског човека је болнија и бруталнија од оне коју узрокује метак који прође кроз главу, констатује Северски. Овај принцип, Северски примењује и када разматра последице ваздушног напада. За разлику од прошлих времена, када су ратови представљали кланице, појавом ваздушне моћи могуће је „напасти крајње тачке директно“ преко глава копнене војске и морнарице, „без обзира на географске баријере“. Северски закључује, да ваздушна моћ „може да пронађе специфичне мете и уништи их најекономичније“.⁵⁵⁶

Када се детаљније размотре идеје Северског, може да се уочи, да он авијацију перципира у својству универзалног оружја. Уколико се као циљ у рату постави уништавање непријатељевих средстава ратовања, онда је „ваздушна моћ позвана да уништи изворе његове поморске моћи, копнене моћи и ваздушне моћи“.⁵⁵⁷

У будућем рату, апелује Северски, „индустријски потенцијали, не људска бића, требало би да буду примарне мете бомбардовања“. У рукама „цивилизаних, технолошки напредних земаља, ваздушна моћ може да буде најхуманија од свих војних снага“.⁵⁵⁸ Другим речима, према Северском, ваздушна моћ представља скоро идеално оружје – истовремено врло моћно и разорног потенцијала, и такође врло прецизно.

⁵⁵⁴ Ibidem, p. 183.

⁵⁵⁵ Meilinger P. S.: “Alexander P. De Seversky and American Airpower“ op.cit., p. 255.

⁵⁵⁶ Alexander S. P.: *Air Power: Key to Survival*, op. cit., p. 183.

⁵⁵⁷ Ibidem, p. 184.

⁵⁵⁸ Ibidem, p. 184.

Северски се сигурно може сврстати међу зачетнике концепта авијације као „хируршки прецизног оружја“, које може да се примени против специфичних, по димензијама малих и врло значајних циљева. Говорећи о евентуалном рату између Сједињених Држава и Совјетског Савеза, и употреби ваздушне моћи, Северски каже, да би амерички циљ требао да буде „компромитација непријатељског режима, показивањем његове неспособности да брани и обезбеђује потребе његовог становништва“.⁵⁵⁹ Још директније, Северски напомиње, да амерички напад треба да буде усмерен „не против становника, већ против вођа и њиховог система владања“.⁵⁶⁰ Нешто касније, он додаје, да је ваздушна моћ „флексибилно оружје, значајно како за психолошку, тако и за војну офанзиву“.⁵⁶¹ Ипак, према оценама савремених експерата, он је „преценио физичке и психолошке ефекте стратегијског бомбардовања“.⁵⁶²

Може се рећи, да су оружане снаге Сједињених Држава током деценија након Другог светског рата, употребљавале ваздухопловство и у наведеном смислу, како је то Северски сугерисао. Ипак, и он сам је доживео да буде сведок чињенице да масовно бомбардовање индустријског потенцијала и логистичке мреже једне земље, попут Вијетнама, не само да није поколебало становнике у подршци властитом режиму, већ је, напротив, тај морално-психолошки ослонац власти само ојачао.

Анализирајући *summa summarum* идеје и ставове Александра Северског, може да се изведе неколико општих закључака. У поређењу са опусом Билија Мичела, а посебно са делом Ђулиа Дуета, штиво Александра Северског је најбогатије геополитичким опсервацијама, анализама и препорукама. Разматрајући физиономију и карактер глобалног интерконтиненталног рата, Северски се највише, у поређењу са другом двојцом заступника концепције ваздушне моћи, ослањао на географске и геостратегијске процене. Ипак, то не значи да понекад није испољавао својеврсни геополитички нихилизам – у својој другој књизи тврдио је, на пример, да су Дарданели и Суец изгубили њихов ранији војни значај и да су правнички спорови око њихове контроле бесмислени.⁵⁶³ И поред оваквих неутемељених закључака, од свих „класичних“ заступника концепције ваздушне моћи, дело Северског је за геополитичку и геостратегијску анализу најрелевантније. Када је реч о самом концепту ваздушне моћи, у знатној мери, и у неким важним цртама, он је преузет од Ђулиа Дуета и Билија Мичела. Како запажа Рендулић, „исто као и Дует, и Северски сву наду полаже само у освајање превласти у ваздуху помоћу стратегијског бомбардера“⁵⁶⁴, док „изражава исти презир према авијацији за подршку као и Дует и сматра је просто делом копнене војске“.⁵⁶⁵

⁵⁵⁹ Ibidem, p. 187.

⁵⁶⁰ Ibidem, p. 188.

⁵⁶¹ Ibidem, p. 192.

⁵⁶² Meilinger P.S.: “Alexander P. De Seversky and American Airpower“, op. cit., p. 268.

⁵⁶³ Alexander S. P.: *Air Power: Key to Survival*, op. cit., p. 289.

⁵⁶³ Ibidem, p. 184.

⁵⁶⁴ Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., str. 250.

⁵⁶⁵ Ibidem, p. 251.

Ипак, чини нам се да је престрога оцена Мејлингера, да је он мање теоретичар, а више синтетичар и популизатор – достављач идеја из друге руке (purveyor of secondhand ideas)⁵⁶⁶

Инсистирањем на прецизном бомбардовању (седишта властодржаца), уништавању не цивилног становништва већ индустријског и логистичког потенцијала непријатеља, чврстине морала цивила као значајном лимиту делотворности ваздушног бомбардовања, Северски се „еманциповео“ како од Дуета, тако и од Мичела. Његов мото након Другог светског рата, у контексту хладноратовског надметања – америчким квалитетом (науком, иновацијама, технологијом) против совјетског квантитета (бројчане супериорности људства и материјално-техничких средстава), је најавио тзв. Offset Strategy, односно три генерације те стратегије.⁵⁶⁷ Реч је о америчком приступу приликом надметања са ривалским државама током и после Хладног рата. Сматра се, да је први пут ова стратегија примењена током 1950-тих година, током владавине председника Ајзенхауера, други пут од 1975. године до краја Хладног рата, и трећи пут од 2014. године, па надаље. У сва три случаја, ради се о концепту примене напредне технологије у војне сврхе чиме би се анулирале квантитативне предности противника (у прва два случаја, у питању је био СССР). Такође је оригинално и његово ново „геополитичко читање“ мапе света, у којој се по први пут простор изнад Арктика разматра као важан оперативно-стратегички простор, у смислу наношења, преко њега, ваздушних удара по индустријском залеђу непријатеља. Идеја да се надметање великих сила посматра из перспективе Северног пола, јесте иновативна, и за геополитику драгоцен, иако време њене пуне војне операционализације тек долази.

5.5 Од класичних теорија ваздушне моћи до савремених схватања

Након окончања Другог светског рата, свет је деценијама живео у сенци трке у нуклеарном и конвенционалном наоружању. Са појавом интерконтиненталних ракета са дометом који надмашује хиљаде километара и одступањем при погађању циља које се мери у метрима, чинило се да, пре свега, тзв. стратегијска авијација одступа у други план. Развој средстава за ваздушно осматрање и јављање, као и артиљеријско-ракетног наоружања ПВО, допринео је значајном повећању поузданости и ефикасности одбране од авијације са земље, и стратегијски бомбардери нису били тако доминантни приликом извођења својих задатака као ранијих деценија. Ипак, и поред појаве атомског наоружања велике разорне моћи, и знатних побољшања материјално-техничких

⁵⁶⁶ Meilinger P.S.: “Alexander P. De Seversky and American Airpower“, op. cit., p. 239.

⁵⁶⁷ Северски на више места у својој другој књизи инсистира на квалитету, иновативности, и новим технологијама у контексту супротстављања совјетској претњи. На једном месту каже, како Совјетска Русија не може да ухвати технолошки прикључак са САД, ако би Америка одлучила да усмери своју енергију на примену другачије стратегије која би захтевала *велику креативну оригиналност* (курзив. Ж.Б.).

средстава ПВО, значај стратегијског бомбардера у вођењу савременог рата није умањен. Напротив.

Златко Рендулић запажа, да у односу на балистичке пројектиле, стратегијски бомбардер има неке особине које су врло прихватљиве. Рецимо, бомбардер се може вратити са задатка ако се узбуна покаже лажном, што се не може учинити и са балистичким пројектилом; бомбардер не иде директно на циљ него може мењати своју путању и тиме заварати одбрану; за гађање балистичким пројектилом координате циља морају бити врло прецизно познате док се бомбардер може употребити и против циљева који нису тачно познати пред полетање и чији се положај мења, попут већих пловних објеката и флота уопште.⁵⁶⁸

Почетком осамдесетих година прошлог века, у оружаним снагама САД усваја се општи концепт вођења рата, пре свега не европском ратишту, под називом ваздушно-копнена битка (AirLand Battle). За разлику од употребе америчког ратног ваздухопловства у рату у Вијетнаму, шездесетих и седамдесетих година прошлог века, када је оно имало у појединим периодима тог сукоба изразито стратегијску функцију (бомбардовање индустријских постројења, инфраструктуре и комуникација Северног Вијетнама), у концепцији ваздушно-копнене битке, авијација дејствује у најтешњој синергији са јединицама копнене војске, пре свега, по другом ешалону непријатеља који напада.

Један од најпознатијих заступника овог концепта, амерички генерал Дон Стери (Donn A. Stary), обелоданио је основне контуре овог концепта 1981. године. У његовој основи јесте замисао о „продубљеном бојишту“, што подразумева тзв. дубоке ударе, који, како запажа Стери, нису луксуз већ апсолутна неопходност да се победи у рату.⁵⁶⁹ У овом концепту, предвиђено је да се у почетном периоду изводе офанзивна дејства из ваздуха, и са копна, дубоко у позадини непријатељевих формација, како би се онемогућила концентрација и борбени рапосред снага тзв. другог ешалона у нападу. Та дубина је подразумевала раздаљину од линије фронта између две стране која је износила и пар стотина километара. Предвиђено изузетно интегрисано борбено дејствовање ваздушних и копнених снага, свакако представља релативизацију самосталне стратегијске улоге ратног ваздухопловства о којој су писали Дует, Мичел и Северски, али истовремено, макар делимично, потврђује значај авијације, као јединог вида оружаних снага који суштински може да нашкоди непријатељу далеко иза његових првих борбених линија.

Крајем 1980-тих година, још док је доктрина о ваздушно-копненој битки била важећа, амерички пуковник Џон Ворден (John A. Warden) је објавио књигу о ваздушној кампањи у којој се индиректно проблематизује концепт ваздушно-копнене битке, и истиче у први план значај ваздушне моћи у стратегијском смислу. У овој врло утицајној

⁵⁶⁸ Rendulić Z.: *Vazduhoplovne doktrine*, op.cit., str. 289.

⁵⁶⁹ Stary D. A.: “Extending the Battlefield“, *Military Review*, Volume LXI, No. 3, March 1981, p. 32.

студији, Ворден изриче неке ставове који се сасвим подударају са схватањима Дуета, Мичела и Северског, а који су поткрепљени са примерима из раздобља након Другог светског рата. Тако Ворден категорички тврди, да је „ваздушна превласт неопходност“ (air power is a necessity), да од немачког напада на Пољску 1939. године, „ниједна земља није добила рат насупрот непријатељеве ваздушне супериорности“ и обрнуто, „ниједна земља није изгубила рат док је одржала ваздушну супериорност“.⁵⁷⁰ Ворден изриче став иза којег би могли да ставе свој потпис сва тројица заступника „класичне“ концепције ваздушне моћи. Његова концепција фактора који утичу на кампању за стицање ваздушне супериорности, суштински, не разликује се много од схватања које су изнели Дует, Мичел и Северски у погледу елемената који чине ваздушну моћ.

Ворден наводи, да се ти фактори могу груписати у три целине – материјална (авиони, наоружање земља-ваздух, фабричка постројења за њихову производњу, као и систем опскрбе); персонална (пилоти и друго особље на борбеним системима); и целина која се тиче положаја (релативни положај и рањивост ваздухопловних база, ракетних система, копнених фронтова и инфраструктуре).⁵⁷¹ За Вордена, једна од најзначајнијих компоненти вођења ваздушног рата јесте дефинисање непријатељевог ваздушног тежишта (the enemy's air center of gravity). Ворден га сагледава врло широко, и наводи да тежиште може да лежи у опреми (броју авиона или ракета), логистици (квантитету и отпорности подршке у опскрби), географији (положају и броју оперативних и логистичких постројења), људству (броју и квалитету пилота) или у командовању и контроли (значају и рањивости).⁵⁷² Ако се тежиште лоцира у опреми, Ворден тврди, попут Ђулиа Дуета, али и Мичела и Северског, да је најтеже и најскупље авионе уништавати у ваздуху – историјско искуство говори, запажа Ворден, да је авионе много јефтиније уништавати на земљи, него у ваздуху.⁵⁷³ Попут Дуета и других „класичара“, Ворден такође наглашава, да је у ваздушном ратовању, напад односно офанзива јачи вид дејства, за разлику од копненог ратовања.⁵⁷⁴

Све у свему, иако их Ворден не спомиње непосредно, нити наводи у библиографији, приметни су утицаји класичних заступника концепције ваздушне моћи на његова схватања.⁵⁷⁵ Ворденови погледи, који су у његовој књизи обелодањени 1988.

⁵⁷⁰ Warden III, J. A.: *The Air Campaign: Planning for Combat*, toExcel, New York, 1998, p. 10. Ову тезу

Ворден изриче без обзира на рат у Вијетнаму, који представља очигледан изузетак.

⁵⁷¹ Ibidem, p. 15.

⁵⁷² Ibidem, pp. 34-35. Доцније, Ворден развија концепт схватања непријатеља као система, који је организован у концентричним круговима. У центру (најмањем кругу) налази се вођство, потом по важности долазе процеси (попут снабдевања, саобраћаја, комуникација), затим инфраструктура, онда становништво и на крају, у последњем петом кругу су војне снаге. Ова замисао доста подсећа на поједине идеје Александра Северског.

⁵⁷³ Ibidem, p. 36.

⁵⁷⁴ Ibidem, p. 57.

⁵⁷⁵ Дејвид Метс наводи, да ако Ворденово дело “Air Campaign” није ништа друго до синтетизовање старих идеја у јединствену, компактну и врло читљиву форму, онда то дело има много заједничког са Мехеновим делом “The Influence of Sea Power on History, 1660–1783”. Према Метсу, ништа ново није се

године, убрзо су могли да буду макар делимично проверени у пракси током Првог заливског рата против Ирака 1991. године, у чијем је планирању Ворден учествовао. Чињеница, да је од око 1000 часова колико је трајала операција „Пустињска олуја“, на копнене операције утрошено мање од 100 часова, и да је током свих 42 дана кампање, ваздушна моћ САД и савезника даноноћно десетковала, прво ирачку авијацију и системе ПВО, потом комплекс који се тиче комуникације и командовања (укључујући и логистику и инфраструктуру), и коначно, саме снаге Ирака на копну – оклопно-механизоване и артиљеријско-ракетне јединице, говори у прилог појединим визијама и предвиђањима Дуета, Мичела и Северског, о значају ваздухопловства у ратовима будућности. Уосталом, има аутора попут Џерома Мартина, који недвосмислено констатују, како је „теорија ваздушне моћи обезбедила интелектуалну позадину за операције Пустињски штит и Пустињска олуја“.⁵⁷⁶

Операције које су наведене, посебно су потврдиле погледе Александра Северског на глобалну улогу и планетарни домет ваздушне моћи. У прилог томе говори мноштво чињеница, као на пример она о полетању седам бомбардера Б-52 из ваздухопловне базе у Лујзијани, у САД, који су летели 35 часова и превалили 14 хиљада миља (преко 22,5 хиљада километара, прим. Ж.Б.) зарад учешћа у првом таласу ваздушних удара по Ираку.⁵⁷⁷ Све у свему, можемо бити сагласни са констатацијом, како је пораз Ирака „изведен на способностима ваздушне моћи и на успешној примени кључних начела теорије ваздушне моћи“.⁵⁷⁸

Још „чистија“ примена ваздушне моћи присутна је у агресији НАТО-а на Савезну Републику Југославију 1999. године. Уколико се изузме неуспешна операција албанских терористичко-побуњеничких формација да дубље продру на територију Косова и Метохије са операцијске основице у северној Албанији, целокупан рат који је трајао 78 дана носио је искључиво ваздушни карактер. У западној академској јавности, једно време се водила полемика око кључног чиниоца који је утицао на политички врх СРЈ (у ствари, на самог Слободана Милошевића) да се сагласи са увођењем НАТО трупа на територију КиМ-а, и самим тим на фактичку окупацију јужне српске покрајине. Другим речима, вођена је дебата око начина реализације политичког циља Западне алијансе.

Ендрју Стиглер (Andrew L. Stigler), чини се, да је убедљиво показао, да је тај циљ реализован не претњом копнене инвазије, већ искључиво употребом ваздушне моћи. Овај аутор сматра, да Слободан Милошевић није одлучио да преда контролу над Косовом због

појавило у тој књизи, али је она имала огроман утицај. Мехен је само синтетизовао старе идеје у компактан и читљив скуп појмова који су дуго били основа за успех британске морнарице и поморске моћи уопште. Mets D. R.: „*The Air Campaign: John Warden and the Classical Airpower Theorists*“, op. cit., pp. 65-66.

⁵⁷⁶ Martin J. V.: *Victory From Above: Air Power Theory and the Conduct of Operations Desert Shield and Desert Storm*, op. cit., p. 3.

⁵⁷⁷ Ibidem, p. 65.

⁵⁷⁸ Ibidem, p. 93.

наводне претње НАТО-а да ће да покрене копнену инвазију, већ да „рат око Косова показује, да сама принудна ваздушна моћ (coercive air power alone) може да постигне главне политичке циљеве“. Штавише, операција Савезничка сила, по мишљењу аутора, била је „употреба ваздушне моћи у одсуству одлучне копнене претње“.⁵⁷⁹ Стиглер наводи три главна разлога зашто је председник Милошевић попустио. Први се тиче кредибилне претње наставка и појачавања бомбардовања, други се односи на растуће домаће последице бомбардовања, док је трећи разлог повезан са јавним губитком руске подршке.⁵⁸⁰

Бенџамин Ламбет (Benjamin S. Lambeth) иако не потцењује тзв. претњу копнене инвазије, као и неке друге факторе који су допринели да САД и НАТО остваре политички циљ кроз операцију „Савезничка сила“, ипак запажа, како је Западна алијанса сломила вољу Милошевића и његових политичких следбеника, пре свега јер је убедљиво показала да може да уништи такве „кључне инфраструктурне мете попут ојачаних бункера, мостова електрана, и других мета које су директно повезане са југословенским друштвом и режимском контролом над њиме“.⁵⁸¹ Одмах потом, Ламбет закључује, да су ти напади играли централну улогу у привољавању Милошевића да прихвати захтеве НАТО-а, и створању политичких услова у Србији, који ће допустити Милошевићу да одбаци физичко присуство Београда на Косову у замену за престанак бомбардовања“.⁵⁸²

Ако се присетимо кључних поставки о стратегијској улози ваздушне моћи, које су присутне у учењима Дуета, Мичела и Северског, теза о уништавању непријатељеве инфраструктуре, при чему оружане снаге могу да остану нетакнуте (што је скоро био случај 1999. године), о психолошком утицају ваздушног бомбардовања и неутралисању тзв. виталних тачака, можемо констатовати, да је извођење ваздушног рата против СРЈ у великој мери било у складу са базичним принципима „класичне“ концепције о ваздушној моћи. И у овом рату, афирмисана је глобална улога ваздухопловства – бомбардери Б-2 су полетали са базе Вајтмен у САД, и у размаку од 28 до 32 часа су стизали до територије Србије, изводили нападе и враћали се назад, са два пуњења горивом, једним током лета ка циљу и другим пуњењем током повратног лета.⁵⁸³ Тако се оперативно реализовала и замисао Александра Северског о глобалном досегу авијације, која може да допре до било које тачке на Земљи, а да матична база буде у Сједињеним Државама.

Идеју у глобалном акционом радијусу стратегијске авијације најбоље предочава мапа из америчке Беле књиге (White Paper) под насловом „Ваздушна сила и америчка национална безбедност – глобални досег, глобална моћ“ из 1990. године, у којој су

⁵⁷⁹ Stigler A. L.: “A Clear Victory for Air Power: NATO's Empty Threat to Invade Kosovo”, *International Security*, Vol. 27, No. 3, Winter, 2002-2003, p. 155.

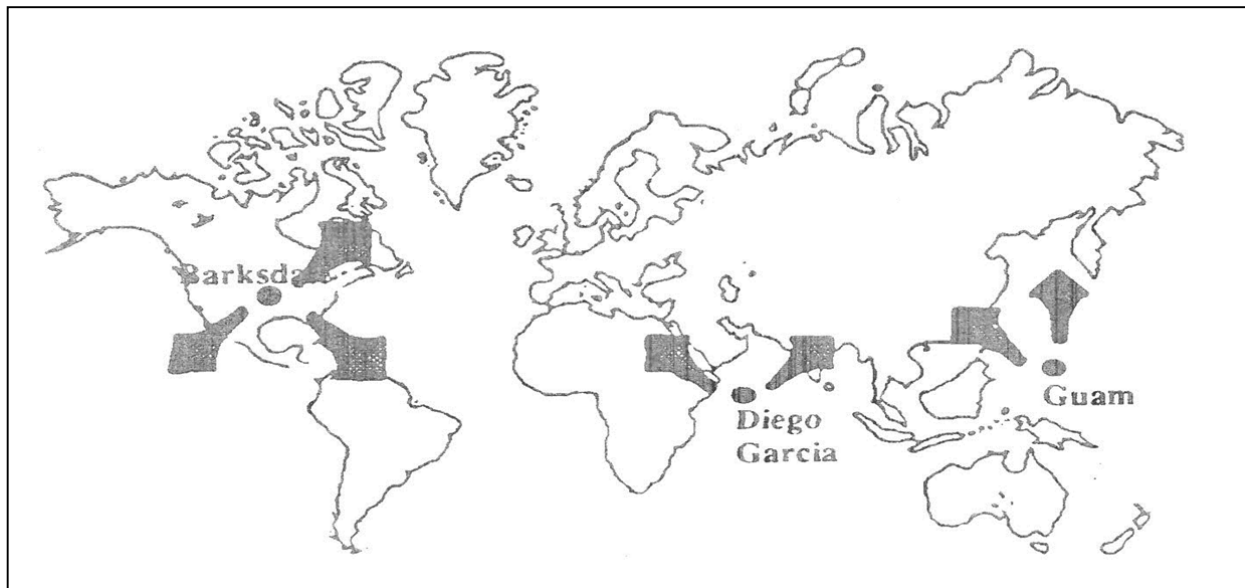
⁵⁸⁰ Ibidem, p.153.

⁵⁸¹ Lambeth B. S.: *NATO's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment*, RAND, Santa Monica, 2001, p. 84.

⁵⁸² Ibidem, pp. 84-85.

⁵⁸³ Ibidem, p. 90.

обележене три базе, са којих, уз једно пуњење горивом током лета, борбени авиони САД могу да дејствују по било којој важнијој стратегијској тачки на свету са знатним конвенционалним убојним теретом.

Карта 6⁵⁸⁴ - Глобални досег стратегијске авијације из три ваздухопловне базе

У овом документу, изражава се став да „велики домет бомбардера значи да Сједињене Државе могу да пројектују моћ и повећају присуство за врло кратко време – и често по нижој цени у односу на друге опције – без обзира на место конфликта“.⁵⁸⁵

Као и код „класичних“ заступника концепције ваздушне моћи, у овом документу наглашавају се три кључне одлике ваздухопловства – брзина, домет и флексибилност. Док „брзина смањује изложеност претњама, и умањује време које је потребно за извршавање задатка“, домет обезбеђује „способност да се дејствује у било ком правцу на великим раздаљинама без ометања површинских појава попут планина и океана“. Флексибилност обезбеђује „способност извршавања разноврсних задатака, производње широког спектра последица и утицаја, и прилагођавања мењајућим околностима и окружењима“.⁵⁸⁶

Свеукупно, ако би се за тренутак послужили Хегеловом онтологичком матрицом,

⁵⁸⁴ Извор: *The Air Force and U.S. National Security: Global Reach – Global Power*, A White Paper, Department of the Air Force, June 1990, p. 9.

⁵⁸⁵ *Air Force and U.S. National Security: Global Reach – Global Power*, A White Paper, Department of the Air Force, June 1990, p. 8.

⁵⁸⁶ *Ibidem*, p. 7.

која тумачи стварност посредством обрасца – теза-антитеза-синтеза – онда би се о односу копнене, поморске и ваздушне моћи, из угла ваздухопловца, могло да каже следеће. Копнена моћ би представљала тезу, њену супротност или негацију представљала би поморска моћ (антитеза), док би ваздушна моћ, барем у перцепцији њених како класичних, тако и савремених заговорника, представљала синтезу. С обзиром да атмосфера обавија како територију, тако и акваторију, и на изузетне маневарске капацитете ваздухопловства, ваздушна моћ би означавала не укидање, већ, хегеловски речено, превладавање и копнене, и поморске моћи, односно њихово свођење на другостепену улогу. Водећи рачуна о доминантној технолошко-индустријској компоненти ваздушне моћи, не треба да изненади инсистирање на значају авијације код многих савремених аутора, посебно оних који долазе са енглеског говорног подручја. И поред несумњивих аргумената у корист доминантности ваздушне моћи, чини се, ипак, да њена апсолутизација представља претеривање и својеврсни доктринарни екстремизам.

6 ЗАКЉУЧАК

Класична геополитичка доктрина поморске моћи (*sea power*) настаје кроз радове адмирала Алфреда Мехена у периоду који обухвата последњу деценију 19. века и прву деценију 20. века. Већина данашњих ауторитета који се баве питањима поморске моћи се слажу да опус овог америчког војног теоретичара представља полазиште за сваку расправу и учење о поморској моћи. Његови радови, иако носе историјске наслове, попут познате трилогије о „Утицају поморске моћи на историју“, суштински се баве питањима поморске моћи кроз стратегијску и геополитичку димензију.

Излажући у кратким цртама биографију адмирала Мехена, посебно смо издвојили његово искуство из Америчког грађанског рата у којем је служио као официр ратне морнарице Уније. То искуство је обликовало његово виђење значаја и улоге поморске моћи за међународни положај државе. Након рата, Мехен почиње да се бави војном науком на Поморској академији, истражујући поморску историју великих поморских нација, посебно Велике Британије.

Главна питање његове поморско-стратешке доктрине јесте: *како остварити контролу над светским морем, глобалним медијем циркулације*. Мехен за одговором трага у свом целокупном научном опусу, нудећи стратешка начела која ће постати темељ његове геополитичке концепције.

За контролу над непрегледним пространством светског мора (океана), пресудна је контрола најважнијих поморских путева, затим контрола над мореузима, каналима, земљоузима и острвима кроз које и поред којих пролазе важни поморски путеви.

Посебно је наглашен значај контроле кључних стратешких тачака за контролу мора, и зато смо се у раду нарочито осврнули на његову стратешку замисао везану за изградњу Панамског канала. Мехен је био велики заговорник идеје пробијања канала на Америчком земљоузу, за коју се јавно залагао, сматрајући да од изградње Панамског канала зависи да ли ће Сједињене Државе израсти у велику силу. Стратешки значај Панамског канала се огледа у интегрисању водене површине два океана, Атлантика и Пацифика. Овај поморски пролаз омогућава садејство Источне и Западне флоте (обале) и стратешку концентрацију маритимне силе. Такође, њиме централни географски положај Америке унутар два океана добија пуни геополитички значај. Ову (гео)стратешку замисао, Мехен износи почетком 20. века, а значај Панамског канала за поморску моћ Сједињених Држава у 21. веку није ништа мањи (чак се планира и његово проширење).

У више запажених чланака, Мехен се залагао за остваривање контроле над Хавајима, којима даје централну улогу у пројективању америчке поморске моћи на азијско-пацифичком базену. За Мехена су Хаваји кључна „одскачна даска“ за амерички

продор дубоко у Пацифик и даље према Далеком Истоку. Напад Јапана на Перл Харбур ће потврдити Мехенове идеје о значају Хаваја за поморску доминацију Пацификом. Тај архипелаг острва је и данас главно поморско и ваздухопловно упориште Сједињених Држава од којег зависи америчко присуство на Пацифику.

Такође смо предочили утицај Мехеновог учења на осмишљавање спољнополитичке стратегије Сједињених Држава, који се први пут јасно види у одређивању стратешких циљева у рату Шпанијом 1898. године. Следећи његову стратешку логику, Сједињене Државе потискују Шпанију из Кариба, а на Пацифику преузимају острва, која постају поморске базе од трајног стратешког значаја. Поседи преузети од Шпаније крајем 19. века, су и данас најважније поморске базе Сједињених Држава у азијско-пацифичком базену. У стручним круговима, Мехен се сматра креатором америчке политике успостављања ланца база, који од америчког копна, преко Хаваја води до Гуама, манифестујући геополитичку логику савременог америчког наступа у западном Пацифику.⁵⁸⁷

У раду смо детаљно анализирали елементе поморске моћи које је Мехен формулисао на основу историјске анализе успона и пада великих поморских сила. Покушали смо да одговоримо колико су ти географски предуслови кредибилни данас, с обзиром на велики технолошки скок од времена када је то написано. Закључили смо да ти елементи и данас осигуравају основне предуслове за стицање поморске моћи, која се мора разумети као комплексна појава. Поморска моћ државе, поред природних услова (физичко-географских елемената) зависи и од материјално-техничких услова државе, као и од карактерологије њеног народа (друштвено-географских елемената).

Више од једног века од ове геополитичке класификације, можемо рећи, да свака држава која је планирала изградњу своје поморске моћи, а којој је недостајо неки од наведених елемената, није израсла у велику поморску државу. Тако имамо настојања Немачке да се развије у поморску силу у првој половини 20. века, која нису успела. Совјетски Савез је такође покушавао да након Другог светског рата постане поморска сила, игноришући евидентне хендикепе, и резултат је био такође скроман. С друге стране, израстање царског Јапана у маритимну силу се дешавало управо по стратешком обрасцу који је поставио Мехен. Творци јапанске поморске стратегије били су поморски официри који су школовани у Сједињеним Државама у духу Мехенове доктрине.

Најбоља потврда вредности Мехеновог учења јесте актуелност његових књига које се данас убрзано превode на кинески језик и изучавају у академским круговима. Мехенова таласократска логика је прихваћена од кинеског политичког и војног руководства, и на њој се систематски ради. У кинеску велику стратегију се уклапа Мехенова формула поморске моћи, у којој је нагласак стављен на прекоморску трговину,

⁵⁸⁷ За детаљније Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, магистарска теза, Београд, 2010.

коју штити поморска флота. Кинези нису упали у безбедносну дилему као Немачка пред Први светски рат, и Јапан пре почетка Другог светског рата, да прихвате само војнопоморску димензију Мехеновог учења.

У раду смо навели, да Мехена економисти сматрају меркантилним империјалистом, јер је сматрао да је поморска трговина предуслов за економско јачање нације. У том смислу је поморска моћ схваћена као комбинација поморске трговине, прекоморских посета и приступа страним тржиштима из чега се ствара национално богатство, али и величина и значај нације у глобалним оквирима. Војнопоморска сила има задатак да обезбеди несметано одвијање трговине, као и приступ страним тржиштима и прекоморским поседима. Овако замишљена економска и војна димензија поморске моћи представља основу савременог глобализма и успеха Сједињених Држава као прве економске силе света.

Приказ Мехеновог учења не би био комплетан да нисмо анализирали његову геополитичку концепцију *спорне зоне* у Азији. У Мехеновој (гео)стратешкој логици, тежиште рата је на мору, а након што се оствари контрола над морским просторима, поморске силе настављају да шире своју власт и утицај на обалу и унутрашњост копна. Тако се неизбежно јавља надметање поморских и копнених сила у нестабилном средишњем појасу Евроазије. Овај део Мехеновог учења, по свом предмету више спада у геополитичка учења о копненој моћи и више се садржински подудара са радовима које је писао Хелфорд Макиндер.

Стратегија анаконде се појављује као извршна фаза концепције о спорној зони, а запречавање и поморска блокада су инструменти за извођење те стратешке замисли. Релевантност замисли о појасу нестабилности у Евроазији, данас се најбоље види у Мехеновом навођењу градова у спорној зони који имају велики стратешки значај. Он је пророчки набројао градове попут Мосула, Багдада, Техерана, Исфахана, Херата, Кабула, Кандахара, који и данас имају велики стратешки значај у својим регионима, и постали су синоним за кризе и ратове.

Мехенова концепција спорне зоне је сигурно била надахнуће за творце стратегије обуздавања у Хладном рату, иако његово име нећемо наћи у националним стратегијама Сједињених Држава, нити његове замисли чине структуру тих планирања.

Истражили смо какав је био утицај историје на Мехеново геополитичко учење о поморској моћи, односно, шта је застарело у Мехеновој доктрини. Он се није пуно бавио поморском тактиком, а у стратешком делу свога учења, фокус је био на крупним начелима поморске стратегије, тако да савремена оружја, попут нуклеарне подморнице или носача авиона, нису умањила значај стратешких начела као што су концентрација снага, централни положај, важност стратешких лука, контроле поморских комуникација и др.

Најважнија геостратешка идеја адмирала Мехена јесте теза да само земља која има снажну трговачку и ратну морнарицу може постати светска сила, односно може се борити за светски примат. С друге стране и највећа копнена сила света (која чак може да порази поморске силе) без поморске димензије моћи никад неће стећи светски примат. У борби за светски примат, мора се, пре свега остварити контрола над светским морем, а затим се мора спречити да велике континенталне државе развију маритимну димензију моћи. За Мехена није довољно победити у рату, већ је такође потребно осигурати превласт у свету након рата. Потврду ове тезе најбоље видимо на примеру Совјетског Савеза након Другог светског рата.

Геопросторни чинилац у Мехеновој доктрини је светско море, односно Земљин водени омотач, који је за Мехена највеће природно средство комуникације, тачније море је медијум преноса силе широм земљиног пространства. Циљ *велике стратегије* поморске државе је исти у рату и миру: учврстити, очувати и увећати поморску моћ државе. Значај и улогу геопросторног чиниоца у Мехеновом учењу, можда најбоље одражава једно запажање Немање Божића, да је његова „целокупна поморска стратегија саздана ради оптималног коришћења географије у војне сврхе.”⁵⁸⁸

Кроз пресек Мехеновог учења, покушали смо појаснити и однос између два геопросторна чиниоца, мора и копна. У својим радовима, Мехен је често наводио, да поморска моћ зависи од база, лука и обале, тако да је општи закључак да је поморска стратегија условљена стратешким локацијама копна. Краће речено, његово геополитичко учење тражи одговор на питање, како остварити контролу (надзор) над морем, и затим, како ту контролу проширити на обалу и по могућности у дубину копна.

Адмирал Алфред Мехен је најзначајнији амерички војни теоретичар, класик у рангу са Жоминијем и Клаузевихем, али и један од најзначајнијих теоретичара класичне геополитичке мисли. Стога се може потврдити запажање Хенрија Стимсона из 1940. године,⁵⁸⁹ да је Мехен по питању учења о поморској моћи више од њеног творца, и да са правом има статус пророка.

Хелфорд Макиндер представља родоначелника доктрине копнене моћи, и најпознатијег и најцитиранијег аутора из геополитике од њеног настанка. Слично адмиралу Мехену, чији је опус постао синоним за концепт поморске моћи, тако и Макиндерово име незаобилазно асоцира на замисао копнене моћи.

У раду је посебно изложена његова биографија, и утицај личног искуства на формирање геополитичких идеја. Важна разлика између Макиндера и Мехена тиче се досега и важности утицаја њихових идеја на доносиоце државних одлука.

⁵⁸⁸ Божић Н.: *Послератна глобална стратегија САД*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1974, стр. 67.

⁵⁸⁹ „Био је то чудан религијски свет у којем је Нептун био Бог, Мехен пророк, а америчка морнарица једина истинска црква” у Paret P.: *Makers of Modern Strategy*, op. cit. p. 444.

Наиме, Макиндер никад није успео да се наметне као ауторитет за политички врх Уједињеног Краљевства, иако је био члан Доњег дома британског парламента. У академским круговима, Макиндер је био више цењен ван Велике Британије, нарочито у Немачкој и Сједињеним Државама између два светска рата. У његовом укупном научном опусу, на геополитику се односе свега три рада.

Све је започело са предавањем из 1904. године, о *Географској осовини историје*, које ће да прерасте у научни рад (*чланак о Осовинском региону*), који ће пак доцније да буде проширен и разрађен у књизи *Демократски идеали и реалност*, непосредно по завршетку Првог светског рата. Задња ревизија ове концепције десиће се 1943. године, у чланку *Савршени свет и победа мира*.

Макиндер је формулисао геополитички систем поделе света на велика географска подручја, која, по својим геопросторним карактеристикама, припадају различитим историјским судбинама које су географски условљене.

Средиште система је Осовински регион, односно Хартленд, дакле, сувоземно језгро Евроазије, око кога су постављене две велике географске области у облику полумесеца. Први полумесец је периферија Евроазије, смештена између мора и Осовинског региона, а други полумесец је копно које је ван Евроазије и Африке, и које има острвске геопросторне карактеристике.

Из овог геополитичког система је произашла геостратегија чија је логика у томе да онај који влада Хартлендом влада Евроазијом као највећом копненом масом на Земљи. Копно које је уједињено под једним политичким ауторитетом, постаје највећа поморска база – Светско острво – чиме би светска хегемонија била осигурана. У раду је ова геостратешка поставка детаљно описана и разрађена.

Макиндерова стратешка дилема тиче се спречавања Хартленд државе, односно Русије, да завлада целом Евроазијом. Након Првог светског рата, Макиндер је сматрао, да се то може урадити формирањем тампон зоне у Источној Европи, јер као што ће написати у свом геостратешком слогану, онај који влада Источном Европом доминира Хартлендом. Тампон зона има улогу кордона према Русији, али држи под контролом и Немачку као највећу копнену силу Европе. На тај начин, највеће копнене државе Евроазије стављају се под надзор поморских сила.

У разради геополитичке замисли копнене моћи, напоменуто је, да Макиндер стално развија детерминанте копнене моћи. Нови геополитички ентитет – Светско острво – он уводи у књизи *Демократски идеали и реалност*, а тај „велики простор“ настаје спајањем Евроазије и Африке у супер-континент.

У критици Хартленд теорије, највише се приговара, да Макиндер није доследан својим геополитичким замислима. У раду смо скренули пажњу, да је важно, да се све верзије,

које су настале у разрадама Хартленд теорије, схвате као геостратешке категорије, које само делимично модификују, али суштински не мењају темељне принципе доктрине копнене моћи. Хартленд теорија се развија у време највећих геополитичких потреса у 20. веку, тако да су теоријске дораде биле неопходне услед великих промена у структури међународног система.

Нарочито је спорно одређење граница Хартленда којима се баве неки аутори, занемарујући да је Хартленд представљен као стратешки принцип, и у том смислу, он је непромењеног карактера. Макиндерово дело је било врло актуелно у Сједињеним Државама уочи и за време Другог светског рата за америчке стручне кругове. Макиндер ће 1943. године, написати и последњу верзију Хартленд теорије. У чланку *Савршени свет и победа мира*, Макиндер брани своје основне геополитичке поставке и предвиђа нова геополитичка надметања након Другог светског рата.

Зато је као посебно питање анализиран његов геостратешки концепт Средишњег океана, који представља маритимну противтежу континенталном Хартленду. Макиндер је тачно предвиђао, да ће Совјетски Савез изаћи као победник из сукоба са Немачком, и да тампон зона у Источној Европи више нема стратешки значај за запречавање Хартленда. Зато се рађа нова геополитичка идеја као одговор на „свеже“ стратешке околности, и тај нови геополитички концепт, Мекиндер назива Средишњи океан. Северни Атлантук ће у послератном периоду постати стожер око кога ће се окупити атлантска заједница, а по моделу амфибијског тројства формираће се 1949. године, НАТО.

Анализиране су три верзије Хартленд теорије које су изнесене 1904., 1919. и 1943. године, и може се рећи, да сва три приступа одговарају истој доктрини копнене моћи, и да су дораде биле само одговор на промењене геостратешке околности.

Данас можемо рећи, да је Хартленд теорија прошла тест времена, и да ни једна од стратешких категорија ове теорије није оповргнута. Ово је нарочито важно да се подвуче, јер је ова теорија највише критикована у историји геополитике.

Такође, Хартленд теорија је најчешће коришћен модел за настанак нових геополитичких концепција, које се не морају у потпуности поклапати са њеним системом. Изрази које је Макиндер развио у својим радовима спадају у класичне геополитичке термине који се више не доводе у питање.

Хартленд теорија је за време Хладног рата реафирмисана у делима Колина Греја, Цефри Слоана, а Збињев Бжежински је у књизи *Велика шаховска табла* поново „разиграо“ Макиндрове геополитичке принципе. У неокласичној геополитици, Хартленд теорија је основни систем у чију матрицу се стављају нове геополитичке околности.

За Макиндера је географија реалност, како то каже у наслову књиге *Демократски идеали и реалност*, и баш зато је важно да правилно разумемо његову мисао, када је рекао, да свако време има своју географску реалност. Географску стварност, по Макиндеру, одређује човек јер је он носилац иницијативе, и зато критике (опсервације) у којима се он означава као геодетерминиста нису одрживе, нарочито јер је његова доктрина копнене моћи заснована на револуцији у транспортним технологијама.

Геополитичка доктрина копнене моћи не би била потпуна да нисмо анализирали учење Николаса Спајкмана, аутора који припада англо-америчкој школи класичне геополитике. Споменули смо да Спајкман у науку долази са „терена” јер је пре тога седам година радио као спољнополитички дописник са Блиског, Средњег и Далеког истока. У академској каријери је брзо напредовао и стекао статус утицајног научника на два престижна америчка универзитета Јејлу и Колумбији. Слично као Макиндер, није написао пуно радова, али све што је осмислио спада у незаобилазно штиво из геополитике.

Напоменули смо да је Спајкман важан и као теоретичар међународних односа, који спада у најважније представнике класичног реализма. У том смислу је и његово схватање геополитике као конкретизације међународне политике. Суштину међународних односа чини неизбежна борба за моћ, и зато је, у његовом опусу, (гео)стратегија схваћена као оруђе за остваривање националних интереса, односно стицање моћи. Френсис Семпа ће Спајкманово учење назвати *геополитичким реализмом* (*geopolitical realism*). Његова теорија је отворено и у целини посвећена заштити америчког националног интереса у међународној политици.

Од осталих класичних геополитичких учења његова доктрина се разликује јер не прихвата основну геополитичку парадигму о „чистом“ сукобу копна и мора. Геополитичка дихотомија у форми „или-или“ дилеме, није прихваћена у његовој концепцији јер Спајкман феномен моћи сагледава у интегралном облику (копнена моћ као приоритетна, поморска и ваздушна моћ као допунске).

Анализирали смо однос између Спајкмановог и Макиндеровог учења из кога се види да је Спајкман прихватио Макиндеров геополитички систем, развијен у Хартленд теорији, али је изменио хијерархију геостратешке важности региона. Област којој он даје приоритет није Хартленд, већ други макропростор који назива Римленд. Макропростор Римленда је смештен између језгра Евроазије и периферних маритимних траса. Спајкман мења и геополитичку логику, јер сматра да Римленд врши притисак на Хартленд, а не обрнуто. Тој тврдњи је одговарало и стање на терену, јер је у време дефинисања ове концепције, нацистичка Немачка из Римленда спроводила инвазију на руски Хартленд.

Главна географска карактеристика Римленда је отвореност према мору и копну, док је основна геостратешка одлика да је он тампон зона која служи за контролу над

Евроазијом. Скрнули смо пажњу да је доктрина Римленда наставак Макиндеровог учења, али и његово унапређење и критика истовремено.

У духу своје тврдње да не постоји чисти сукоб копна и мора, Спајкман развија и (гео)стратешку концепцију интегрисане моћи. Када говори о интегрисаној моћи, Спајкман мисли на интегрисање три димензије војне моћи. Он је свестан важности, али и ограничења поморске моћи, која је суштински зависна од поседовања стратешки важних поморских база. Ваздушна моћ у његовим радовима не добија самостални (гео)стратешки значај. Стога, ова два вида моћи имају помоћну улогу наспрам копнене моћи у њеном настојању да се оствари доминација на стратешки важном делу копна.

Спајкман је био велики заговорник глобалне равнотеже снаге, а геостратегија контроле Римленда је требала да Стари Свет држи у равнотежи. Данас је геостратешки значај Римленда за Сједињене Државе већи него раније јер се управо из ове области појављује Кина као највећи ривал америчкој глобалној доминацији. Спајкман је у својим радовима предвиђао, да ће Совјетски Савез након Другог светског рата (п)остати највећа копнена сила у Евроазији, самим тим и највећа претња. Такође, он је видео Кину као државу која има потенцијал да буде главни амерички ривал на Далеком истоку. Нарочито је интересантно његово предвиђање односа са Јапаном. Наиме, у јеку крвавих борби са Јапаном, он је скицирао послератно савезништво Сједињених Држава са Јапаном у циљу обуздавања Кине. Ако узмемо у обзир да је данас Јапан главни савезник Сједињених Држава у азијско-пацифичком базену, ово предвиђање има пророчки карактер. Спајкман је на крају књиге *Географија мира*, упозорио званичнике у Вашингтону, да је неуравнотежена моћ (*unbalanced power*) у Евроазији највећа опасност по интересе Сједињених Држава и поморских сила генерално.

Николас Спајкман је умро пре краја Другог светског рата, али његова доктрина Римленда ће инспирисати америчке државнике у дефинисању стратегије према Совјетском Савезу у хладноратовској конфронтацији. У његовим радовима се не појављује термин *containment*, али се већина данашњих стручњака за Хладни рат слаже по питању тога, да је његова концепција Римленда била теоријски оквир стратегије обуздавања Совјетског Савеза. Зато се Спајкман у руској неоевроазијској школи сматра архитектором америчке победе у Хладном рату.

У раду смо истраживали учења која су наглашавала значај доминације на морима, затим смо кроз велике теорије о копненој моћи анализирали значај контроле једног дела копна (Хартленда или Римленда). Тако смо дошли до учења о ваздушној моћи, која спадају у задњу фазу развоја класичне геополитике, чиме смо комплетирали све правце класичне геополитике. Излагање учења о ваздушној моћи смо започели кроз опис основних карактеристика ваздушног омотача – атмосфере. Атмосфера је кључни простор кроз који се крећу ваздухоплови, а супремација у ваздушном омотачу је основна претпоставка ваздушне моћи.

Од свих до сада наведених геополитичких учења, ни једно није толико зависило од техничких карактеристика апарата (средстава) која су требала да освоје ваздушни простор. Човек је тек 1903. године, успео да направи аеродинамичку машину – авион.

У поглављу о поморској моћи смо навели да је тек крајем 19. века из пера адмирала Мехена настала теорија која је систематизовала искуство пловидбе старо хиљадама година. Односно, пракса и теорија човековог присуства на морима нису били усклађени. Код ваздухопловних доктрина имамо супротан случај. Шест година након лета браће Рајт, настала је прва концепција о ваздушној моћи.

Зато смо разматрања ваздухопловних доктрина започели са учењем италијанског генерала Ђулија Дуета, који је у време док су авиони још увек били крхке машине од дрвета и платна, захваљујући својој имагинацији, развио прву велику теорију о ваздушној моћи. Од генерала Дуета до данас, ваздушна моћ се у суштини доживљава као способност да се оствари премоћ у ваздушном простору, чиме се стичу услови за остваривање одређених политичких и војних циљева. Дует је поставио теоријске темеље учењу о ваздушној моћи, креирајући стратешка начела, која, иако са мањкавостима и неким промашајима, имају знатну важност и данас.

За њега, доминација у ваздуху значи спречити непријатеља да лети, а сачувати властиту способност да се лети и борбено делује из ваздуха. Ово је и данас темељни стратешки императив сваког ратног ваздухопловства.

Када се читају тезе из геополитичких класичних учења, важно је да се разуме технички и технолошки тренутак када су писане, односно да се правилно сагледа њихов контекст. То је нарочито важно када је реч о доктринама ваздушне моћи, јер је ратно ваздухопловство изразито технички вид оружаних снага.

Анализу сваког геополитичког учења смо започели излагањем биографија главних твораца и протагониста одређених учења, јер смо утврдили да је често од њиховог друштвеног положаја зависио и утицај њиховог дела. Тако смо поступили и случају генерала Дуета, који је прошао пут од оспораваног аутора, до ауторитета на чија се дела гледало са пуно пажње.

Дует је сматрао, да је ваздушна моћ самодовољна да се оствари победа у рату, и за њега је ваздухопловство на револуционаран начин преобразило природу рата као и вођење ратних дејстава. Ратно ваздухопловство је нападачка сила, његова суштина је у офанзиви, што је велика стратешка предност ваздушне моћи. По њему, суштина сваке *велике стратегије* се састоји из напада (офанзиве) из ваздуха и одбране на копну или мору. Ова констатација је представљала радикалну промену у виђењу значаја друге две димензије моћи. У његовој теорији, доминантно је схватање, да је сваки облик рата условљен са оружјем, односно са материјално-техничким средствима која су на

располагању зараћеним странама. Краће речено, оружје детерминише (лимитира) избор стратегије .

Доктрина ваздушне моћи је оспоравала релевантност ранијих класичних теорија геополитике, јер се сматрало, да је без остваривања доминације у ваздуху немогуће остварити превласт било на копну или мору.

Данас можемо рећи, да класична теорија ваздушне моћи или *дуетизам*, изазива негативне конотације у етичком погледу, јер она полази од начела да у рату цивилно становништво треба подврћи немилосрдним ударима из ваздуха, како би се сломио борбени дух непријатеља.

Дуетова замисао је била хуманија него што се чини, јер победити вољу непријатеља значи брзо завршити рат у своју корист, а брза победа смањује укупне жртве. Међутим, ово стратешко начело ће имати призив масовних напада на цивиле у Другом светском рату и локалним ратовима после њега. Једна група аутора која се бави питањима ваздушне моћи сматра, да је Дуетово учење било инспирација за бацање атомске бомбе на Хирошиму и Нагасаки.

Ово тврђење је донекле и тачно, јер када пажљивије разматримо нуклеарне стратегије великих сила после Другог светског рата, видимо да је Дуетова концепција била полазиште за њихово дефинисање.

Иза Дуетове доктрине ваздушне моћи није стајала велика сила која је могла технички да реализује његове замисли, пре свега када је у питању изградња стратешког бомбардера који је најважније средство ваздушне моћи код свих теоретичара.

Нисмо могли тачно да утврдимо колики је био утицај Дуетове теорије на друге велике ауторе доктрине ваздушне моћи, али је познато да су његова дела тридесетих година прошлог века превођена на француски и енглески језик.

Други велики теоретичар ваздушне моћи је Американац Вилијам Б. Мичел, који је на основу искуства које је стекао у Првом светском рату, започео теоријску и практичну борбу за афирмацију ратног ваздухопловства као самосталног вида оружаних снага САД. Његова концепција ваздушне моћи је у суштини била потпуно сагласна са Дуетовим учењем, и у њој оружје такође има пресудну улогу за остваривање стратешких циљева у рату.

За Мичела, морнарица и копнена војска играју помоћну улогу у добијању рата, а самим тим и у остваривању глобалне геополитичке доминације. Док се не оствари превласт у ваздуху, копнене и поморске снаге немају никакав значај, а њихово ефикасно и сврховито дејство започиње тек када се оствари победа у ваздуху, и зато ће се, према његовом мишљењу, у наредним ратовима прве и одсудне битке водити у ваздуху. Ову

стратешку идеју, коју је Мичел изнео у предговору књиге 1921. године, до данас су потврдили скоро сви међудржавни ратови који су вођени од 1939. године до данашњих ратова САД са Ираком и Авганистаном.

У раду смо се осврнули и на специфичност Мичелове концепције ваздушне моћи у односу на Дуета, која се огледа у разматрању ваздушне моћи кроз континентални и глобални оквир. У Дуетовој стратешкој концепцији, ваздушна моћ се разматрала у оквиру медитеранског базена, док је код Мичела, у његовој замисли, тај географски оквир шири.

Мичел је поред адмирала Мехена један од највећих и најоригиналнијих америчких војних писаца и аутор који је напао главне стратегијске догме које су владале у морнарици и армији. Нарочито је храбро било оспорити полазну поставку сваке америчке националне стратегије, ставом да је заштита коју је Америка добијала од широких океана обесмишљена појавом авијације.

У његовој теорији, рат нема линеарни карактер, док је циљ рата напасти најслабије делове противникове територије, тако да је напад на градове и цивилне циљеве и код Мичела један од неизоставних стратегијских задатака авијације. Закључили смо да је он у неким аспектима своје концепције трезвенији од Дуета. Мичел никада није занемарио улогу авијације и ваздушне борбе у рату, и био је свестан колико је тешко уништити главнину противничког ратног ваздухопловства на земљи. Такође је адекватније разматрао техничке могућности ваздухоплова, не занемарујући ограничења које је имала авијација тога доба.

Са стратешког аспекта, Мичелова концепција је само била наставак Дуетове теорије о ваздушној моћи. Његова теорија и борба у политичким круговима су најзаслужнији што су Сједињене Државе у Другом светском рату имале стратешку бомбардерску авијацију у чијем саставу су били четворомоторни бомбардери.

Трећи теоретичар ваздушне моћи чију доктрину смо анализирали у раду јесте Александар де Северски, аутор који је био Мичелов ученик и директни настављач његове доктрине ваздушне моћи. Северски је био јавно најпознатији заговорник ваздушне моћи у Сједињеним Државама у току Другог светског рата и после њега, и пуно је урадио на популаризацији ваздухопловства. За разлику од свога учитеља Мичела, који је покушао да доктрину ваздушне моћи афирмише у војним круговима, он је ваздушну моћ промовисао међу најширим народним масама. Северски је био прави амерички шоумен који је у промоцији авијације, поред књига које је објављивао у милионским тиражима, користио и радио и филм. Како је био пилот и ваздухопловни конструктор, био је свеснији техничких ограничења авиона, од рецимо Дуета, а једини велики техничко-оперативни промашај је направио у одређивању борбеног радијуса авиона.

Северски ваздушну моћ одређује много шире него рецимо Дует, и не своди је само на снагу ратног ваздухопловства. За њега, она је обухватала све оно што је везано за ваздухопловство, почев од индустријске базе, технолошке развијености и научних капацитета све до борбених авиона и пилота, који долазе на крају комплексног војно-техничко-организационо-друштвеног ланца.

Северски је био велики противник америчке стратегије на Пацифику, и сматрао је да ваздухопловство треба да буде носилац удара по матичном копну Јапана, уместо вођења крвавих борби које су биле резултат поморске стратегије освајања острва по острва. Ово издвајамо јер се рат са Јапаном завршио након ваздушног удара атомским оружјем по градовима на матичном копну.

У његовим концепцијама ваздушне моћи, има много аналогije са Мехеновим учењем и гледиштем на море као природно средство глобалне комуникације. У том смислу, Северски атмосферу назива ваздушним океаном, на којем нема препрека и аналогно доктрини поморске моћи, изводи закључак, да онај који контролише ваздушни океан доминира светом.

Северски је сматрао, да без преузимања контроле у ваздушном простору изнад мора или копна није могуће изводити било какве сврсисходне поморске или копнене операције. Од појаве ваздухопловства, поморска моћ је за њега изгубила офанзивност. Ваздушна моћ је доминантна у односу на ратну морнарицу или копнену војску, и она може бити поражена само од друге, надмоћније ваздушне моћи.

Он као и остали теоретичари ваздушне моћи, прави грешку у прецењивању техничких могућности ваздухопловства, мада је он трезвенији од Дуета и Мичела. Његов пропуст се огледа у томе, што је озбиљно преувеличао потенцијални долет и борбени радијус ваздухоплова. Он је у својим задњим радовима тврдио, да ће борбени радијус авиона моћи да обухвати читаво (глобално) војиште. Велика мањкавост је било и занемаривање значаја противваздушне одбране, јер је сматрао да ништа сем другог ваздухопловства не може да заустави ваздушну моћ.

У раду је указано, да су први теоретичари ваздушне моћи претеривали у очекивањима када је реч о брзини напретка ваздухопловне технике. Северски је у својој концепцији исувише пажње посветио акционом радијусу борбених авиона. Ишао је толико далеко у својим идејама, да је ваздухопловне базе, стациониране на копну, сматрао само као привремена решења, јер је био убеђен да ће стратешка авијација врло брзо да досегне глобални радијус.

Северски је у једном делу свог учења одступио од линије коју су поставили Дует и Мичел, а то је била стратегија масовног бомбардовања цивилних циљева, пре свега градова. У време објављивања његових радова, искуство са европског ратишта је показало да је подривање морала цивилног становништва неселективним бомбардовањем

много тежи задатак него што се чинило. Северски је зато креирао концепцију прецизних ваздушних удара по индустријским објектима, електричним централама и другим јавним добрима од којих зависи нормално функционисање државе. Данас се на прецизно бомбардовање, уз што мање непотребне штете, гледа као на примарни циљ савременог ратног ваздухопловства.

Поменули смо још један важан (гео)стратешки приступ у његовој концепцији, а то је разматрање Северног пола као кључног стратегијског простора у интерконтиненталним ратовима. Преко Арктика се планирало доношење ваздушних удара директно у позадину Совјетског Савеза, и ту су опсервације Северског биле драгоцене за америчку стратегијску мисао.

Са појавом нуклеарног оружја, стратешко ваздухопловство је стекло управо оне одлучујуће карактеристике какве је замислио генерал Дует, а дуетизам је постао логичан стратегијски приступ.

У раду је посебна пажња посвећена утицају учења Дуета, Мичела и Северског на савремену доктрину ваздушне моћи. Ера класичне доктрине ваздушне моћи се завршава након нуклеарног напада на Јапан. Атомска бомба је променила суштину схватања рата, а ваздухопловство је задржало стратегијску улогу као главно средства испоруке нуклеарног оружја, све до појаве балистичких пројектила. Додуше, стратешки бомбардер је још увек главни носилац стратешке ватрене моћи авијације, било да је опремљен конвенционалним или нуклеарним оружјем.

У Хладном рату је схватање ваздушне моћи прошло кроз неколико фаза, од концепта одлучујуће улоге у нуклеарној стратегији масовне одмазде, до доктрине ваздушно-копнене битке у којој је ратно ваздухопловство добило помоћну улогу подршке копненим снагама. Савремени аутор на чију концепцију ваздушне моћи смо усмерили посебну пажњу је амерички пуковник Џон Варден, који је у својим радовима само потврдио теоријске принципе заступника класичне школе. Ваздухопловству се, по његовом схватању, враћа самостална стратешка улога, а циљ напада је центар „ваздушне гравитације непријатеља”. Аналогија са Дуетовим „центром политичке гравитације” је очигледна.

Ратови који се воде на самом крају Хладног рата и након њега указују на стратешку улогу авијације. Америчка операција Пустињска олуја потврдила је стратешки значај ваздухопловства у Дуетовом маниру.

У разматрању савремених доктрина ваздушне моћи, нисмо могли заобићи анализу агресије НАТО пакта на СР Југославију 1999. године. У стручним круговима се сматра, да је у овом рату остварена „најчистија” победа ваздушне моћи. Нападом на индустријске, инфраструктурне и виталне енергетске објекте, као и на цивилно становништво, уз претњу појачавања интензитета напада, сломљена је воља политичког

и војног руководства СР Југославије за даљом борбом. Била је то победа која је остварена без наношења озбиљнијих губитака Војсци Југославије, али је сломљен центар политичке гравитације.

У агресији на СРЈ је постигнут глобални досег бомбардерске авијације (само са апаратом Б-2) која је летела директно из Америке и уз допуне горивом у ваздуху успешно се враћала у матичну базу, тачно онако како је то замишљао Александар де Северски.

Геопросторни чинилац у класичним геополитичким учењима има улогу кључне детерминанте, око које су се формирале концепције о поморској, копненој или ваздушној моћи. Ипак, за теоретичаре и њихове радове које смо истраживали у овој дисертацији, можемо рећи да геопросторни чинилац нису посматрали као апсолутни и потпуно доминирајући фактор, и зато ова учења (анализирани радови) не могу да се третирају као геодетерминистичка, јер у њима, ипак, главну иницијативу имају људска друштва, односно сâм човек.

Сваки дан смо сведоци дешавања у међународној политици која потврђују важност контроле неке стратешке тачке на мору или копну, или доминације у ваздушном простору. Море је и даље главни медијум глобалне циркулације, а светска трговина је у потпуности зависна од контроле над поморским путевима. Можемо констатовати, да данашња глобализација зависи од америчке доминације светским морима. Дешавања на рогу Африке, која су последица регионалне нестабилности, довела су до појаве савременог пиратства, и поново указала колико је важна и актуелна Мехенова концепција контроле стратешких тачака и поморских линија комуникације.

Са друге стране, дешавања у Украјини нас подсећају на Макиндерову геостратешку поставку да онај ко влада у Источној Европи контролише Хартленд. Статус савремене руске државе као велике евроазијске силе је угрожен ако се Украјина претвори у геополитичког противника, а све по обрасцу Хартленд теорије. Такође, разлог опоравка Русије (изостанка дефинитивног пораза) након Хладног рата, можемо тражити и у геопросторним карактеристикама евроазијског копна и његовог сувоземног језгра, за које је Мехен рекао да се не може сломити.

Копнени појас који је Мехен означио као *спорну зону* је данас постао појам за нестабилност од Алепа до Кандахара. Ратови у Авганистану и Ираку показују колико су за војску важне копнене и поморске линије снабдевања. Спајкманова доктрина Римленда је доживела ренесансу у савременој геополитици, након што се Кина појавила као главни изазивач америчкој глобалној супермаџији, како је то он пророчки и најавио. У Римленду су Кина и Индија, које су постале неизбежни субјекти светске политике, а на западном крилу уједињена Европа жели да игра све самосталнију улогу у светској политици.

Једно питање нам се намеће на крају овог рада – зашто у савременим теоријама из међународних односа, па чак и у класичном реализму, после Николаса Спајкмана, нема или има занемарљиво мало географије. Можда је одговор у запажању Јакуба Григела (Jacob Grygiel), који у суштини сматра, да је то последица идеолошког односа према геополитици, али и покушаја да савремене теорије задрже апстрактну јасноћу у којој геопросторни чинилац као константа само смета.

Можемо закључити да су све наведене класичне геополитичке теорије у знатној мери релевантне и данас. И поред технолошког напретка и великих техничких иновација, не може се занемарити суштински моменат у овим теоријама, а то је географска средина у којој људи живе, државе постоје, воде спољну политику и ратове. Својевремено је Колин Греј приметио, како је свака политика геополитика, а свака стратегија геостратегија. Географски контекст се никаквим технолошким прогресом или вештачком интелигенцијом не може избећи, минимизирати или релативизовати када се припрема или изводи нека спољнополитичка или стратегијска акција. Стога, класична геополитичка учења остају непролазно концепцијско надахнуће, инспирација и путоказ за теоретичаре, државнике и војнике нашег доба на свим меридијанима ове планете.

7 ЛИТЕРАТУРА

- Арон, Рејмон: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- Adams John: *If Mahan Ran the Great Pacific War*, Indiana University Press, Indianapolis, 2008.
- Air Force and U.S. National Security: Global Reach – Global Power*, A White Paper, Department of the Air Force, June 1990
- Baylis, John; Smith, Stave: *The Globalisation of World Politics: An introduction to international relations*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Blouet, Brian.: *Halford Mackinder: A Biography*; A&B Universety Press, Texas, 1987.
- Blouet, Brian: *Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century*, Reaktion Books, London, 2004.
- Buckley, John: *Air power in the age of total war*, UCL Press, London, 1999
- Blouet, Brian (eds.): *Global Geostrategy: Mackinder and the Defense of the West*, Frank Cass, London and New York, 2005.
- Божић, Немања: *Послератна глобална стратегија САД*, Институт за међународну Политику и привреду, Београд, 1974,
- Бжежински, Збигњев: *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001.
- Бжежински, Збигњев: *Амерички избор: глобална доминација или глобално вођство*, ЦИД Подгорица, Политичка култура Загреб, 2004.
- Бжежински, Збигњев: *Друга шанса Америке: Три председника и криза америчке суперсиле*, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2009.
- Brezzezinski, Zbigniew: *Plan for Europe*, Foreign Affairs, January/February, 1995.
- Brezzezinski, Zbigniew: *The Geostrategic Triad: Living with China, Evropa, and Russia*, CSIS Press, Washington D.C., 2001.
- Viktor Bubanj, *Џовјек у простору*, Naprijed, Zagreb, 1960.
- Војна енциклопедија*, том 1-6, Издање редакције војне енциклопедије, Београд, 1972.

- Vojni leksikon*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981,
- Weigert, Hans: *Generals and Geographers: Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, New York, 1942.
- Westcott, Allan: *Mahan on Naval Warfare*, Dover Publications, New York, 1999
- William Mitchell, *Our Air Force: The Keystone of National Defense*, E.P. Dutton & Company, New York, 1921.
- William Mitchell, *Skyways: A Book on Modern Aeronautics*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, London, 1930
- Warden III, John: *The Air Campaign: Planning for Combat*, toExcel, New York, 1998
- Вуковић, Небојша.: *Логика империје, Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас – Нација прес, Београд, 2007.
- Вуковић, Небојша.: *Цивилизацијске основе савремене руске геополитичке мисли*, докторска дисертација, Географски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2011.
- Вуковић, Небојша: *Актуелност учења Николаса Спајкмана у америчкој геополитичкој мисли на прагу двадесет првог века*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2004.
- Гајић, Саша: *Нова велика игра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.
- Галоа, Пјер: *Крв петрола, Босна*, Наш дом, Београд, 1996.
- Geissler Suzanne.: *God and Sea Power: The influence of religion on Alfred Thayer Mahan*, Naval Institute Press, Annapolis, 2015.
- Gorshkov, Sergey: *The Sea Power of the State*, Pergamon Press, Oxford - New York 1979.
- Грчић, Мирко: *Аналитички извори политичко - географских и геополитичких идеја*, Глобус бр. 22, Београд, 1997.
- Gray, Colin: *War, Peace and Victory*, Simon and Shuster, New York, 1996.
- Gray, Colin: *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*, Crane Russak, New York, 1977.
- Gray, Colin: *The Geopolitics of Superpower*, University Press of Kentucky, Lexington, 1988.
- Gray, Colin, Sloan Geoffrey (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass, London, 1999.

- Gray, Colin: *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Grygiel, Jakub: *Great Power and Geopolitical Change*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 2006.
- David R. Mets, *The Air Campaign: John Warden and the Classical Airpower Theorists*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1999
- Defruges, Philippe Moreau: *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2006.
- Demko, George; Wood, William (eds.): *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, Boulder, Colo.: Westview, 1994.
- Dodds, Klaus: *Geopolitical in a Changing World*, Prentice Hall, Harlow, 2000.
- Dodds, Klaus: *Geopolitika*, Šahinpašić, Sarajevo/Zagreb, 2009.
- Dueck, Colin: *Power, Culture, and Change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006.
- Дугин, Александар: *Метафизика континента: од сакралне географије ка геополитици*, у: *Тажна Балкана, монографија о геополитици*, друго допуњено издање, Студентски културни центар, Београд, 1995
- Дугин, Александар: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин, Александар: *Основи Геополитике – просторно мислити*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин, Александар: *Геополитика постмодерне*, Никола Пашић, Београд, 2009.
- Духет, Ђулио: *Интегрални рат*, Геца Кон, Београд, 1938,
- Douhet, Giulio: *The Command of the Air*, Office of Air Force History, Washington DC, 1983
- Ерл, Едвард: *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952.
- Закарија, Фарид: *Пост-амерички свет*, Хеликс, Смедерево, 2009.
- Зарић, Иван: „Моћ мора“ у геополитици и геостратегији САД – утицај идеја Алфреда Мехена, Национални интерес, број 3/2009.
- Зарић, Иван: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2010.
- Зјуганов, Геннадј: *Руска геополитика*, Култура, Београд, 1999.

- Zoppo, Ciro, Zorge, Charles: *On Geopolitics Classical and Nuclear*, Martinus Nijhoff Publisher, Boston, 1985.
- Jerome, Martin: *Victory From Above: Air Power Theory and the Conduct of Operations Desert Shield and Desert Storm*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1994
- Jones, Stephen: "Global Strategic Views", *Geographical Review*, Vol. 45, No. 4, Oct. 1955
- Jones, Steve: *The Influence of Sea Power in Diplomacy*, доступно на <http://www.diplomacy-archiv.com>
- Kaplan, Robert: *Monsoon: The Indian Ocean and the Future of American Power*, Random House, New York, 2010.
- Кегли, Чарлс и Виткоф Јуџин: *Светска политика, тренд и трансформација*, CSES, Дипломатска академија, ФПН, Београд, 2004.
- Кенеди, Пол: *Успон и пад великих сила – економска промена и ратовање од 1500. до 2000. године*, ЦИД Подгорица и Службени лист Београд, 2003.
- Kearns, Gerry: *Geopolitics and Empire: The Legacy of Mackinder*, Oxford University Press, New York, 2009.
- Kennan, George: *Memoirs 1925-1950*, An Atlantic Monthly Press Book, Boston- Toronto, 1967.
- Kennan, George: *Russia and the West under Lenin and Stalin*, An Atlantic Monthly Press Book, Boston- Toronto, 1960.
- Кјелен, Рудолф: *Држава као облик живота*, Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд – Загреб, 1923.
- Кисинџер, Хенри: *Дипломатија*, Клуб плус, Београд, 2008.
- Кисинџер, Хенри: *Мемоари*, Глобус, Загреб, 1981.
- Кисинџер, Хенри: *Да ли је Америци потребна спољна политика*, БМГ, Београд, 2003.
- Karsten, Peter: *The Nature of Influence: Roosevelt, Mahan and Concept of Sea Power*, American Quarterly 23, American Studies Association, New York, 1971
- Khallizad, Zalmay and Lesser, Ian: *Sources of Conflict in the 21st century: Regional Futures and U.S. Strategy*, RAND, Santa Monica, 1998.
- Kupchan, Charles: *The Rise of Europe, Americas changing internationalism, and the End of U.S. Primacy*, Political Science Quarterly, vol. 118, 2003. Schuster,

- Kugler, Richard: *Changes Ahead*, Santa Monica, RAND, 1998.
- Lambeth, Benjamin: *NATO's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment*, RAND, Santa Monica, 2001
- Leffler, Melvyn and Largo, Jeffrey (eds.): *To Lead the World: American Strategy after Bush Doctrine*, Oxford University Press, 2008.
- Lim, Joo-Jock: *Geo-Strategy and the South China Sea Basin*, Singapore University Press, Singapore, 1979.
- Лидле, Харт.: Стратегија посредног прилажења, Војно дело, Београд, 1952.
- Lacoste, Yves: *Dictionnaire de Geopolitique*, Flammarion, Paris, 1995.
- Luttwak, Edward: *Endangered American Dream*, Simon & Schuster, New York, 1993.
- Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966.
- Mackinder, Halford: *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Макиндер, Хелфорд: *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд, 2009.
- Mackinder, Halford: *The Rhine*, Dod, Mead and Company, 1908.
- Mackinder, Halford; *Britain and the British Seas*, D. Appleton and Company, 1902.
- Mackinder, Halford: *The First Ascent of Mount Kenya*, Ohio University Press, Athens Ohio, 1991.
- Mackinder, Halford: *The Geographical Pivot of History*, y (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *The Scope and Methods of Geography*, y (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *The Round World and Winning of the Peace*, y (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *Our Own Islands: An Elementary Study in Geography*, George Philip, London, 1906.
- Mackinder, Halford: *Adriatic Question*, Glasgow Herald, Glasgow, 1917.
- Mackinder, Halford: *Distant, Lands: An Elementary Study in Geography*, George Philip, London, 1910.

- Mackinder, Halford: *Man–Power as a Measure of National and Imperial Strength*, National Review, London, 1905.
- Mackinder, Halford: *India, Eight Lectures Prapered for the Visual Instruction Committee of the Colonial Office*, George Philip, London, 1910.
- Mackinder, Halford: *The Nations of the Modern World: An Elementary Study in Geography and History, After 1914*, George Philip, London, 1924.
- Махан, Алфред: *Поморска стратегија*, Војноиздавачки завод ЈНА, Војно дело, Београд, 1960.
- Mahan, Alfred: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660 – 1783*, Pelican Publishing Company, Gretna, 2003.
- Mahan, Alfred: *Lessons of the War with Spain and Other Articles*, Little, Brown and Company, Boston, 1899
- Mahan, Alfred: *The Isthmus and the Sea Power*, The Atlantic monthly, Volume 72, october 1893.
- Mahan, Alfred.: *The United States Looking Outward*, Atlantic monthly, December 1890.
- Mahan, Alfred: *The Problems of Asia: In Effect of Upon International Politics*, Transaction Publishers, 2003.
- Mahan, Alfred: *Sea Power in Relations to the War of 1812*, Volume 2, Little Brown, Boston,
- Mahan, Alfred: *From Sail to Steam: Recollection of Naval Life*, Harper & Brothers Publisher, New York and London, 1907
- Миршајмер, Џон: *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2009.
- Милосављевић, Славомир и Радосављевић, Иван: *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд 2006.
- Momir Madžić, Angel Ončevski, Milan Vlatković, *Vazduhoplovna operacija*, studija, Komandno-štabna škola RV i PVO, Beograd, 1991.
- Morgentau, Hans: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1971.
- Монбријал, де Тјери: *Делање и систем света*, CLIO, Beograd, 2006.
- Nye, Joseph: *Bound to lead, The Changinig Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1971.

- Нај, Џозеф: *Како разумети међународне односе*, Стубови културе, Београд, 2006.
- Нај, Џозеф: *Парадокс америчке моћи: зашто једина светска суперсила не може сама*, БМГ, Београд, 2004.
- Нарочница, Наталија: *Русија и Руси у светској историји*, СКЗ, Београд, 2008.
- Nohlen, Dieter: *Politološki rječnik; Država i politika*, Panliber, Osijek-Zagreb-Split, 2001
- O'Tuathail, Georaoid: *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Space*, Routhledge, London, 1996.
- O'Tuathail, Georaoid; Dalby, Simon; Routlege, Paule: *Увод у геополитику*, Политичка култура, Загреб, 2007.
- O'Loughlin, John: *Dictionary of Geopolitics*, Greenwood Press, London, 1994.
- Павић, Радован: *Увод у политичку географију и геополитику*, Загребачко Свеучилиште, Загреб, 1971.
- Parker Geoffrey: *Geopolitics: Past, Present and Future*, Pinter, London, 1998.
- Parker Geoffrey: *Western Geopolitical Thought in Twentieth Century*, Routledge, Pinter, London, 1998.
- Parker, William: *Mackinder: Gography as an Aid to Statecraft*, Clarendon press, Oxfors, Sydney, 1982.
- Phillip S. Meilinger (ed.), *The Paths of Heaven: The Evolution of Airpower Theory*, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1997.
- Петровић, Зоран: *Мали појмовник Геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Rakićević, Tomislav L.: *Opšta fizička geografija*, Naučna knjiga, Beograd, 1981.
- Rendulić, Zlatko: *Vazduhoplovne doktrine*, VIZ, Beograd, 1974.
- Radulović, Vaso: *Vazduhoplovna operacija*, лекција, Командно-штабна академија RV и PVO, Beograd, 1982.
- Сакан, Момчило. *Појам и научна изграђеност геополитике*, Војно дело 3/2005, Београд, 2005.
- Sempa, Francis: *Mackinder's World*, American Diplomacy, www.unc.edu
- Stary, Donn : "Extending the Battlefield", *Military Review*, Volume LXI, No. 3, March 1981

- Stigler, Andrew: "A Clear Victory for Air Power: NATO's Empty Threat to Invade Kosovo", *International Security*, Vol. 27, No. 3
- Seversky, Alexander: *Victory Through Air Power*, Simon&Schuster, New York, 1942.
- Seversky, Alexander: *Air Power: Key to Survival*, Simon & Schuster, New York, 1950
- Симић, Драган: *Наука о безбедности, савремени приступ безбедности*, Службени лист СРЈ, ФПН, Београд, 2002.
- Симић, Драган: *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Симић, Драган: *Светска политика*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд 2009.
- Симић, Драган: *Америчко стратешко мишљење на почетку 21. века*, Међународна политика, јануар-март 2009, стр.74-83., Београд, 2009.
- Seager, Robert: *Alfred Thayer Mahan: The Man and His Letters*, Naval Institute Press, 1977.
- Spykman, Nycholas: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.
- Spykman, Nycholas: *Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace, 1944.
- Sprout, Harold and Margaret : *Rise of American Naval Power*, Princeton University Press, Boston, 1967.
- Sprout, Harold and Sprout, Margaret: *From Mahan to Mackinder*, in Sprout, Harold and Sprout, Margaret (eds.): *Foundations of national Power*, D. Van Nostrand, Princeton, 1951.
- Степић, Миломир: *Појмовник геополитике*, Геополитичка раскршћа, број 1/2000, Београд, 2000.
- Степић, Миломир: *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016.
- Степић, Миломир: *У вртлогу Балканизације*, Јавно предузеће службени лист СРЈ и Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић, Миломир: *Геополитика неоевроазијства: позиција српских земаља*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Стојекрс, Робер: *Теоријска панорама геополитике*, у: *Тајна Балкана, монографија о геополитици*, друго допуњено издање, студентски културни центар, Београд, 1995.

- Sumida, John Tetsuro: *Inventing Grand Strategy and Teaching Command – The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*, The Woodrow Wilson Center Press Washington D.C. and The Johns Hopkins University Press Baltimore and London, 1997.
- Термиз, Цевад и Милосављевић, Славомир: *Практикум из методологије политикологије*, Сарајево, 2000.
- Тојнби, Арнолд: *Проучавање историје*, ЈП Службени лист СРЈ Београд, ЦИД Подгорица, 2002.
- Taylor, Charles: *The Life of Admiral Mahan, Naval Philosopher*, John Murrary, London, 1920,
- Тофлер, Алвин; Тофлер Хајди: *Рат и антират*, Паидеја, Београд, 1998.
- Трубецкој, Николај: *Европа и човечанство*, Логос, Београд, 2004.
- Трубецкој, Николај: *Наслеђе Џингис-кана*, Бримо, Београд, 2002.
- Fairgrieve, James : *Geography and World Power*, E. P. Dutton & Company Publishers, New York, 1917.
- Freedman, Lawrence: *Strategy A History*, Oxford University Press, New York, 2013,
- Фукујама, Франсис.: *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 1997.
- Flint, Colin: *Introduction to Geopolitics*, Taylor&Francis e-Libery, 2006.
- Friedman, George and Meredith: *The Future of War and American World Dominance in the 21 Century*, Crown Publishers, New York, 1996.
- Хантингтон, Самјуел: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2000.
- Хантингтон, Самјуел: *Трећи талас*, ЦИД Подгорица, Политичка култура Загреб, 2004.
- Хантингтон, Самјуел: *Тко смо ми: изазови националном идентитету САД*, Извори, Загреб 2007.
- Хантингтон, Самјуел: *Трећи талас*, ЦИД Подгорица, Политичка култура Загреб, 2004.
- Хантингтон, Самјуел: *Војник и држава: Теорија и политика цивилно-војних односа*, ЦЕСЕ, ФПН Београд, Дипломатска академија, Београд, 2004.
- Hegel, Wilhelm Friedrich: *Филозофија повијести*, Култура, Загреб, 1951.

- Hettendorf, John: *The Influence of History on Mahan*, Naval War College, Newport, Rhode Island, 1991.
- Hooson, David: *A New Soviet Heartland*, University of British Columbia, New York, 1964.
- Claus, Ins, Sheldon Simon, Douglas Stuart (eds.): *Collective Security in Europe and Asia*, Strategic Studies Institute U.S. Army War College, 1992.
- Cohen, Saul: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003.
- Colin, Gray: *War, Peace and Victory: Strategy and Statecraft for the Next Century*, Simon&Schuster, New York – London, 1990.
- Collins, John: *Grand Strategy: Principels and Practices*, Naval Institute Press, 1973.
- Collins, John: *Military Strategy: Principles, Practices, and Historical Perspectives*, Brassey's, Washington D.C. 2002.
- Chaliand, Gerard and Rageau, Jean-Pierre: *Strategic Atlas: A Comparative Geopolitics of the World's Powers*, Harper Perennial, New York. 1992.
- Цвртила, Влатко: *Политичка географија и геополитика*, Факултет политички знаности, Загреб, 2004.
- Шпенглер, Освалд: *Пронаст запада*, Утопија, Београд, 2003.

БИОГРАФИЈА

Жељко Будимир рођен је 14. новембра 1978. године у Санском Мосту. На Правном факултету Универзитета у Бањој Луци је дипломирао 2004. године. Магистарске студије завршио је 2011. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, смер Међународне студије, са темом „Актуелност учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли“.

Од 2012. године запослен је на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци, као виши асистент. Сарадник је у настави на више предмета из научне области међународни односи и међународна безбедност. Током раније каријере радио као правник у привреди.

Уже области научног и академског интересовања укључују геополитику, стратегијске студије, међународне односе и међународну безбедност. Учествовао је на значајним међународним и националним научним конференцијама у земљи и иностранству. Објавио је самостално и као коаутор већи број научних радова из области геополитике и међународних односа, попут „Хартленд теорија Хелфорда Макиндера и нова велика игра у Евроазији“, „Настанак и развој односа између Босне и Херцеговине и Сједињених Америчких Држава“, „Геополитички значај изградње аутопутева и брзих путева за политичку и економску интеграцију Републике Српске“, „Макрорегионално геополитичко структурисање света: Актуелност Макиндрове Хартленд концепције“, „International Political Communication and Influence of Information and Communication Technologies on Contemporary International Relations“, „Геополитички положај Републике Српске у процепу светова“, „Макиндеров геополитички поредак и евроазијска интеграција“, „Етно-демографске промене и геополитичке последице – случај захтева за територијалну аутономију мађарске националне мањине на северу Србије“, „Партнерство Јапана и Северноатлантске алијансе“.

Члан је истраживачког тима Института за политичке студије из Београда. Заменик је главног уредника научног часописа Политеиа који издаје Факултет политичких наука у Бањој Луци.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Жељко Будимир _____

број уписа _____ 965 _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ГЕОПРОСТОРНИ ЧИНИЛАЦ У КЛАСИЧНИМ ГЕОПОЛИТИЧКИМ УЧЕЊИМА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Жељко Будимир _____

Број уписа _____ 965 _____

Студијски програм _____ Политичке науке _____

Наслов рада _____ Геопросторни чинилац у класичним геополитичким учењима _____

Ментор _____ проф. др Драган Р. Симић _____

Потписани _____ Жељко Будимир _____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ГЕОПРОСТОРНИ ЧИНИЛАЦ У КЛАСИЧНИМ ГЕОПОЛИТИЧКИМ УЧЕЊИМА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

